KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

Sait OKUMUŞ

ʿİṢMET-İ BUḪÂRÎ, GAZEL VE KASÎDELERİ DIŞINDAKİ TÜM ŞİİRLERİNİN EDİSYON KRİTİĞİ VE TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Yöneticisi:
Prof. Dr. M. Nazif ŞAHİNOĞLU

KIRIKKALE-1998

ÖZET

XV. yüzyıl Fars şairlerinden ʿİṣmet-i Buḫârî (ölm. 840/1436-7) 'nin hayatı ve edebi kişiliği ile beraber, gazel ve kasideleri dışındaki tüm şiirlerinin edisyon kritiği ve tahlili, bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Hazırlanan tenkitli metin, Dîvân-ı ʿİṣmet-i Buḫârî'nin Üniversite Ktp. (nr. 493 FY) nüshası, Râşid Efendi Ktp. (nr 1260) nüshası ve Tahran'da ʾAḥmed Keremî tarafından neşredilen (1366/1988) matbu nüsha olmak üzere üç nüshanın karşılaştırılmasından meydana gelmiştir.

ʿİṣmet-i Buḫârî'nin şiirlerinin neşre hazır hale getirilmesi, tarih boyunca karşılıklı yoğun kültür etkileşimine sahne olan yerli kültür ve İran kültürü üzerinde büyük etkiler bırakan ve ortak kültür ve tarih mirasımızı oluşturan Timur dönemine ait olup; edebî, tarihî ve sosyolojik yaşamın özelliklerini günümüze taşımak ve edebi bir değeri, yeni verilerle diriltmek bakımından önem arzetmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, yaşamına dair çok az bilgi ulaşan ʿİṣmet-i Buḫârî ile birlikte gazel ve kasideleri dışındaki şiirlerini neşre hazırlayıp ilim ve edebiyat dünyasına kazandırmak suretiyle katkıda bulunmayı amaç edinmiştir.

ABSTRACT

This work aims at studying not only the life and literary personality of ʿİṣmet-i Buḫârî, who is a persian poet in XV. century (die. 840/1436-7), but also the analysis and aditional critiques of all poets except for ghazels and eulogies. This criticized text is consisted of comparable three copies-University Library (no: 493) manuscript, Râşid Efendi Library (no: 1260) manuscript and printed copy in Tehran (1366/1988) by Ahmed Keremî.

Prepairing to print of ʿİṣmet-i Buḫârî's poets is important in poins of both explaining characteristics of literary, historical and sociological life, and recreating literary value with new datum. Because these poets belong to Timur era which consists of our common culture and historical heritage, and made important effects on Iranian and native culture. Also both of cultures have intensive cultural interrelation throught history.

Consequently, this study aims at providing two issues. One is to attain about ʿİṣmet-i Buḫârî's life. Because there is only limited information about of his life. The other is to prepaire his poets, except for ghazels and eulogies, for scientific and literary world.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım "ʿİṣmet-i Buḫârî, Gazel ve Kasideleri Dışındaki Tüm Şiirlerinin Edisyon Kritiği ve Tahlili" adlı çalışmamı, ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

S. Okm
16.02.1998
Sait OKUMUŞ

ÖNSÖZ

XV. yüzyıl Fars şairlerinden ᶜİṣmet-i Buḫârî (ölm. 840/1436-7) 'nin hayatı ve edebi kişiliği ile beraber, gazel ve kasideleri dışındaki tüm şiirlerinin edisyon kritiği ve tahlili, bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. İsmet-i Buhârî, siyasî keşmekeşin yaşandığı, edebî zevklerin değişmeye başladığı ve ileride Sebk-i Hindî diye isimlendirilecek yeni bir üslubun belirgin özelliklerinin tezahür ettiği bir dönemde hayat sürmüştür. Bu dönemde Sa'dî-yi Şirâzî ve Ḥâfıẓ-ı Şirâzî gibi büyük edebiyat üstadları hayatta bulunmamaktadır. Devrinin üstadları arasında sayılan ᶜİṣmet-i Buḫârî, kendi çağında edebî bir misyonu olduğu halde, unutulan şairlerden birisidir. ᶜİṣmet-i Buḫârî'nin şiirlerinin edebiyat ve ilim dünyasına kazandırılması şüphesiz büyük bir önem arzetmektedir. Zira Timur dönemi, tarih boyunca karşılıklı yoğun kültür etkileşimini yaşayan yerli kültür ve İran kültürü üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Bu nedenle ortak kültür ve tarih mirasımızı oluşturan edebî, tarihî ve sosyal yaşamın özelliklerini günümüze taşımak ve bir bakıma yeni verilerle diriltmek gerekmektedir.

ᶜİṣmet-i Buḫârî'nin gazelleri, 1993'de Ahad Emirçupanî ve kasideleri ise aynı tarih içerisinde Halit Yağan tarafından yüksek lisans tez çalışması olarak neşre hazırlanmıştır. Her ne kadar bu çalışmaların, şairin tüm gazel ve kasidelerini içermediği tesbit edilmiş olsa da, elinizdeki çalışmanın konusunu teşkil etmediğinden, eksik gazel ve kasidelerin bir kısmına değinmekle yetinilmiştir. Bunların dışında ᶜİṣmet-i Buḫârî hakkında yapılan müstakil herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yaşamına dair bize çok az bilgi ulaşan ᶜİṣmet-i Buḫârî hakkında bir araştırma ile birlikte gazel ve kasideleri dışındaki şiirlerini neşre hazırlayıp ilim ve edebiyat

dünyasına katkıda bulunmayı amaç edinen bu çalışma, bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında, şairin yaşadığı veya etkilendiği dönem olduğundan, XIV. yüzyıl ve XV. yüzyılın ilk yarısında İran'ın içinde bulunduğu siyasî, sosyal, ilmî ve edebî durumları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler, yararlanılan kaynaklardan genellikle özetleme şeklinde alınmıştır. Birinci bölümde, mevcut kaynaklar ve eldeki imkanlar ölçüsünde, daha çok kendi şiirlerinden yola çıkılarak hazırlanmış bulunan, ʿİṣmet-i Buḫârî'nin hayatı, eserleri, edebî şahsiyeti ve şiirlerinin, taşıdığı üslub, işlenen konular, kullanılan nazım şekilleri ve vezinler açısından tahlili ve de neşre hazırlanan Metin'de esas alınan yazma nüshaların genel özellikleri yer almaktadır. İkinci bölümde ise iki yazma ve bir matbu nüsha üzerinden karşılaştırılarak yapılan ve bu çalışmanın da asıl konusunu meydana getiren şiirlerin tenkitli Metin'i bulunmaktadır. Metin bölümünün sonunda, şiirlerin kafiye fihristi, âyet ve hadis fihristi ve şahıs, kitap ve yer indeksi verilmiştir.

İkinci bölümdeki tenkidli metinde, şiir manzumelerini, asıl nüshalarda müretteb olmadığı için tarafımızdan verilen müstakil başlıklar altında alfabetik olarak dizme yoluna gidilmiştir. Sayfanın sol tarafında verilen numaralar, satır numarasını; sağ tarafta verilen rakam ve harfler, yazma nüshaları göstermektedir. Matbu olduğundan, üçüncü nüsha olarak yararlanılan M nüshasının, sadece sayfa numarası gösterilmiş ve bunun sayfa numarası olduğu, ayrıca "s" işaretiyle belirtilmemiştir. Nüshaların farklılıklarını gösteren varyantlar, sayfa altında verilmiş, hemen altında gerektiği zaman notlar düşülmüş ve en altta ise söz konusu şiirin bahri ve vezini verilmiştir. Her mısrası farklı vezinde olabileceği düşünüldüğünden rubailerin vezni belirtilmemiştir. Bu bölümün yazılmasında, bibliyografyada yer alan "Nukâtî der Bâb-ı Resmü'l-Ḫaṭṭ-ı Fârsî" isimli yazım kılavuzuna uymaya özen gösterilmiştir. İndekslerde çalışmanın konusunu teşkil eden şairin adına işaret edilmemiştir.

Bu çalışmada, İslâm Ansiklopedisi'nde (MEB) kulanılan transkripsiyon alfabesi uygulanmıştır. Ancak bu transkripsiyon sisteminden farklı olarak, harf-i ta'rif ile gelen

kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir: Meselâ el-Kitâb, eş-Şu'arâ. Ayrıca terkib halindeki isim ve lakabların parçaları ayrı değil, bitişik yazılmıştır: Örneğin Abdullah, Fahrüddîn. Türkçe eserlerin isimleri, Arapça ve Farsça terkibler helinde de olsa, transkripsiyonsuz yazılmıştır: Meselâ Kavâidü's-sarf, Teshîlü'l-arûz.

Gerekli dikkat ve ihtimama rağmen bu çalışmada bazı kusur ve eksikliklerin olacağı muhakkaktır. Değerli araştırmacı ve ilim adamlarınca yapılacak tenkidler, elinizdeki çalışmanın sahibinin bu sahada daha dikkatli ve daha ilmî bir araştırma yoluna yönelmesine yardımcı olacağında kuşku yoktur. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan sözkonusu çalışmaya danışmanlık görevini üstlenme lütfunda bulunan değerli hocam Prof. Dr. M. Nazif ŞAHİNOĞLU'na ilgi ve tavsiyeleri; değerli hocam Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU'na ise sıcak alaka ve yardımları için teşekkür etmem gerekir. Ayrıca emek ve yardımlarını esirgemeyen diğer kıymetli meslektaşlarıma, özellikle Arş. Gör. Ersin SELÇUK ve Arş. Gör. Fahrettin COŞKUNER'e de güzel temennilerimi sunmak isterim.

İÇİNDEKİLER

II. BÖLÜM

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada, İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler: آ, اَ , ىَ : ā , ىِ : ī , وُ : ū ,
َ : a , ِ : i , ُ : u., o

Sessizler:

ء	: ᵓ	ض	: ż
ب	: b	ط	: ṭ
ت	: t	ظ	: ẓ
ث	: s̱	ع	: ᶜ
ج	: c	غ	: ġ
ح	: ḥ	ف	: f
خ	: ẖ	ق	: ḳ
د	: d	ک	: k
ذ	: z	ل	: l
ر	: r	م	: m
ز	: z	ن	: n
س	: s	و	: v
ش	: ş	ه	: h
ص	: ṣ	ى	: y

Yukarıdaki transkripsiyon sisteminden farklı olarak, harf-i ta'rif ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir: Msl. el-Kitâb, eş-Şuᶜarâ. Ayrıca terkib halindeki isim ve lakapların parçaları ayrı değil, bitişik yazılmıştır: Msl. Abdullah, Fahrüddîn. Türkçe eserlerin isimleri, Arapça veya Farsça terkibler halinde de olsa, transkripsiyonsuz yazılmıştır. Kavâidü's-sarf, Teshîlü'l-arûz.

BİBLİYOGRAFYA

ʿAbdü'l-bāķī, Muḥammed Fu'ād, Muʿcemu'l-Müfehres li'elfāzı'l-Ķur'āni'l-Kerīm, İstanbul 1982.

'Âķā Bozorg et-Tehrānī, ez-Zerīʿa ilā Teṣānīfi'ş-şīʿa, I-XXV, Tahran 1357 hş.

Aka, İsmail, Timur ve Devleti, Ankara 1991.

Ateş (Ahmed), İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, İstanbul 1968.

'Âzer (Luṭfʿalī Bīgdilī), 'Âteşkede, Tahran 1337 hş.

Behār, Melikü'ş-şuʿarā, Sebk-şināsī, I-III, Tahran 1349 hş.

Bosworth, C.E., İslam Devletleri Tarihi, İstanbul 1980.

Brown (Edward G.), A Literary History of Persia, I- IV, Cambridge 1969.

Cāmī, Mevlānā ʿAbdurraḥmān, Bahāristān, tashih: 'İsmaʿīl Ḥākimī, Tahran 1371 hş.

Dānişpejūh, Muḥammed Tāķī, Fihrist-i Mikrofilmhā-ı Kitābḫāne-i Merkezī ve Merkez-i Esnād-ı Dānişgāh-i Tehrān, c. II, Tahran 1373 hş.

Devletşāḫ, Tezkiretü'ş-Şuʿarā, nşr. Edward G. Browne, Londra 1901.

Dihḫodā (ʿAlî Ekber), Lüġat-nāme, I-L, Tahran 1337-1345 hş.

Draḫşān (Mehdī), Dīvān-ı 'Eşʿār-ı Nāṣır-ı Buḫārā'ī, Tahran 1353 hş.

Emirçupanî, Ahad, ʿİṣmet-i Buḫārî ve Gazelleri, Erzurum 1993. (Basılmamış Yüksek Lisans tezi)

Ethe, Hermann, Tārīḫ-i Edebiyāt-ı 'Īrān, terc. Rıżāzāde Şafaķ, Tahran 1337 hş.

Ḫāndmīr, Tārīḫ-i Ḥabîbü's-Siyer, I-IV, Tahran 1333 hş.

Ḥayyāmpur, ʿAbdurresūl, Ferheng-i Suhenverān, Tebriz 1340 hş.

İA = İslām Ansiklopedisi, MEB, I-XIII, İstanbul 1993.

ʾİsmāʿīl Pāşā, Hediyyetü'l-ʿÂrifīn ʾEsmāʾu'l-Müʾellifīn ve ʾÂsāri'l-Muṣannifīn, İstanbul 1951.

------, ʾĪżāḥu'l-Meknūn fī'z-zeyli ʿalā Keşfi'z-Ẓünūn, İstanbul 972.

Ḳahramān, Yezdānbahş, Güzīde-i Dāstānhā-ı Mesnevī, Tahran 1370 hş.

Ḳaraağācī, Aḥmed Rüşdī en-Naḳşibendī, Ḥall-i Rumūz, nşr. Şeyḫ-zāde es-Seyyid Muḥammed ʾEsʿād, Dāru't-Tıbāʿati'l-ʾÂmire, İstanbul 1252 h.

Karabulut, Ali Rıza, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe-Farsça-Arapça Yazmalar Kataloğu, Kayseri 1982.

Karaismailoğlu (Adnan), Sirācī-Hayatı, Divānının Tenkitli Metni ve Tahlili, Erzurum 1984. (Basılmamış Doktora Tezi)

Karatay, Fehmi Edhem, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Katoloğu, İstanbul 1961.

Keremī, Aḥmed, Dīvān-ı ʿİṣmet-i Buḫārāʾī, Tahran 1366 hş.

Muḥammed Pādşāh, Ferheng-i ʾÂnenderāc, I-VII, Tahran 1363 hş.

Muʿīn (Muḥammed), Ferheng-i Fārsī, I-VI, Tahran 1371 hş.

Muʿtemen, Zeynü'l-ʿÂbidīn, Taḥavvul-i Şiʿr-i Fārsī, Tahran 1339 hş.

Nevāʾī (ʿAlī Şîr), Mecālisü'n-Nefāʾis, Taşkent 1961.

Nukātī der Bāb-ı Resmü'l-Ḫaṭṭ-ı Fārisī, zīr-i naẓar-ı ʿAbbās-ı Zeryāb, Naṣirüddīn-i Şāḫ Ḥüseynī, Seyyid Caʿfer-i Şehīdī, Mehdī-i Muhaḳḳiḳ, Yahyā-ı Mehdevī, Müctebā-ı Mînevī, Seyyid Ḥüseyn-i Naṣr, Tahran 1351 hş.

Rāżī (ʾEmīn ʾAḥmed), Heft İḳlīm, I-III, Tahran 1341 hş.

Fesāī (Manṣūr Restgār), ʾEnvāʿ-ı Şiʿr-i Fārisī, Şiraz 1372 hş.

Rezmcū (Ḥüseyīn), ʾEnvāʿ-ı Edebī ve ʾÂsār-ı ʾān der Zebān-ı Fārisī, Meşhed 1372 hş.

Rypka (Jan), History of Iranian Literature, Dordrecht 1968.

Ṣafā (Zebīḥullāh), Tārīḫ-i ʾEdebiyyāt der ʾĪrān, I-V, Tahran 1351-1367 hş.

------, Muḫtaṣar der Tārīḫ-i Taḥavvul-i Nazm u Nesr-i Pārsī, Tahran 1331 hş.

Sāmī (Şemseddīn), Ḳāmūsu'l-Aʿlām, I-VI, İstanbul 1306-1316 h.

Spuler, Bertold, İran Moğolları, Ankara 1948.

Sübḥānī, Tevfīḳ Ḥ., Fihrist-i Nüsḥahā-ı Ḫaṭṭī-i Fārisī-i Kitābḫāne-i Türkiye, Tahran 1373 hş.

Şefīʿ-i Kedkenī, Muḥammed, Mūsiḳī-i Şiʿr, Tahran 1373 hş.

Şekībā, Pervīn, Şiʿr-i Fārisī ez ʾāġāz tā ʾimrūz, Tahran 1373 hş.

Şemīsā (Sīrūs), Sebk-şināsī-i şiʿr, Tahran 1374 hş.

------, ʾEnvāʿ-ı ʾEdebī, Tahran 1373 hş.

------, Seyr-i Ġazel der Şiʿr-i Fārisī, Tahran 1373 hş.

Ṭaberī, Muḥammed ʿAlī, Zübdetü'l-ʾāsār, nşr. ʿİmādü'd-dīn ʾÂzermān, Tahran 1372 hş.

Ṭāhir Efendī, Bursalı Meḥmed, Osmanlı Müʾellifleri, I-IIII, İstanbul 1333 h.

TDEA, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, I-VIII, Dergāh Yay., İstanbul 1979.

Yağan, Halit, ʿİsmet-i Buḫārī ve Ḳasīdeleri, Erzurum 1993. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Yārşāṭır (ʾİḥsān), Şiʿr-i Fārisī der ʿAhd-i Şāḫruḫ, Tahran 1334 hş.

KISALTMALAR

bk. : bakınız

h. : hicrî (kamerî)

hş. : hicrî şemsî

K : Kayseri Raşid Efendi Ktp. nr. 1260'daki Divān-ı İsmet nüshası

Ktp. : Kütüphane(si)

M : Divān-ı İsmet'in (Ahmed Keremî, 1366/1988) Tahran matbu nüshası

mad. : madde

Msl. : meselā

nr. : numara(lı)

nşr. : neşir, neşreden

ölm. : ölüm tarihi

s. : sayfa

trc. : tercüme, tercüme eden/edenler

Ü : İstanbul Üniversite Ktp. nr. FY. 493'deki Divān-ı İsmet nüshası

v.d. : ve devamı

yap. : yaprak(lar), varak(lar)

GİRİŞ

XIV. ASIR VE XV. ASRIN İLK YARISINDA
İRAN'A GENEL BİR BAKIŞ

Siyasî Durum:

XIV. yüzyılda İran'da Moğol hanedanı İlhanlılar hüküm sürmüştür.

Cengiz Han'ın ölümünden (625/1227) sonra imparatorluğunun Amu Derya ve Afganistan'dan Mezopotamya ve Küçük Asya'ya kadar uzanan Orta bölümü Hülâgu ve onun soyundan gelenlerin, yani İlhanlıların payına düşmüştü (656/1256'dan 736/1335'ye). Ceyhun'un güneyinde uzanan İslam dünyasının doğrudan kontrolü Moğollar'ın elinden çıktığından, kardeşi Büyük Han Möngke'den Batı Asya'daki Moğol seferlerini yeniden başlatma ve pekiştirme görevini alan Hülâgu, batıya gitmiş, İsmaîlîlerin (Kuzey İran'daki Haşşâşîn) mukavemetini kırmış (656/1256), Irak'ta halife ordusunu bozguna uğratmış ve Abbasilerin son Bağdat halifesi el-Mu'tasım'ı öldürmüştür (656/1258)[1]. Daha sonra Suriye'ye doğru ilerlemiş, fakat Filistin'de Mısır Memlüklüleri tarafından bozguna uğratılarak durdurulmuş (658/1260) olan Hülâgu, böylece Büyük Han adına İran, Irak, Kafkasya ve Anadolu'yu içine alan bölgelerin hükümdarı olup, Pekin'deki Büyük Han'a tabii manasına İl-Han ünvanını almıştır. İran

[1] C.E.Bosworth, İslâm Devletleri, s. 187.

hükümdarları, Kubilay'ın ölümüne ve hükümdar Ebû Said'in İslamiyet'i kabulüyle sıkı münasebetlerin çözülmesine kadar bu ünvanla anıldılar[2].

Artık kesin olarak tesis edilse de İlhanlı devletinin, Moğolların yenilmezliği konusundaki yaygın inancı yıkan Memlüklülerle birlikte bir çok dış düşmanları vardı. Altın Ordu ile Çağataylılardaki öteki Moğol hanedanları da Kafkaslar ve Kuzeydoğu İran'daki ihtilaflı topraklar sebebiyle onlara düşmandılar. İlhanlılara karşı ortak düşmanlık, Memlüklüler ile Altın Ordu arasında siyasî ve ticarî ittifakı meydana getirmiştir. Buna karşı İlhanlılar, kendi cephelerinde Avrupalı Hıristiyan devletler, Doğu Akdeniz (Levent) sahillerindeki Haçlı şehirleri ve Kilikya Ermenileri ile Müslümanlara karşı ittifak yapmaya çalışmıştır. Hülâgu'nun hanımı Dokuz Hâtun, Nastûrî mezhebinden bir Hıristiyan olduğundan, İlhanlılar açıktan Hıristiyanlık'a ve Budizm'e taraftar idiler.

İlhanlılar dış düşmanlara karşı kendilerini korudularsa da Çin'deki Büyük Hanlar ile olan bağları, 693/1294'de Kubilay'ın ölümünden sonra çok gevşedi. Bilhassa İran'ın kültürel ve dinî baskısı, Gazân Han ile haleflerinin İslam dinini kabul etmelerine sebeb olmuştur. Ebû Said, son büyük İlhanlı hanı idi. O, 723/1323'de Memlüklülerle anlaşma yapmasıyla Suriye üzerindeki savaş sona ermiş, fakat ülkesi iç savaşta yıpranmış ve kendisi de bir talihsizlik olarak, meşru varis bırakamadan ölmüştür. Bundan dolayı ölümünden sonraki yıllar, birbirine rakip Celâyirli ve Çobanlı emirler tarafından tahta çıkarılan kısa ömürlü hanların idaresi altında geçmiştir. Bu durum, sonunda İlhanlıların parçalanması ve yerini küçük hanedanların almasına kadar sürmüştür[3].

Ebû Said'in ölümünden sonra İran'da İlhanlılar saltanatı, Celayirliler ve Çobanlılar arasındaki mücadeleler neticesinde son bulmuştur. Bunun yanında Horasan şehri Herât'taki Kürt hükümdarlığı gibi son İlhanlılar, yarı bağımsız bazı hükümdarlıklar şeklinde bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlhanlılara hizmet etmiş olan diğer bazı güçlü kumandanlar kargaşa ortamında kendi siyasî bağımsızlıklarına

---

[2] B.Spuler, mad. "İlhanlılar", İA, V/II, 967-970.
[3] C.E.Bosworth, İslâm Devletleri, s. 187-188 v.d.

kavuşma fırsatını elde etmeye çalışmışlardır. Bunların başında Fars ve Kirmân'da, 741/1340'tan 795/1392'ye yani Timur tarafından bastırılıncaya kadar, İran'ın güneyinde ve bir süre de Acem Irak'ı ve Azerbaycân'da hakimiyetlerini devam ettiren Arap menşeli Muzafferîler vardı. Ardından Azerbaycan, önce Altın Ordu hanlarına, sonra da Bağdat'taki Celâyirli sülalesine geçmiştir. İran'ın doğusu, başlıca yukarıda zikredilen Herât'taki Kürt hanedanı ile merkezi Sebzevâr olan Serbedârîler arasında paylaşılmıştır[4].

İlhanlıların yerini alan devletlerden biri ve Irak ve Azerbaycân'a hakim olan Celâyirliler'in kurucusu Hasan-ı Bozorg, Sultan Ebû Said'in çağında Anadolu'nun valisi olmuştu. Zamanla Çobanlılar üzerinde hakimiyet kurmuş ve bilahare Bağdat'ı kendisine merkez yapmıştır. Bununla birlikte 717/1346'ya kadar kukla durumundaki muhtelif İlhanlı sultanlarını hükümdar olarak tanımaya devam etmiş, tam hükümdarlığa oğlu I. Üveys zamanında ulaşılmıştır. I. Üveys, 760/1360'da Azerbaycân'ı zaptederek Fars'ta birbiriyle mücadele eden Muzafferîler üzerinde hakimiyet iddia etti, öte yandan onun halefleri, Kara Koyunlu Türkmenlerinin Diyarbakır'da gelişen kudretiyle ve Altın Ordu'nun haris hanlarının Kafkasları aşarak Azerbaycân'a yaptıkları bir hücumla uğraşmak zorunda kaldılar. I. Üveys'in oğlu Gıyâsuddin Ahmed, Timur Kuzey İran ve Irak'ta göründüğü zaman, ona muhalefet etmiş, sonuçta Mısır Memlüklülerinin yanına kaçarak sürgünde yaşamak zorunda kalmıştı. Buna rağmen Timur'un akınlarıyla sarsılan Celâyirlilerin hakimiyeti daha fazla devam edemeyip kısa bir süre içinde önce ellerindeki topraklar daralmış ve daha sonra dağılmışlardır[5].

Timur, 770/1368'de hanlığını ilan etmiş, İlhanlılardan türeyen küçük devletlerin hepsini birer birer ortadan kaldırarak Maverâünnehir ve Horasân'dan sonra bütün İran, Irak, Azerbaycân ve Kafkas ülkelerini ele geçirdikten sonra Hindistân'ın bir çok yerlerini almış, oradan Anadolu'ya dönerek Sivas, Kayseri ve Ankara'ya gelmiştir[6]. XV. asrın sonlarında Timur'un İran'ı istilası neticesinde müthiş bir siyasî gerileme vuku

---

[4] J.H.Kramers, mad. "İran", İA, V/II, 1022.
[5] C.E.Bosworth, İslâm Devletleri, s. 203-204.
[6] C.E.Bosworth, İslâm Devletleri, s. 207 v.d.

bulmuş ve böylece bir dış müdahale, son kez İran'da millî bir devletin inkişafını durdurmuştur. Timur, Orta Asya'daki fetihleriyle kendi namına bir imparatorluk kurduktan sonra, Cengiz'in soyundan geldiğini ileri sürerek, İran topraklarında da hakim olma iddiasında bulunmuştur. Hemen 772/1370'te Belh'i zaptetmiş, 782/1380'de de Horasan, Sistan ve Mazenderân'ı ele geçirmişti. 785/1383,4'te Azerbaycan'ı, Acem Irak'ını zaptetmiş ve nihayet Muzafferî hanedanını ortadan kaldırarak (792/1389), Fars'ı almak suretiyle fetihlerini tamamlamıştır. Serbedârîler çok önceden, Herât'taki Kürt hanedanı ise 792/1389'da ortadan kalkmıştı. Bu istilalar esnasında en kanlı hadise 789/1387'de İsfehân'ın yağmalanması olmuştur. Timur, İran'da uzun zaman kalmamış; bu bölgeyi daima oğullarından biri, bilhassa 800/1397'de Horasân ve Sistân hükümdarı olan Şâhruh vasıtasıyla idare etmiştir. Azerbaycân'da babası Timur'un hoşnutsuzluğuna rağmen, Miran-şâh hüküm sürüyordu. Timur'un ölümünden (808/1405) sonra torunları saltanat davasına kalkışmışlarsa[7] da, imparatorluk siyasî birliğini Horasan'da vali bulunan küçük oğlu Şâhruh'un hükümdarlığında muhafaza etmiştir. Şâhruh, 43 yıl saltanattan sonra ölünce, oğlu Semerkand valisi Ulûğ Bey, ondan sonra da Ebu'l-Kâsım Bâbur (856/1452), Ebû Said (863-873/1459-1469), Maverâünnehir ve Horasân bölgelerine sırasıyla egemen olmuşlardır. Bundan sonra Sultan Hüseyin Baykara Horasân'a egemen olmuş, onun 40 yıl süren saltanatı zamanında Herât, büyük bir uygarlık merkezi olarak ün kazanmıştır. Semerkand ise Ebû Said'in ölümüyle oğlu Sultan Ahmed'in, onun ölümünden sonra kardeşi Sultan Mehmed'in, daha sonra da oğlu Baysungur'un eline geçmiş, bir süre sonra da Özbek Hanı Muhammed Şeybânî'nin egemenliği altına girmiştir[8].

Taht için yapılan şiddetli mücadelelerden sonra, bir çok yerel isyan ve ayaklanmalar olmakla beraber, bütünüyle Orta Asya ve Ön Asya bölgeleri, nisbî bir sükûna kavuşmuş; bu devrede Timur'un seferlerinin açtığı yaralar, iyileşmeye yüz tutmuştur. Bizzat Timur, oğullarından Cihângir 777/1375'te, Ömer Şeyh ise 794/1391'de öldüğünden; üçüncü oğlu Miran-şâh'ın, geçirdiği kaza nedeniyle ruhi bir

[7] İ.Aka, Timur ve Devleti, s. 47-50.
[8] J.H.Kramers, mad. "İran", İA, V/II, 1022.

rahatsızlığı olduğundan; 779/1377 doğumlu dördüncü oğlu Şâhruh ise hükümdarlığa yaraşmayan bir yapıya sahip olduuğu ve çok alçak gönüllü, barışçı ve sufî bilindiğinden dolayı, 778/1376'da doğan, 795/1392'den beri "Gazneli Mahmûd'un tahtı" gibi bir tahtta oturan torunu Pir Muhammed b. Cihângir'i kendisine halef tayin etmiştir. Lakin gelişmeler Timur'un istediği gibi devam etmemiş ve saltanat kavgaları sona ermemiştir[9].

Büyük Moğol imparatorluğunda ve İlhanlılarda hükümdarlık soy yoluyla el değiştirir ve alışılmış bir şekilde saltanatta babanın yerine erkek çocuklar halef tayin edilirdi. Aynı annelerden olan erkek çocukların hepsi de eşit haklara sahipti. Saltanata mirasçı olmak için sabit hükümler mevcut değildi[10].

Sosyal Durum:

Bir çok savaşlar ve iç karışıklıklara rağmen İlhanlı idaresi, İran için bir refah dönemiydi. Gazân Han'ın İslam dinini kabulüyle Moğol-Türk yönetici sınıfı ve İranlı tebaa arasında bir uzlaşma dönemi başlamıştı[11].

Bu karışık zamanlarda, siyasî iktidarlar zayıfladığı sırada yönetimler, İran'da halka daha yakın olmuş ve bir manada demokratik unsurlar, kendilerini göstermek için daha fazla fırsat bulmuşlardır. Bu da en çok farklı şehirlerin halklarının, birbirleriyle mücadele halinde bulunan hükümdarlara karşı oldukça bağımsız bir tavır takınması ile kendini gösteriyordu. Meydana gelen edebî inkişaf ile beraber, dervişlerin yaydığı sufiliğin daha aşağı şekillerinin kuvvetli tesiri altında bulunan halk arasında dinî cereyanlar da şiddet kazanmıştı. Horasân'daki Serbedârîlere gelince, onlarda da dervişlerin faaliyetleri siyasî neticeler bile doğurmuştur[12].

Moğollar ve de İlhanlılar zamanında ticarete önem verilmiş ve gelişmesi için imkanlar arttırılmış ve ortamlar hazırlanmıştır. Ziraat ürünlerinin yetersiz olduğu

---

[9] Yarşatîr, Şi'r-i Farsi, s. 29; H.R.Roemer, mad. "Timurlular", İA, XII/I, 346.
[10] B.Spuler, İran Moğolları, s. 279.
[11] C.E.Bosworth, İslâm Devletleri, s. 189.
[12] J.H.Kramers, mad. "İran", İA, V/II, 1022.

bölgelerin ihtiyaçlarının karşılanması için ithalat gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında her türlü elbise ticareti de yapılmıştır[13].

Herkesi ve pek çok devleti korku ve dehşet içinde bırakan seferlerden sonra, ülke dahilinde huzur sağlanmaya çalışılmış, bir ölçüde başarılı da olunmuş ve Timur'dan sonra ülkenin çeşitli bölgelerinde mirzalar ve ileri gelen beylerin hüküm sürmeleri, geçmişin yaralarının sarılmasını kolaylaştırmıştır. Yeni tarım alanları açmak maksadıyla Timur, ülkenin bir çok yerinde su kanalları açtırmıştır. Şehirlerin yeniden ihyası ve kanallar açılmasına Şâhruh zamanında da devam edilmiştir. Bu vesileyle Şâhruh, Azerbaycân ve Acem Irak'ı gibi bazı bölgelerde halka çağrıda bulunarak, tarla ve bahçelerini işleyenlerden beş yıl süreyle vergi alınmayacağını ilan etmiştir. Arkların açılması ve toprakların işlenmesine devlet ileri gelenleri de katılmışlar, zaman zaman hükümdarın atabeyi olmakla övünen Alâaddin Alike Kükeltaş, bu yönüyle tanınmıştır[14].

Devlet erkanınca halka genel olarak iyi davranıldığı şeklinde rivayetler nakledilse de, o dönemde iltimas ve vergi memurlarının halkı taciz edip tuzlu su veya nişadır içirmek, vücutlarını dağlamak, suda boğmak gibi ağır işkencelerde bulunduklarına dair kayıtlar da azımsanmayacak ölçüdedir. Devrinin ileri gelenlerinden olduğu halde Tezkire sahibi Devletşâh bile şikayetlerini belirtmekten kendini alamamıştır. Örneğin 853/1449'da 80 yaşında ölen Baba Sevdâî'ye dair bölümde, şairin Ebîverd şehrini bir değirmene benzettiği şiirini nakleder: "Ebîverd, bir değirmen gibidir. Çarkı, garaz ve oluğu, gamdır. Vâlisi köpek, kadısı eşek, memuru deve, tahsildarı öküzdür. Biçare köylünün bunlardan nasibi dayak yemek, para dökmek ve haraç vermektir."[15] Yine bir başka yerde, Şâhruh devri şairlerinden ve Maliye Divânında tahsildarlık işleri ile de uğraşan Hâce Mansûr'un bir şiirinde, zamanın kadılarından biri, "yetimlerin başında onların kanını emen bir bit"e benzetilmektedir[16]. Şâhruh'un oğlu Ulûğ Bey için de hem olumlu, hem de olumsuz benzer bilgiler nakledilmiştir.

---

[13] B.Spuler, İran Moğolları, s. 468-469.
[14] İ.Aka, Timur ve Devleti, s. 123 v.d.
[15] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarâ, s. 422.
[16] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarâ, s. 455; İ.Aka, Timur ve Devleti, s. 127 v.d.

Timur devri, İran'da bir sünnî aksü'l-ameli şeklinde görülür. Fakat bu durum, batı ve merkezi İran'da uzun sürmez. Bu dönemdeki çeşitli dinî-râfizî cereyanlar arasında hurufiliği zikretmek gerekir. Sözkonusu mezhebin mensuplarından biri 830/1426'da Herât'ta Şâhruh'u öldürmeye teşebbüs etmiştir. Bu dinî hareket hükümet tarafından önlenmişse de, diğer benzeri akımlar gibi, batıya doğru yayılarak Azerbaycân içinde ve bu devirde İran'dan gelen râfizî tesirlere karşı koymaya çalışan sünni Osmanlı idaresinin kurulduğu Anadolu'da tekrar kuvvetle meydana çıkmıştır[17].

Şeyhlerin halk üzerindeki manevi nüfuzlarından istifade etmek için zaman zaman İslamî bir siyaset izleyen Timur, 800/1397 yılında çoğunlukla elçileri kabul ettiği Dilgüşâ sarayını inşa ettirdikten sonra, Taşkent taraflarına doğru yola çıkarak Seyhun ırmağını geçip Hoca Ahmed-i Yesevî'nin mezarını ziyaret etmiş; ona hürmeten yerli dervişler ve gelecek misafirler için büyük bir kazanı bulunan, büyük bir kubbe ile iki minare ve çok sayıda sofalar, hücreler ve kümbetlerden meydana gelen muhteşem bir külliye yaptırmıştır[18].

İlmî Durum:

Moğollar ve İlhanlılar döneminde hükümdarların sırf kendilerini düşünerek, astroloji, dolayısıyla astronomi, tıp, matematik ilimleri ve özellikle tarih yazıcılığını himaye etmeleri sebebiyle başkentler Tebriz ve Merâga, öğretimin büyük merkezleri haline gelmiştir. İlme olan büyük ilgi ve alaka göstermek şerefini öncelikle Kubilay ve sonra da Gazân Han kazanmıştır[19].

İran için müthiş bir devir olan Moğol hakimiyetinin sonraki hükümdarları memleketin imarı ile meşgul oldularsa da, gerçekleşen tahribattan sonra bölgenin kalkınması için uzun bir zaman gerekmiştir. Bu genel ümitsizlik ortamında İran edebiyatının yürümekte olduğu yolda devam etmesi beklenemezse de, bütün Avrupalı bilginlerin çalışmalarına temel teşkil eden önemli bir kısım ünlü tarihçilerin eserleri, bu

---

[17] İ.Aka, Timur ve Devleti, s. 133; J.H.Kramers, mad. "İran", İA, V/II, 1022 v.d.
[18] İ.Aka, Timur ve Devleti, s. 116.
[19] B.Spuler, İran Moğolları, s. 477

yıllar içinde meydana getirilmiştir. Genel hatlarıyla bu dönemin en büyük isimleri şunlardır: Ata Melik Cüveynî (623-681/1226-1283), Şerefüddin Abdullah b. Fazlullâh-ı Şirazî (Vassâf, 663-735/1264, 65-1334), Reşidüddin Fazlullah (ölm. 718/1318) ve Hamdullah Mustavfî-yi Kazvinî (681-750/1281-1350)[20].

İlhanlılar zamanında musikiye özel bir surette ehemmiyet verilmediği açıktır. Hükümdarlık işaretlerinden sayıldığı için saray orkestra takımı tabiatıyla vardı. Fakat hükümdarların musiki ile meşgul oldukları hakkında pek nadir olarak bahsedilmektedir[21].

Olcaytu, 707/1307'den sonra Kazvin yakınındaki Sultaniye adında yeni bir başkent planlamıştır. Burada sanatkarlar ve mimarlar teşvik edilmiş ve bu teşvik neticesinde de İlhanlı mimarisinde belirgin bir üslup ortaya çıkmıştır. Moğolların uluslararası bir tutumla Hıristiyan Avrupa ve Çin gibi değişik kültürler ile temasları İran dünyasına, düşünce, ticaret ve sanat açılarından taze ve canlı etkiler meydana getirmiştir[22].

Hayatı çoğunlukla askeri seferler ve zaferlerle geçen Timur'dan sonra XV. yüzyıl Timurluları, Doğu İslam dünyasında parlak bir kültür birliği yaratmıştır. Onların başarıları özellikle farsça ile Çağatay türkçesi edebiyatı alanlarında, mimarlıkta, nakkaşlıkta ve kitap telif ve tasnifinde göze çarpmaktadır. Bundan başka Şâhruh'un oğlu Ulûğ Bey, hey'et ilmindeki bilgisiyle meşhur olmuştur[23].

Bu devirde özellikle tarih alanında büyük eserler meydana getirilmiştir. Meşhur tarihçiler arasında Hâfız Ebrû (ölm. 833/1429), Şerefüddin Alî-yi Yezdî (ölm. 858/1454), Fasîh-i Hâfî (eserini telifi, 845/1441), Abdurrezzâk-ı Semerkandî (ölm. 887/1487) ve Mu'înüddin-i İsfizârî (eserini telifi, 899/184) gibi isimler sayılabilir[24].

---

[20] J.H.Kramers, mad. "İran", İA, V/II, 1022 v.d.
[21] B.Spuler, İran Moğolları, s. 477.
[22] C.E.Bosworth, İslâm Devletleri, s. 189; B.Spuler, mad. "İlhanlılar", İA, V/II, 970.
[23] C.E.Bosworth, İslâm Devletleri, s. 207.
[24] E.Bertels, mad. "Yeni İran Edebiyatı", İA, V/II, 1050.

Edebî Durum:

XIV. yüzyılda daha önce de belirtildiği gibi İran edebiyatı duraklama dönemine girdiğinden pek az şair ortaya çıkmıştır. Bunlar da genellikle tasavvufla meşgul olma yoluna gitmişlerdir. Parlak saray hayatının sönmesinden sonra saray şiiri ve şairleri, özellikle memleketin umumi tahribattan daha az etkilenen uzak yerlerine sığınma yoluna gitmiştir. Buna rağmen bu şiir bile genellikle klasik devrin seviyesinin üstüne yükselememiş ve şairler seleflerini teknik maharet bakımından aşmaya çalışmıştır. Belirli bir kemale eriştiklerini farkeden bir çok şair, Hindistan hükümdarları yanında sığınacak bir yer aramak uğruna memleketlerini terketmiş ya da terketmek zorunda kalmışlardır. Nitekim kaside vadisinde oldukça üstad sayılan Bedr-i Çâç, Orta Asya'yı bırakıp, Muhammed b. Tuğluk (725-752/1325- 1351)'un saray şairi olmuş ve orada daha sonra Anadolu'ya gidip yerleşen Tuslu Bahâüddin Ahmed-i Kâni'î ile buluşmuştur. 666/1267,8'de Nişâbur'da meydana gelen depremi, başarılı bir kasidede tasvir eden Pur Bahâ-yı Câmî (Moğol devri şairlerinden), kuru kalıplar yığını haline gelen saray diline Moğolca ve Türkçe kelimeler katarak taze bir canlılık vermeyi denemiştir. Yalnız sufilerin şiirlerinde, seleflerinin eserlerinde coşup taşan vecdin izleri bunmaktaydı. Hemedanlı Fahrüddin-i Irakî (ölm. 688/1289)'ye bilhassa önemli bir yer vermek gerekir. Ensarî'nin Münâcât'ından ilham alan Leme'ât'ı son derece orijinal bir eserdir. Irakî'nin Uşşâk-nâme'si de değerli bir çok sahifeleri ihtiva eder. Şeyh İbn Arabî'nin müridlerinden Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî (ölm. 635/1237)'ye mürid olup, Evhadî mahlasını ondan alan ve zamanının hükümdarı Ebû Said (716-736/1316-1335) ile veziri Hâce Gıyâsüddin Muhammed'i metheden Rüknüddin-i Evhadî-yi Merâğî (ölm. 738/1337) de öyle büyük bir şöhret kazanmıştır ki rivayete göre Câm-ı cem adlı eseri bir senede 400 defa istinsah edilmiştir. Mahmûd-i Şebisterî (ölm. 720/1320)'nin Gülşen-i râz'ı Avrupa dahil tüm ilim camiasını etkileyen bir eser olmuştur. Bu devirde tasavvufi rubaîler, bir çok felsefî risalenin de müellifi olması bakımından ayrıca bir değer taşıyan Efdalüddin-i Kâşânî (ölm. 707/1307)'de yeni bir tekamül göstermiştir. Bütün bu zikredilen müellifler arasında müstesna bir yer işgal eden Nizârî-i Kûhistânî

(ölm. 720/1320), Nâsır-ı Hüsrev (ölm. 481/1088) gibi, İsmailiyye'ye mensup olup, ondan sünnî müslümanlığa karşı istihzalı hicivleri ile ayrılır. Bu şiirleri halk üzerinde o derece etkili olmuştur ki hemen bütün siyasî otoritelerce dine aykırı olduğu gerekçesiyle eserleri yasaklanmıştır. Bu nedenle eserlerinin yazma nüshalarına pek az tesadüf edilmektedir. Muzhir u ezhâr gibi bazı uzun manzumeleri, Sadi gibi şairlerin şiirlerinin kaba ve zorlanmış taklidine benzemektedir[25].

İran edebiyatı, Moğollar devrinde kendi içine kapanmaktan gelen bir tür buhran geçirmişse de, Timur (771-807/1370-1405) ve onun bilakis sanat sever halefleri zamanında yeni bir hamle yapmıştır. Bunun sebebi Moğol hakimiyetinin çöküşünden sonra ortaya çıkan çok sayıda küçük mahalli hanlıkların saray hayatının eski adet ve şaşaasını diriltmeye ve saraylarını şairlerle süslemeye çalışmaları olsa gerektir. Böylece bu devir İran edebiyatının yeni bir gelişme çağı olmuştur; buna bir anlamda ikinci klasik devir de denilebilir. Her ne kadar eserlerin büyük bir kısmı, Moğol istilasından önceki devrin yaşama sevincini ve tazeliğini taşımasa da[26] şairlerden birkaçı, yer yer seleflerini bile geride bırakmışlardır. Bu devrin üstadları arasında yer alan şairler şunlardır: Bir süre Sebzevâr Serbedârîlerinin saray şairi olan İbn Yemîn (ölm. 769/1368), kıta yazmada büyük bir üstad idi. Bu tarz (kıta), gerçekte nazım şekli olarak çok az kullanılmış ve özellikle çeşitli münasebetlerle söylenen şiir parçalarına hasredilmiştir. Nizâmî (ölm. 604/1207)'nin biraz yüklü bilgiçliğine düşmemeye çalışan ve Nizâmî'den sonra İran asıllı ilk Hamse müellifi olan[27] Hacû-yi Kirmânî (679-753/1281-1352), şuhluğu ve zerafeti ile temâyüz eder. Gazellerinde de Sâdî (ölm. 691-694/1291-1294)'nin ahlakçılığından kurtulma ve duyguların saf ifadesine yönelme çabası görülür. İran edebiyatının en özgün simalarından biri olan Ubeyd-i Zâkânî (ölm. 772/1371)'nin bazan pek cesaretli olan hezeliyyâtı İran aristokrasisinin şiddetli hicvini ve tenkidini ihtiva eder. Anlaşılması güç kelime oyunları, inceliği ve teknik mahareti ile herkesin hayranlığını çeken Selmân-ı Sâvecî (ölm. 778/1376) ve nihayet devrinin

---

[25] E.Bertels, mad. "Yeni İran Edebiyatı", İA, V/II, 1048 v.d.
[26] Z.Mu'temîn, Tahavvul-i Şi'r-i Fârisî, s. 336.
[27] H.Ethe, Târîh-i Edebiyât-ı İran, s. 86.

zevkini aksettiren zarafetiyle duygunun en büyük derinlik ve en büyük tazeliğini kaynaştırmasını bilen ve böylece gazellerini kendinden sonra hiç kimsenin erişemeyeceği bir mükemmeliyet derecesine ulaştıran eşsiz gazel üstadı Hâce Hâfız-ı Şirazî (Lisânu'l-gayb; ölm. 791/1389)'dir. Devrin dikkate değer mümessilleri olarak iki hezeliyyât şairini saymak uygun olur. Biri "mutfak şairi" Ebû İshâk Et'ıme, diğeri terzi şair Mahmud Kârî-i Yezdî (XV. yüzyılın ikinci yarısı şairleri)'dir. Eserleri, saray şirinin tantanalı üslubunun inkıraz etmiş olduğunu, yeni bir akımın bu üslubun zayıf noktalarını ortaya çıkardığını ve sanat mevzuu olarak o zamana kadar şiire girmemiş olan ve basit sayılan yeni mevzuları aldığını gösteriyor. Nesirciler arasında, Sindbad-name'nin yeni bir versiyonu olup, büyük bir başarı kazanmış olan ve sonraki bir çok müellifin istifade ettiği Tûtî-nâme (730/1330) adlı kitabın müellifi Ziyâuddin-i Nahşebî (ölm. 751/1350)'yi saymak gerekir. Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan bu şahsiyetin Gulrîz adlı küçük mensur romanı da zikredilebilir[28].

Timur'un halefleri zamanında sanatta inceliğe doğru çabalar gittikçe daha bariz bir hal almaktadır. Şair, herkes tarafından anlaşılmaya çalışmamakta, bilakis güç tasannuları, onları takdir edebilecek bir kaç kişi için yazmayı gaye edinmektedir. Bu düşünce, bir tür bulmaca özelliğini arzeden ve muammâ denilen yeni bir nazım türünün yayılması ile belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu devrin en iyi şairleri bile muammâ yazmaktan çekinmemişlerdir. Dünyadan elini eteğini çeken sufî şair Câmî bile muamma nazariyelerine dair bir risale yazmıştır[29]. İleride belirtileceği gibi, şair İsmet-i Buhârî'nin muammalaları da dikkat çekmektedir[30].

Bu devirdeki müelliflerin hemen hepsi, sıkıntılı yılların ve dünyevî mutlUlûğun büyükler için bile geçici olduğunu gösteren, büyük istilaların neticelerinin etkisiyle olsa gerek, az veya çok tasavvuftan etkilenmişlerdir. Kendi adını taşıyan bir tarikat kurmuş olup oldukça ilgi ve ihtiram gören, ünlü şeyh ve veli kabul edilen Nimetullâh-i Kirmânî (ölm. 834/1431), yaklaşık 500 mensur "risâle" ile güzel şiirler ihtiva eden hacimli bir

[28] E.Bertels, mad. "Yeni İran Edebiyatı", İA, V/II, 1049; H.R.Roemer, mad. "Timurlular", İA, XII/I, 346.
[29] E.Bertels, mad. "Yeni İran Edebiyatı", İA, V/II, 1049.
[30] Metin, s.81-84 (Muammalar)

Divan bırakmıştır. Divân'ında Farsçadan başka Türkçe, hatta Gilân lehçesini kullanan, İsmet-i Buhârî'nin çağdaşı mutasavvıf Kâsım-ı Envâr (ölm. 837/1433,4) önemli bir yer kaplamaktadır. Hamse vadisinde yeniden gündeme gelen, mutasavvıf şair[31] Kâtibî-i Nişâbûrî (ölm. 834/1434,5), beş mesnevisinin hemen hemen hepsinde tasavvufi telmihlere büyük bir yer vermiş, klişeleşmiş belirli bir zihniyeti teknik suniliklerle saklamaya çalışmıştır. Ârifî-yi Herevî (ölm. 853/1449'a doğru), Gûy u Çevgân adı ile anılan meşhur Hâl-nâmesiyle büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Emir Şâhî-i Sebzevârî (ölm. 857/1453) ve Ezherî (ölm. 866/1461,2)'yi de burada anmak gerekir[32]. Enver-i Süheylî adı ile Kelile ve Dimne'nin yeni bir versiyonunu meydana getirip, ince bir sanatın ve son derece güç bir nesir üslubunun eşsiz örneğini yaratan Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ölm. 910/1504,5)'nin şöhreti de büyüktür. Daha sonra da işaret edileceği gibi, İsmet-i Buhârî'nin eski bir tasavvufî efsâneden çok güzel bir sanat eseri yaratmaya muvaffak olduğu "Edhem-nâme" isimli bir eseriyle meşhur olduğu ve önemli bir sima teşkil ettiği[33] ifade edilmektedir. Hiç şüphesiz bu devrin en önde gelen şairi Abdurrahmân-ı Câmî (ölm. 898/1492)'dir. Bir çok eser vermiş olan bu şair, yedi mesneviden başka, büyük divanlar ve bir çok risale bırakmıştır[34].

---

[31] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarâ, s. 381-398.
[32] E.G.Brown, History of Persian, s. 352.
[33] E. Berthels, mad. "Yeni İran Edebiyatı", İA, V/II, 1049.
[34] E.Bertels, mad. "Yeni İran Edebiyatı", İA, V/II, 1049 v.d.

I. BÖLÜM

İSMET-İ BUHÂRÎ
(ölm. 840/1436-7)

İSMET-İ BUHÂRÎ

Hayatı:

İsmet-i Buhārī, Timurlular devrinde yetişen, Mirzā Nasirüddîn Halil Sultan (807-812/1404-1409)'in sarayının şairleri arasında yer alan ve edebî şekillerin hemen bir çoğunda, özellikle gazel türünde eser veren bir şairdir.

Tam adı, Hāce Fahrüddîn İsmetullāh b. Mes'ūd-i Buhārī'dir. Bazı tezkirelerde Hāce İsmetullah-ı Buhārī, İsmetullah-i Buhārī, İsmet-i Buhārī, Hāce İsmet ve İsmet isimleriyle de zikredilmekle birlikte bazılarında "Mevlānā"[1] lakabıyla da anıldığı görülmektedir. Buhārā'nın ileri gelenlerinden birinin çocuğu olarak dünyaya gelen İsmet-i Buhārī, ileride de belirtileceği gibi önce "İsmet", daha sonra da "Nasîrī" mahlasını kullanmıştır.

Şairin nesebinin, Ca'fer b. Ebî Tālib'e ulaştığı[2] belirtilmektedir. Bazı araştırmacılar[3] da, bu bilgiyi tekrar etmektedirler. Bu bilginin doğruluğu veya yanlışlığı

---

[1] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 357; Rāzî, Heft İklîm, s. 432; Nevāî, Mecālisü'n-Nefāis, s. 13; Handmîr, Habîbu's-Siyer, III, 550; Âzer, Âteşkede, s. 329; Sāmî, Kāmūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah"; Tehranî, ez-Zerī'a, IX/2, s.726; Safā, Tārīh-i Edebiyāt, IV, 286.

[2] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 357; Rāzî, Heft İklîm, s. 430; Âzer, Âteşkede, s. 329; Sāmî, Kāmūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah"; Tehranî, ez-Zerī'a, IX/2, s.726.

bir yana, şairin aşağıda verilen beytinin onun neseb durumuna delil olarak öne sürülmesi, yerinde ve ya tatmin edici bir saptama gibi görünmemektedir:

گر چه گمنام است عصمت لیکن از روی نسب   هم ز آل جعفر و هم ز آل مرتضی

"İsmet, ünlü biri değilse de neseb bakımından hem Ca'fer ailesinden, hem de Murtazā neslindendir."[4]

Zira şairin, aynı kasidesinin biraz ilerisinde yer alan şiirinde kullandığı ifade üslubu, onun bilinen anlamda bir nesepten bahsetmediğini, her mü'min gibi kendini o aileye ait gördüğünü göstermektedir:

من کیم تا خویش را زین خاندان خوانم ولیک   ز انتساب بندگان کی عار دارد پادشا

"Ben kimim ki kendimi bu hanedandan addediyorum, lakin padişah kulların intisabından nasıl utansın."[5]

Gerçekte kan itibariyle sözkonusu aileye bağlı olan bir kişinin, böyle bir ifadeyi kullanması, mümkün veya normal bir şey olmasa gerektir. Çünkü neseb olayı, iradi bir şey değildir ki böyle bir ifade kullanılsın. Bunu söyleyebilen ya da söylemesi uygun olan kişi gerçekte kan bağı olmayan kişi olmalıdır.

Doğum tarihi hakkında hiç bir şekilde herhangi bir bilgiye ulaşılamayan şair İsmet-i Buhārî'nin, Buhārî veya Arapça versiyonuyla Buhārāî nisbesinden Buhārā'lı olduğu anlaşılmaktadır. Çocukluk yılları hususunda bir bilgi nakledilmezken, genel eğitimini Halil Sultan'ın saltanatı (807-812/1404-1409) zamanında tahsil ettiği rivayet edilir[6]. Ataları, ailesi ve dolayısıyla kendisi, soylu ve erdemli kişiler olup Buhārā'da

[3] Safā, Tārīh-î Edebiyāt, s. 290.
[4] Emirçupani metni, s. 6/1.
[5] Emirçupani metni, s. 6/5.
[6] Devletşāh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 357; Âzer, Âteşkede, s. 329.

büyük bir şöhret ve saygınlığa ve de Buhārā emirleri ve ileri gelenleri nezdinde hatırı sayılır bir yere sahip olmuştur[7].

Hülāsatü'l-Eş'ār'da aklî ilimlerde özellikle de matematik, tarih, inşā', şiir, arūz ve muamma sahalarında devrinin iyilerinden olduğu ve bu sahalarda risaleler yazmada gücünü gösterdiği belirtilir. Bu özellikleri, onun süratle şöhret kazanmasına, Timur sülalesinden padişahların nedimliğine yükselmesine ve emsalleri ve akranı arasında dünyevî makam ve mertebelerde mümtaz biri olmasına yardım etmiştir[8].

Tahsiline Buhārā'da başlamış ve çocukluğundan ömrünün sonuna kadar yaşamının bütün dönemlerinde zamanının büyük bir kısmını ilim elde etmeye, mütālaa etmeye ve araştırmakla meşgul olmaya ayırmıştır. Zamanının ilimlerinin bir çoğunda bilgi sahibi olduğu, çağdaşları ve yaşıtları arasında erdemi ve bilgisiyle meşhur olduğu, ömrünün sonlarında Buhārā havāssının odağı haline geldiği ve çağdaşlarından Sirācuddin Bisātî-i Semerkandî (ölm. 815/1412-3), Hayālî-i Buhārî (ölm. 870/1465), Mevlānā Burunduk-i Buhārî, Hāce Rüstem-i Hūriyānî (ölm. 834/1430), Tāhir-i Ebîverdî gibi bir çok şairin ondan aldıkları faydalı bilgilerin bereketiyle bilgi ve şöhrette yüksek mertebelere ulaştıkları nakledilmektedir[9].

Şiirlerinin muhtevasından ve kullandığı malzemelerden şairimizin Arapçaya, Arap edebiyatına, Hadis ilmine ve bilhassa nücūm ilmine vakıf olduğu anlaşılmaktadır[10].

Şairin evlenip evlenmediği ve çocuğunun olup olmadığı konusunda kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak şu beyit, onun evlenmediğine veya en azından beyiti yazıncaya kadar evli olmadığına delalet edebilir:

هر کسی با گلعذاری در نشاط عیش و من   مرده از هجران و درویشی و غربت بر سری

---

[7] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 357; Rāzî, Heft İklîm, s. 432; Âzer, Âteşkede, s. 329; Sāmî, Kāmūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah"; Safā, Tārîh-i Edebiyāt, IV, 286.

[8] Safa, Tārîh-i Edebiyāt, IV, 287.

[9] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 361; Safā, Tārîh-i Edebiyāt, IV, 287.

[10] Metin, s. 81-84 (bk. Muammalar)

"Herkes gül yanaklı sevgilisiyle yaşama sevincinde, ben ise ayrılık, dervişlik ve gurbetten bir başına ölmüşüm."[11]

عشق و درویشی و جور یار و درد بی زر　　　این همه داریم و تنهایی و غربت بر سری

"Aşk, dervişlik, sevgilinin acısı, fakirlik (altınsızlık) derdi, bizde hepsi var, fakat ayrılık ve gurbet başa (bela!)"[12]

İsmet-i Buhārî, bir şiir dostu ve kendisi şair olan Mirzā Nasirüddin Halil Sultan'ın saltanatı (807-812/1404-1409) zamanında yetişen bir şairdir[13]. Şairin kendisine büyük bir ihtiram gösteren Sultan, her yönüyle şiir ilmini de ondan alıyordu. İsmet-i Buhārî de Sultan'a yakınlık duymaktaydı. Sultan Halil'in şiir divanına yazdığı bir gazelinde şu beyitleriyle övgüler dökerken:

این بحر بی کران که جهانیست در برش　　　تا بخواری در چنین روزی ندیدی دشمنم

مه عکسی از لوامع لوح مذهبش　　　خورشید نقشی از صفحات مصورش

"İçinde bir alem barındıran bu engin denizin (Divan) cevherine küllî akıl dalgıcı (bile) eremez.

Ay, o divanın yaldızlı levhasının parıltılarından bir yansıma ve güneş, onun resimli sahifelerinden bir akistir."[14]

Şair İsmet, şu beyitleriyle de ondan ayrı kalmanın acısını dile getirmektedir[15]:

کاش فرمودی بشمشیر جدایی کشتنم　　　تا بخواری در چنین روزی ندیدی دشمنم

باغبان گو در رتبه دیوار گلزارم بکش　　　بی وجودش گر کشد خاطر بسرو و سوسنم

---

[11] Yağan metni, s. 72/10.
[12] Emirçupani metni, s. 165/12.
[13] Âzer, Âteşkede, s. 329.
[14] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 358; Yağan metni, s. 61/21-22.
[15] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s.357; Rāzî, Heft İklîm, s. 432.

"Keşke ayrılık kılıcıyla öldürülmemi emir buyursaydın da, düşman böyle bir günde beni zelil görmeseydi.

Eğer o olmadan gönlüm beni servi ve zambak çiçeğine çekerse, bahçıvana söyle; beni gül bahçesinin duvarının dibinde öldürsün!"[16]

Sultan Halil öldüğünde ona yazdığı mersiyesinde bu acının daha da büyük olduğunu terennüm etmektedir[17].

Sultan Halil'in kendi emirleri tarafından tutuklanıp Maveraünnehir'de hapsedilmesi üzerine şair Buhārî, olacaklardan korkusundan dolayı Semerkand'dan kaçmış iki yıl kadar orada burada derbeder bir hayat sürmüştür. Fakat amcası Şahruh'un Sultan'ı kurtarıp maiyetiyle Irak'ın yönetimine göndermesiyle birlikte tekrar onun sarayına girmiş, onun Rey'de 814/1411 tarihinde ölümüne kadar hizmetinde kalmış, hatta sultanının cenazesiyle Semerkand'a gitmiş ve oradan da Buhārā'ya geçerek Uluğ Bey Semerkand'da yönetime gelip kendisini sarayına çağırıncaya kadar inziva hayatı yaşamıştır. Daha sonra bir süre de Uluğ Bey'in nedimleri ve medihcileri arasında bulunmuş, tekrar Buhārā'ya dönerek ölünceye değin orada kalmıştır[18].

Varlık durumu hakkında da herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız şair İsmet'in, Sultanlar ve Padişahlara yazdığı medih şiirlerinden dolayı bir çok bağış ve hediyeler elde ettiği belirtilmektedir[19]. Örneğin Timur'a yazdığı bir mersiyesi nedeniyle kendisine Mirzā Halil Sultan tarafından bir çok ihsanlarda bulunulmuştur[20]. Fakat kendisi, Halil Sultan için söylediği medih şiirinde asıl zenginliğinin erdem ve bilgide olduğunu vurgulamaktadır:

از ره صورت من نیک فقیر و مفلس   لیک به فضل و دانشم هست بس

[16] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s.357; Rāzî, Heft İklîm, s. 432; Sāmî, Kāmūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah"; Emirçupani metni, s. 100/8-9.
[17] Divān-ı İsmet-i Buhārî (yazma nüsha), Üniversite Ktp. nr. 493 FY, yap. 120[b].
[18] Safa, Tārīh-i Edebiyāt, IV, 289.
[19] Handmîr, Habîbu's-Siyer, III, 550; Sāmî, Kāmūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah".
[20] Metin, s. 1-4.

"Görünüş itibariyle çok fakir ve müflis olsam da, sahip olduğum fazilet ve bilgimle oldukça varlıklıyım."[21]

İsmet-i Buhārî, ilk olarak hangi ülkeye gittiği belli olmamakla beraber dünya memleketlerine seyahat etmeyi seven bir yapıya sahip olup bir çok seyahatlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitleri bu özelliklerine işaret etmektedir:

همچو عصمت سالها گشتیم در کشوری   یک دل بی غم طلب کردیم و آن هم یافت نیست

"İsmet gibi yıllarca her ülkede dolaşıp bir gamsız gönül diledik (aradık), o da olmadı (bulunmadı)."[22]

Şairin vefatı için ilk tarih kaydını düşen Devletşâh, Tezkire'sinde "Hāce İsmetullah'ın vefatı, Uluğ Bey zamanında sekiz yüz yirmi dokuz (829/1425-6) yılındadır"[23] derken, Âteşkede'de sadece "Uluğ Bey Gürkan zamanında vefat etmiştir" demekle yetinilmektedir[24]. Habîbu's-siyer müellifi de vefat tarihine gelince hangi şaire ait olduğunu zikretmeden şu beyti naklederek adeta meçhul şairin dilinden tarih düşmektedir:

تاریخ وفات خواجه عصمت   هر کسی که شنید گفت تمت

"Hāce İsmet'in vefat tarihini, duyan herkes 'temmet' dedi."[25].

Bu beyitte geçen "temmet", ebced hesabıyla 840/1436-7 yılına denk düşmektedir. ez-Zerî'a'nın müellifi ise "Şāhid-i Sādık"a göre 829/1425-6 ve Habibu's-Siyer'e göre 840/1436-7 olduğunu belirtip sözkonusu bu eserdeki "temmet" şiirini vermekle yetinmektedir[26]. Handmîr'in vermiş olduğu bu tarih, Kamûsu'l-A'lām'ın

---

[21] Yağan metni, s. 112/3.
[22] Emirçupani metni, s. 16/16.
[23] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 361.
[24] Âzer, Âteşkede, s. 329.
[25] Handmîr, Habîbu's-Siyer, III, 550.
[26] Tehranî, ez-Zerî'a, IX/2, s.726.

"İsmetullah" maddesinde[27] ve Mahzenu'l-Garāib adlı tezkirede de tekrar edilmiştir[28]. Rypka biri üzerinde tercihini kullanmadan her iki tarihi de aynen kaydetmekte[29], Dihhodā[30], Mu'în[31] ve Brown ise 829/ 1425-6 olarak vermektedir[32].

İsmet-i Buhārî'nin vefat tarinin 840/1436-7 olduğunu kaydeden İsmail Paşa da, Handmîr gibi, başka bir şiir beytiyle tarih düşmekte ve tarihini doğrulamaktadır:

تاریخ وفات خواجه عصمت　　　پرسید ز تو بگوی تمت

"Sana Hāce İsmet'in vefatını sorarlar, "temmet" de!"[33]. İsmail Paşa'nın Zeyl'inde İsmet-i Buhārî'nin 829/1425-6 tarihinde vefat ettiği belirtilse de[34] 840/1436-7'da vefat ettiğine dair kayıtlar doğru görünmektedir. Şairin kabri, Buhārā'da bulunmaktadır[35].

Eserleri:

Daha önce de belirtildiği gibi, İsmet-i Buhārî'nin aklî ilimlerde özellikle matematik, tarih, inşa', şiir, arūz ve muammā sahalarında devrinin önde gelenlerinden olduğu ve bu sahalarda risaleler yazarak gücünü ispatladığı nakledilse de ondan yaşadığı çağ ve bulunduğu devir icabı dinî, felsefî konuları, bu konular içinde tārihî şahsiyetlerin ve din büyüklerinin övgülerini, psikolojik durumları, tasavvufî prensipleri, ahlākî düsturları, hikmetli incelikleri ve tabiat tasvirlerini işlediği Divān'ı dışında günümüze herhangi bir eseri ulaşmamış ya da henüz ulaşılamamıştır. Ancak Şair'in eski bir tasavvufî efsāneden çok güzel bir sanat eseri yaratmaya muvaffak olduğu "Edhem-

[27] Sāmî, Kāmūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah".
[28] Safa, Tārîh-i Edebiyāt, IV, 289.
[29] Rypka, History of Iranian Literatüre, s. 274.
[30] Dihhodā, Lügat-nāme, mad. "İsmet".
[31] Mu'în, Ferheng-i Fārisî, mad. "İsmet", V, 1178.
[32] Brown, A Literary of Persia, s. 352.
[33] İsmail Paşa, Hediyyetü'l-Ârifîn, I, 663.
[34] İsmail Paşa, Zeyl, I, 519.
[35] Nevāî, Mecālisü'Nefāis, s. 13.

nāme" isimli bir eserinden sözedildiği[36] halde, bu eserinin nerede kayıtlı olduğu, nerede görüldüğü, tam olarak neler içerdiği ve hangi özellikleri taşıdığı hakkında bir şey belirtilmemiş ve başka bir yerde de bu esere dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

İsmet-i Buhārî, manzum eserlerini kaside, gazel, terkib-i bend, kıta, muammā, rubāî, müfred ve bahr-i tavîl türlerindeki şiirlerinden oluşan Divān'ında toplamıştır. Bugün yazma halinde bir çok nüshası bulunan Divān'ın tertipli ve tüm manzum eserlerini ihtiva eden bir nüshasının mevcut olmadığı görülmektedir. Mevcut nüshaların bazılarında Şair'in gazellerinin bir kısmı yer almamakta, bazılarında ise kasideleri eksik bulunmaktadır.

Türkiye'de parça parça yapılan "İsmet-i Buhārî ve Gazelleri" ve "İsmet-i Buhārî ve Kasideleri" adlı neşredilmemiş yüksek lisans çalışmalarındaki gazel ve kasidelerin eksik olduğu ve şair İsmet-i Buhārî'nin bu nazım türlerinde sahip olduğu tüm şiirlerini kapsamadığı görülmektedir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu çalışmaların her ikisinde de yer almayan bazı kaside ve gazellerin başka nüshalarda[37] bulunduğu ve başka nüshalarda da bulunabileceği gözönüne alınırsa, yapılan çalışmalardaki şiirlerin eksikliği daha iyi anlaşılır.

İsmet-i Buhārî'nin kaleme aldığı şiirlerin beyit sayısını, bu şartlar altında tam olarak tesbit etmek güç olsa gerekir. Bu bilinenlerden yola çıkarak ancak yaklaşık bir sayı verilebilir. Türkiye'de yapılan "İsmet-i Buhārî ve Kasideler" adlı çalışmada, 95 kaside; "İsmet-i Buhārî ve Gazeller" çalışmasında 2 kaside[38] ve 523 gazel bulunmaktadır. Elinizdeki çalışmada ise, diğerlerinden farklı olarak 8 terkib-i bend, 5

---

[36] E. Berthels, mad. "Yeni İran Edebiyatı", İA, V/II, 1049.

[37] Bunlar, belirtilen nüshalarda mevcut olan tüm gazel ve kasideler incelenmeyip, karşılaştırmak için alınan ve bulunmadığı anlaşılan sadece bir kaç gazel ve kasideyi göstermektedir. Üniversite Ktp. 493 FY. nr. Dîvān-ı İsmet-i Buhārî (yazma nüsha), yap. 117^b-122^a, 125^b-126^b, 128^b-130^a (Muhammed Pārsā, Hāce Abdulevvel, Şeyh Yusufuddin, Hāce Muhammed Nūr ve Hāce Nasrullah'a yazılmış 6 kaside); Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2673 nr. Divān-ı İsmet-i Buhārî (yazma nüsha), yap. 63^a-64^a (1 kaside), 279^a-309^a (28 gazel); Kayseri Rāşid Efendi Ktp. 1260 nr. Dîvān-ı İsmet-i Buhārî (yazma nüsha), yap. 142^b (son gazel), 281^a (son kaside).

[38] Bu çalışmada aslında 3 kaside yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi diğer çelışmada bulunduğu için 3 kaside demekle yetinilmiştir.

müsemmat, 85 kıta, 7 muammā, 63 rubāî, 34 müfred ve 59 mısralık bahr-i tavîl yer almaktadır.

Bunların sonunda Şair'in Divān'ının, belirtilen yazma nüshalardaki şiirler dışında, en azından 98 kaside, 522 gazel, 8 terkib-i bend, 5 müsemmat, 85 kıta, 7 muammā, 63 rubāî, 34 müfred ve 59 mısralık bahr-i tavîl olmak üzere toplam, 8512 beyit, 59 mısra'ını bulan manzum eserlerini ihtiva etmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Görüldüğü gibi, şairimizin Divān'ında yer alması gereken beyit sayısının, ez-Zerî'a'nın verdiği 7500 sayısını[39] çoktan aştığı ortada iken, tüm yazma nüshaları incelenmeden Kāmusu'l-A'lām[40] ve Hediyyetü'l-Ârifîn'de[41] belirtilen 20.000 sınırına ulaşıp ulaşmayacağına şimdiden karar vermek zor gibi görünüyor.

Bunlardan başka Devletşāh[42], İsmet-i Buhārî'ye ait olduğunu belirterek ondan bir mesnevî aktarmıştır. Şaire ait olup olmadığı konusunda kesin bir kanıt olmadığından veya eldeki nüshalarda yer almadığından, hazırlanan Metin içerisinde yer vermeme yoluna gidilen sözkonusu mesnevînin burada kaydedilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür:

دیگ عصمت در سخن از جوش رفت — عاشقان را قول او از گوش رفت
سبز خنگ چرخ اسب نوبتی است — هر کسی را پنج روزه بیش نیست
طوطیی بیرون شد از باغ جهان — بلبلان را هست گلبانگ این زمان
این چمن را بوده بلبل بی شمار — عندلیبان یاد دارد صد هزار
سیر آن بلبل از این گلشن گذشت — بلبلی دیگر بیجایی او نشست
بلبلی کین بوستان حالا گزید — عاقبت او نیز بر خواهد پرید

[39] Tehranî, ez-Zerî'a, IX/2, 726; Safā, Tārîh-i Edebiyāt, IV, 290.
[40] Sāmî, Kāmūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah".
[41] İsmail Paşa, Hediyyeti'l-Ârifîn, s. 663.
[42] Devletşāh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 358.

İsmet-i Buhārî'nin bahr-i tavîli üzerinde durulması gerekir. Fars şiirinin özelliklerinden biri, normal şiir mısralarından daha uzun mısraların yer aldığı ve mısraların uzunluk sınırının şairlerin zevkine bağlı olduğu nazım şekli bahr-i tavîlde şiir nazmetmektir. Bahr-i tavîlin, şiirin belirgin ve muteber şekillerinden sayılamayacağı, zira gerçekte bahr-i tavîl, edebi tecrübe şekli olduğu kabul edilmektedir. Bu tarzın ortaya çıkışı, dinî gösteriler olmuştur. Bahr-i tavîl, mısra, beyit, kafiye gibi diğer şiir şekillerinin bir çok özelliğini taşımamaktadır[43]. İsmet-i Buhārî, fe'ilātün, mefā'îlün, mefā'ilü, fe'ūlün, fe'îlün gibi parçalardan oluşan ve aruz kalıplarının ve kurallarının dışına çıkarak nazmedilen bu nazım şeklinde de eser vermiştir. İsmet-i Buhārî'nin bahr-i tavîlinin, en eski bahr-i tavil özelliğini taşıdığı, ifade edilmektedir. İsmet-i Buhārî'nin Dîvān'ının Britanya Müzesi nüshasından alıntılandığı söylenen bahr-i tavîlin 9 x fe'ilātün kalıbında olduğu ve aşağıdaki şekilde başladığı belirtilmektedir[44]:

می کوشد ترک کماندار مسلمان کش جادوی تو چون کافر است از مژه بر هر جگری تیر بلا را
تا کشد زار و بهم بر زده و مست و سنان خورده و مجروح و دم آزرده و افکار و جگر سوخته ما را

Biz, sözkonusu Divān'a ulaşamadığımız için ondaki farklı bahr-i tavîl şiirlerini hazırlanan Metin'e ekleyemedik.

İsmet-i Buhārî'nin Osmanlı topraklarında bilinip tanındığına ve itibar gördüğüne işaret etmesi bakımından, A. R. Karaağacî tarafından eski Türkçe ile kaleme alınan ve İsmet-i Buharî'nin on dört beyitlik bir gazelinin şerhini ihtiva eden "Hall-i Rumûz"[45] adlı eser ile birlikte, Çapan-zāde Muhammed Arif Bey tarafından telif edilen ve İsmet-i Buhārî'nin bir gazelinin şerhi olan "Şerh-i Gazel-i İsmet-i Buhārî" ve aynı şairin

[43] Fisāî, , Env'ā-i Şi'r-i Fārsî, s. 649-650.

[44] Şefî'-i Kedkenî, Mûsikî-yi Şi'r, s. 501-502. (Yazar, bu bilgileri Perviz Natil Hānlerî'nin Sohen dergisindeki makalesinden aktarmaktadır.)

[45] Hall-i Rumûz, Ahmed Rüşdî Karaağacî en-Nakşibendî, Nāşir: Şeyhzâde es-Seyyid Muhammed Es'ad, Daru't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul 1252 h. (İst. Üniversite Ktp. İbnü'l-Emin nr. 400'da ve diğer yerlerde olmak üzere, eserin aynı baskılı yaklaşık on iki nüshası tesbit edilmiştir. Bu eserin sadeleştirilmesine çalışılmaktadır).

şiirlerinin bir seçkisinden meydana gelen "Güldeste-i İsmet" isimli iki eseri[46] de burada anmak önem arzeder.

Edebî Şahsiyeti:

Şair İsmet-i Buhārî, kasidelerinde çoğunlukla "İsmet"i, bazan da "Nasîrî"yi mahlası olarak kullanmaktadır. Gazellerinde ise hemen hemen hepsinde "İsmet" mahlasını kullanan şair, diğer şiirlerinde de bir kaç istisna olmak üzere aynı şekilde "İsmet" mahlasını kullanmaktadır.

Saltanata geldiği zamandan itibaren Mirzā Nasîrüddîn Halil Sultan b. Mirānşāh b. Timur (807-812/1404-1409)'un hizmetinde bulunan İsmet-i Buhārî, yazmış olduğu bir övgü şiirinden de anlaşıldığı üzere, "Nasîrî" mahlasını sözkonusu şehzadeden almıştır:

به نام خویش تو بنواختی نصیری   چه شکر گویمت ای پادشه بنده نواز

"Kendi isminle Nasîrî'nin gönlünü okşadın, sana nasıl teşekkür etsem ey şefkatlı padişah!"[47]

بخت نصرت کرد و نام او نصیری کرد شاه   کین تخلص شد فروغ نظم و زیب دفترش

شعر او با لذت از خاصیت این نام شد   میوه شیرین تر شود چون پروری در شکرش

"Şans yardım etti de ismini Nasîrî yaptı Padişah, bu mahlas, onun defterine renk ve güzellik verdi.

Onun (İsmet'in) şiiri, bu ismin özelliğinden dolayı lezzetlendi, (zira) meyveyi şekerde besleyince daha tatlanır."[48]

---

[46] T.Efendi, Osmanlı Müellifleri, II, 345-346. Adı geçen iki eserin nerede kayıtlı olduğu bilinmemektedir.

[47] Yağan metni, s. 90/19; aynı zamanda bk. Metin, s. 4/6.

Şiirin hemen hemen her türünde kalem oynatan İsmet-i Buhârî'nin edebi yönü ile ilgili olarak özellikle eski tezkirelerde ve de sonraki araştırmalarda çoğunlukla övücü ifadeler bulunmaktadır. Mecâlisü'n-Nefâis[49], şairimiz hakkında çok hoş tabiatlı olduğundan kendini şiire verdiğini zikrederken; ilk bilgileri kaydeden Devletşâh[50], onun faziletleri ve soyuyla birlikte kasidede olsun, gazel, mesnevi, kıta ve şiirin diğer türlerinde olsun şairlikte parmakla gösterilecek denli bir şöhrete sahip olduğunu ve Halil Sultan'a şiir ilminin tüm yönlerini öğrettiğini söylemekte ve şairin aşıkāne gazellerinin ve arifāne sözlerinin, Sultan Şâhruh'un saltanatı zamanında, insanların geçmiş şairlerin şiirlerini aramayacak kadar büyük bir üne sahip olduğunu, kasidelerinin fāzıl kişilerce güzel bulunduğunu fakat daha sonra şiirlerinin terkedilip unutulduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda İsmet-i Buhârî'nin meclisinin daima şair ve fazılların merkezi haline geldiği nakledilmektedir. Kamûsu'l-A'lâm'ın müellifi de şair İsmet-i Buhârî'nin Fars şairlerinin meşhurlarından olup şiirlerinin çok selis ve tesirli olduğunu[51] ifade etmektedir.

Orta yollu bir özellik arzeden kasideleri, zamanın şairleri arasında adet olduğu üzere, Allah'a hamd ve övgü, Hz. Peygamber'e na't, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e menkabelerden oluşmaktadır[52]. Fakat şair İsmet-i Buhārî, kasidelerinin çoğunluğunu, Timur oğullarından Halil Sultan, Şahruh ve Uluğ Bey gibi Timur döneminin ileri gelen zatları hakkında övgü olarak inşa etmiştir. Timur hakkında terkib-i bend şeklinde bir mersiyesi vardır. Diğer mersiyeleri, Hāce Muhammed Pārsā, Hāce Abdu'l-evvel, Hāce Şemsüddin Muhammed, Şey Seyfüddin, Hāce Muhammed Nūr, Şeyh Dāvūd ve Hāce Nasrullah gibi dinî ve siyasî şahsiyetler hakkındadır.

---

[48] Yağan metni, s. 83/18-19.
[49] Nevâî, Mecâlisü'n-Nefâis, s. 13
[50] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 358.
[51] Sâmî, Kamūsu'l-A'lām, mad. "İsmetullah".
[52] Safā, Tārih-i Edebiyāt, s. 290.

Timurluların ilk devirlerinde yani IX/XV. yüzyılın ilk yarısında yetişmiş ve Buhāra-Herat bölgelerinde yaşamış şairlerden biri olan Sîrâcî (ölm. 850-860/1446-1455-6), bir beytinde İsmet-i Buhārî'den övgüyle bahsetmektedir:

مه رتبه خواجه عصمت قطب سپهر فضل   آن مرکز دوایر و ادوار را سلام

"Ay rütbeli, fazilet semāsının kutbu Hāce İsmet'e, o dairelerin ve devirlerin merkezine selām."[53]

İsmet-i Buhārî, şiirlerini nazmetme konusunda Emir Hüsrev-i Dihlevî (ölm. 725/1324)'nin yolundan gitmektedir. Hüsrev-i Dihlevî'nin bir çok mazmun ve manalarını aynı şekilde kendi şiirlerinde kullanmaktadır. İsmet-i Buhārî'nin şair Dihlevî'den etkilendiği[54] ve biraz daha ileri giderek onu talan etmekle suçlayanlar da bulunmaktadır. Tenkidleriyle bilinen şair Kātibî-yi Turşîzî (Nişābūrî, ölm. 838/1434), İsmet-i Buhārî'yi Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Divān'ınını yağmalamakla itham etmiş ve bu konuda şu şiirini söylemiştir:

میر خسرو را علیه الرحمه شب دیدم بخواب   گفتمش عصمت ترا یک خوشه چین خرمن است
شعر او چون بیشتر از شعر تو شهرت گرفت؟   گفت باکی نیست شعر او همان شعر من است

"Emir Hüsrev'i (Allah ona rahmet etsin) gece rüyamda gördüm, ona dedim ki 'İsmet senin harmanını devşiriyor.

Onun şiiri, nasıl senin şiirinden daha fazla şöhret buldu?' Dedi ki 'korkulacak bir şey yok, onun şiiri aynen benim şiirimdir'."[55]

Doğru veya yanlış olduğu bir yana, bu rivayete başka bir açıdan bakıldığında İsmet-i Buhārî'nin şiirlerinin ve özellikle de gazellerinin kendi döneminde bir şekilde meşhur olduğunu ve insanlar tarafından beğenildiğini de göstermektedir.

---

[53] Karaismailoğlu, Sîrâcî, s. 18.
[54] Cāmî, Bahāristān, s. 107.
[55] Hāndmîr, Habîbu's-Siyer, III, 550; Safā, Tārih-i Edebiyāt, s. 290.

Bilindiği gibi şairler arasında nazire yazma (tanzîr) geleneği çok eskilere dayanır. Nazîreler, doğal olarak beğenilen veya daha maharetli şairlerin şiirlerine yazılır. Bu bir anlamda nazîre yazan şairin kendini isbatlaması manasına da gelebilmekteyse de nazîre yazılan şairin üstünlüğünün bir ifadesidir. İsmet-i Buhārî de nazîre yazan şairlerden biridir. Sehbān-ı Sānî Felekî-yi Şirvānî (ölm. 587/1191)'nin Şirvān Şāh'ına övgü olarak söylediği kasidesine nazîre olarak İsmet-i Buhārî, Sultan Said Halilullah'a övgülü bir kaside terennüm etmiştir. Şair Felekî'nin kasidesi şu matla'ile başlamaktadır:

سپهر مجد و معانی محیط نقطه عالم   جهان جود و معانی چراغ دوده آدم

"(Şirvān Şāhı,) ululuk ve manalar feleği, ālemin noktasının çerçevesi, cömertlik ve anlamlar dünyası, Âdemoğullarının çerāğı."[56]

İsmet-i Buhārî, Halil Sultan'a yazdığı kasidesinde bu durumu kendisi açıkça ifade etmektedir:

قصیده فلکی چون به گوش جان من آمد   دلم ز حسن بیانش بماند الکن و مفخم

"Felekî'nin kasidesi can kulağıma gelince, gönlüm onun beyan güzelliğinden tutulup saygıyla eğildi."[57] ve

از آن تتبع آن شعر کرده ام که ز طورش   مرا طریقه علم و ادب شود متعلم

"Onun yolundan giderek şiir inşa ettim ki tarzıyla bana ilim ve edeb yolunu öğretsin"[58]

Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Bayezîd'in medihcisi olan Kabūlî, İsmet-i Buhārî'ye nazire olarak, Şehzade Sultan Bāyezîd'e bir kaside yazmıştır. İran'dan Rūm'a giden şiir tüccarlarından bilinen Kabūlî'nin yazdığı kasidenin matla'ı şöyledir[59]:

---

[56] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 103.
[57] Yağan metni, s. 67/11.
[58] Yağan metni, s. 67/13.

زهی ز ابرو و نوک مژگان کمان و تیرت شده میسر　　　خهی ز خط و عذار و بالا نموده مشک و گل و صنوبر

Her şairde olduğu gibi tabiatıyla İsmet-i Buhārî'nin de beğendiği, etkilendiği, kendisinden üstün ve üstad saydığı ve kendisini daha üstün gördüğü şairler olmuştur. Şiirlerinde bizzat kendisinin belirttiğine göre, Selmān-ı Sāvecî (ölm. 778/1376), Sa'dî-yi Şirazî (ölm. 691-694/1291-1294), Hākānî (ölm. 595/1198), Nizāmî (ölm. 604/1207) ve İbn Yemîn (ölm. 769/1367)'i belli alanlarda üstad kabul etmektedir. Sa'dî'yi gazelde, Selmān'ı kasidede, Hākānî'yi bedî'de, Enverî (ölm. 583/1143)'yi me'ânîde, Nizāmî'yi mesnevide ve İbn-i Yemîn'i müfred ve kıtada öne çıkan şairler olarak anmaktadır[60]. Fakat kendisini Hākānî ile yer yer kıyaslamaya gitse de[61], genellikle kendisini Enverî ile kıyaslar ve kendini ondan bir hayli mahir saymaktadır[62]. Ancak bazan medih şairi olduğu Halil Sultan'ı övgüde tüm şairlerin aciz kaldığını, Sa'dî ve Enverî'nin bile yetersiz kalacağını ifade ederek, onların kendisinden üstün olduğunu belki de istemeyerek itiraf etmektedir[63]. Bazan alçak gönüllü anına denk düşer ve Enverî'nin bir güneş, kendisinin ise bir zerre olduğunu ya da onun şair, kendisinin sihirbaz olduğunu açıklamaktan kendini alamamaktadır[64].

İsmet-i Buhārî'nin meşhur bir gazeli, mazmunlar, beyan tarzı ve içindeki kelimeler bakımından, çağdaşı ve arkadaşı olduğu belirtilen[65] şair Nāsır-ı Buhārāî (ölm.780-790/1378-1388)'nin bir gazeline çok benzemektedir:

عصمت بخاری :

سرخوش از کوی خرابات گذر کردم دوش　　　به طلبکاری ترسا بچه باده فروش
پیشم آمد بسر گرچه پری رخساری　　　کافرانه شکن زلف چو زنار بدوش [66]

---

[59] Safā, Tārih-i Edebiyāt, s. 343.
[60] Metin, s. 52 (30. kıta.); Yağan metni, s. 62/15-17; 89/10.
[61] Yağan metni, s. 83/20; 163/27-28.
[62] Yağan metni, s. 15/17; 45/11; 112/4; 112/2.
[63] Yağan metni, s. 69/17-19.
[64] Yağan metni, s. 73/4-5; 102/23-24; 109/21; 136/16.
[65] Rypka, History of Iranian Literature, s. 274.
[66] Emirçupani metni, s. 85-86 (255. gazel).

ناصر بخاری :

ترک لشکر شکن عشوه گر عربده جوی　　بت کافر بچه نوش لب سلسله موی
دوش سرمست به سر وقت حریفان می رفت　　با می و مطرب و چنگ و دف و جامی و سبوی

İsmet-i Buhārî, Nāsır-ı Buhārî'nin sözkonusu gazelini görmüş veya o gazelini örnek almış olabilir[67].

Kāsım-ı Envār-ı Tebrizî (ölm. 837/1433), Azerî-yi Tūsî (ölm. 866/1461), Rüstem-i Hūriyānî (ölm. 834/1430), Lütfullah-ı Nişābūrî (ölm. 816/1413), Sirācüddîn ve Humāyūn-i İsferāyinî gibi devrinin üstadları arasında yer almış[68] olan İsmet-i Buhārî, önceki şairlerden aldığı şiir mirasını gücü nisbetinde kendisinden sonrakilere aktarmış ve bu vesileyle de onları aynı zamanda etkilemiştir. Hayālî-yi Buhārî (ölm. 870/1465) ve Bisātî-yi Semerkandî (ölm. 815/1412-3), İsmet-i Buhārî'nin talabeleri kabul edilmektedir[69]. Anlatıldığına göre daha önceleri mesleği itibariyle hasırcı, hasır dokuyan anlamında "Hasîrî" mahlasını kullanan Bisāt-i Semerkandî'nin şiirdeki yeteneğini gören İsmet-i Buhārî, ona şöyle demiştir: "Hasîrî, büyüklerin bisātında (sofrasında) yer almaya layıktır, senin Bisātî'yi mahlas edinmen daha uygundur". Bisātî, Kemāl-i Hocendî (ölm. 803/1400)'den hoşlanmazken, İsmet-i Buhārî'ye güvenir ve ona itibar ederdi[70]. İsmet-i Buhārî'nin bu sözü üzerine "Hasîrî" mahlasını terkedip, "Bisātî" mahlasını almıştır[71].

Burada İsmet-i Buhārî ile ilgili bir de hicive yer vermek yerinde olsa gerekir. Timurlulardan Sultan Baykara'nın sarayında yetişen, fasih ve dili keskin bir şair olup hezeliyyata eğilimli bir yapıya sahip olduğundan bir çoğunun korkup çekindiği için üstad dediği Mevlānā Burunduk-i Buhārî'ye atfedilen bir şiirde, şair İsmet, şöyle hicvedilmektedir:

---

[67] Drahşān, Divān-ı Eş'ār-ı Nāsır-ı Buhārāî, s. 397 (632. gazel ve dipnotu).
[68] Safā, Tārih-i Edebiyāt, s. 169.
[69] Devletşāh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 420.
[70] Devletşāh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 352.
[71] Safā, Tārih-i Edebiyāt, s. 456.

در بخـارا خواجـه عصمـت گرچـه دارد شـهرتی   در خراسان خواجه عصمت نیست بی بی عصمتست

"Hāce İsmet'in Buhara'da bir şöhreti varsa da o, Horasan'da Hāce İsmet değil, İsmet Hanım'dır."[72]

İsmet-i Buhāri, duymuş ise böyle bir söz karşısında muhtemelen bir cevabı olmuştur. Ancak ne yazık ki bununla ilgili bir bilgi ulaşmamıştır.

Başka şairleri taklit ettiği şeklindeki eleştirilerden payını alsa da kaydedilen bu bilgilere göre İsmet-i Buhari'nin, zamanında bir şekilde tanınıp kabul gören, şiirleri beğeni toplayan ve bir dereceye kadar itibara sahip bir şair olduğunu söylemek mümkündür. İsmet-i Buharî'nin kendisi de Mirzā Sultan Halil'e övgü olarak yazdığı kasidesinde yer alan bir şiirinde sahip olduğu bu itibar ve ününe işaret etmektedir[73].

İsmet-i Buhārî'nin daha önce işaret edildiği üzere, şiirinde kendi nesebini Hz. Ali ve İmam Ca'fer ailesine nisbet etmesi, onun şii olduğu şeklinde yorumlanabilirse de sünnî mezheplerden Hanefiliğin yoğunluk arzettiği, siyasî otoritelerce himaye edildiği ve serbest bir düşünce ve inanç ortamının mevcut olmadığı gözönüne alınırsa, böyle bir ortamda ne İsmet-i Buhārî'nin ne de bir başkasının mezhebî durumu hakkında tam anlamıyla karar vermek oldukça zor olsa gerektir. Hele sözkonusu kimse bir şekilde saraya bağlı ve zamanın medih şairlerinden ise durum biraz daha anlaşılır olmaktadır. Sarayın veya zamanın sultanının övgücü şairi olması, söylediklerinin önem arzetmesi ve beklenen etki-tepkinin hemen kendini göstermesi işten bile değildir. Tabi şairimiz eğer şiilik-sünnilik diye bir ayrım gözetmeyen bir düşünce ve inanç yapısına sahip değilse, onun mutlaka bu mezheplerden birine tabi olduğunu, şii ise takiyye yaptığını, sünni ise o günün şartlarının dayattığı şii düşmanlığı veya antipatisini benimsemediğini, daha doğrusu bir orta yol tutmaya gayret eden bir şair olduğunu söylemek mümkündür. Zira şiirlerinde yoğun bir şekilde "çehār yār" veya "çehār yār-ı güzin" (dört seçkin dost) diye isimlendirilen Hz. Ebū Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ve hatta diğer

---

[72] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 372.
[73] Yağan metni, s. 67/10.

sahabeler hakkında övücü ve örnek gösterici mazmunlar görülmektedir[74]. Hz. Ebū Bekirden bahsederken, Hz. Peygamber'in nesiminin feyzinden Sıddîk-i Ekber diye niteleyip onu 1. imam, mülkün (devlet, din) düzenleyicisi, dinin (islam) mimarı, Nebi'nin yoldaşı, Mustafa'nın mührü diye vasıflandırması[75], takiyye anlayışı çerçevesinde düşünülmesini zorlaştırmaktadır. Bu ifadelerin kuru, rastgele ve yüzeysel olmayıp ancak gerçeklik taşıyan bir ruhla söylenebileceğini belirtmek gerekir.

İsmet-i Buhāri, doğal bir meslek olmayışı hasebiyle övgücü şairlikten gınaa gelmiş olmalı ki hayatının sonlarında bu konumundan uzaklaşmak istemiştir. Devletşāh'ın zikrettiğine göre, şairimiz, Uluğ Bey Gürkan zamanında sultanların meddahlığını bırakmış, lakin Uluğ Bey'in kendisini methetmesini rica etmesi üzerine çaresiz onun için medhiye şiirleri inşa etmiştir. Bir süre sonra şairliğe tevbe etmiştir[76]. Şair İsmet'in bundan sonra şairliğe mi, yoksa övgücülüğe mi tövbe ettiği açık değildir. Bir şairin şiiri bırakması genel itibariyle düşünülemeyeceğinden, onun sultanların medih şairliğini terketmiş olduğu varsayılabilir. Hayatının son dönemleri olan bu yıllarda nelerle meşgul olduğu ve neler söylediğine dair malumat yoktur. Daha önce de işaret edildiği gibi sadece çevresinin şairler ve fazılların merkezi haline geldiği belirtilmektedir.

Şiirlerinin Tahlili:

a) Üslub:

Bu devirde yani Timurlu Sultan Şahruh ve Halil Sultan dönemini içine alan IX/XV. yüxyılda, genel olarak İran şiiri, mazmunlar açısından hiç bir ilerleme gösterememiş, taklit düzeyinde kalmış ve hatta dil düzeyinde gerilemeye doğru bir seyir

---

[74] Metin, s. 8-14(5. terkib-i bend); 16-18 (8. terkib-i bend); Yağan metni, s. 8/15.
[75] Metin, s.10/7-8.
[76] Devletşâh, Tezkiretü'ş-Şuarā, s. 361.

çizmiştir[77]. Gerçekte sonraları "sebk-i hindî"de işin esası sayılan yeni mazmunlar yaratma çabaları, bu dönemden itibaren başlamıştır. Kemāl-i Hocendî (ölm. 803/1400), Kātibî-yi Turşîzî (ölm. 838/1434), Bisātî-yi Semerkandî (ölm. 815/1412-3), Hayālî-yi Buhārî (ölm. 870/1465) gibi özellikle Emir Hüsrev-i Dihlevî (725/1324) ve Hasan-ı Dihlevî (ölm. 777/1375)'nin izinden giden şairler, bunun için çabalamışlardır. Eski üslubun yaşamadığı ve yeni bir üslubun da henüz meydana çıkmadığı düşünülerek bu dönemi, Sebk-i Hindî veya Safevî üslubunun ortaya çıkış dönemi olarak da nitelendirenler olmuştur[78].

Timur döneminin ilk şairleri olan Lütfullah-i Nişāburî (ölm. 816/1413), Katibî-yi Turşizî (ölm. 839/1435), Rüstem-i Huriyānî (ölm. 834/1430), Burunduk-i Hocendî (İbn Nusret, ölm. 837/1433) ve şairimiz İsmet-i Buharî gibi şairler, kasidecilikteki maharetini gazelcilik zevkiyle birleştirmeyi başarmışlardır. Hem kasidede ve hem de gazelde maharet göstermiş olan Emir Hüsrev-i Dihlevî (ölm. 725/1324), Selman-ı Savecî (ölm. 778/1376), Hafız-ı Şirazi (ölm. 791/1388), Kemal Hocendî (ölm. 803/1400) gibi şairlerin şiirleriyle son bulan üslup, İsmet-i Buharî ve yukarıda zikredilen şairlerin şiirleriyle devam etmiştir. Bu dönemin işaret edilmesi gereken özelliklerinden birisi, kasidecilikte kendini isbatlayan şairlerin bile gazele de yönelmeleridir[79].

Bu devrin şairlerinden olup şiir dili, sade ve anlaşılır bir özellik sergileyen İsmet-i Buharî'nin şiirlerinde, Moğol döneminde Farsçaya giren kılavüz (öncü, kılavuz, casus)[80], temğa (damga, mühür, vergi, işaret)[81], ulāğ (eşek, merkep)[82], kallāş (kalleş, müflis, hayırsız)[83] gibi Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır.

---

[77] Yarşatır, Şi'r-i Fārisi, s. 102.
[78] Şemîsā, Seyr-i Gazel, s. 146-147.
[79] Şemîsā, Seyr-i Gazel, s. 117.
[80] Metin, s. 13/20.
[81] Metin, s. 41/18.
[82] Metin, s. 80/19.
[83] Metin, s. 88/4.

Gazel ve kasidede bir ölçüde kendini isbatlamış olan İsmet-i Buharî'nin şiirlerinde, yer yer beyit, mısra ve ibare tekrarı gibi bazı kusurlar kendini göstermektedir. Bazan bir beyiti aynen başka bir şiir manzumesinde kullanmaktadır. Örneğin, Metin'de 43. kıtanın 3. beyiti, 45. kıtanın 21. beyti olarak da kullanılmıştır. Az rastlanan beyit tekrarının yanında mısra tekrarları daha çok görülmektedir. Metin bölümünde 25., 26. ve 27. veya 43. ve 45. kıtalar incelendiğinde bu durum açık bir şekilde müşahede edilecektir. Bu tekrarların yanında şair, şiirlerinde tekrîre başvurmakta, bu şekilde ifadesini güçlendirmektedir.

Beytin tamamını, bir mısra'ını veya mısra'ının bir kısmını başka bir dilde söylemek/yazmak şeklinde kendini gösteren mülemma örneklerine İsmet-i Buharî'nin şiirlerinde, çokça tesadüf edilmektedir. Arapçada yapılan mülemmalar, genellikle mısra şeklinde görülmekte, bazan beyit şeklinde de gerçekleşmektedir. Ancak en fazla ibare telmî'leri yapılmaktadır.

Tezkireler ve diğer eserlerde de İsmet-i Buhārî'den bahsederken örnek şiirler olarak gösterilen aşağıdaki şiirler, şāirin o dönemde sevilen şiirleri olup onun hem üslubuna, hem de dilinin sadelik ve akıcılığına dair işaretler taşımaktadır:

بلای عشق به هر کشوری که جان گیرد — ز سینه جان رود و پای آن بلا گیرد
مرا به تهمت تر دامنی بکش و آنگاه — بسوز تا همه روی زمین صفا گیرد[84]

باز بر افروخت چرخ مشعله آفتاب — پرده زر بر گرفت شاهد مشکین نقاب
خسرو رومی چو تیغ بر حشم زنگ راند — صحن فلک تا بلب گشت پر از خون ناب[85]

b) İşlenen Konular:

İsmet-i Buharî'nin Divān'ında, diğer şairler gibi Allah'a hamd, Hz. Peygambere ve evliyaya na't, aşk, āşıkın özellikleri, ahlaki prensipler, hayat dair konularda uyarılar,

---

[84] Yağan metni, s. 108/22-23.
[85] Emirçupanî metni, s. 78/1-2.

dünyaya ilgisizlik, şikayet v.b çeşitli konular bulunmaktadır. Çoğunlukla tasavvufî konuları işleyen şairin gazelleri, tasavvufî mazmunlarla doludur.

Şairin kasideleri, Timur ve Muhammed Parsâ'ya yazdığı bir kaç mersiye dışında medih (övgü) üzerine bina edilmiştir. Kasidelerinden bir kaçında da şikayet, öğüt, şehir ve medrese tasviri işlenmektedir. Terkib-i bendleri, müsemmatları ve rubaileri de daha çok arifane mevzular ele alınmaktadır. Kıtalarda medihler görülse de genellikle hayata dair meseleler içermektedir. Müfredlerinde çeşitli sosyal konular, devrin insanlarının vefasızlığından rahatsızlık göze çarpar.

Cahil insanlardan bizar olduğunu belirten şair, şiirlerinde ilim ve irfana çok önem vermektedir. Hatta bir kasidesinde, alimin ölümü, alemin ölümüdür mealindeki hadis-i şerifini başka bir eda ile alimin ölümünü, kıyametin alametlerinden, dinin zayıfladığının ve kafirliğin ortaya çıktığının bir delili olarak ifade etmekredir[86].

İsmet-i Buharî'nin gazelleri çoğunlukla aşıkane mazmunları ihtiva etse de ahlaki ve ictimai konular, öğüt ve nasihatları da içermektedir. Hafız-ı Şirazî (ölm. 791/1388)'nin gazellerinde görüldüğü gibi, şair, bazan aşıkane mevzuları işlerken ahlaki ve hikmetli mazmunları beyan etmeye yönelmekte ve insanı güzellik, dürüstlük ve bilgi kazanmaya davet etmektedir.

İsmet-i Buharî, meşhur Ubeyd-i Zakanî (ölm. 772/1370) gibi mizah türü şiirler de yazmıştır[87].

c) Kullanılan Nazım Şekilleri:

Şiirin bir çok alanında eser veren İsmet-i Buhârî, şiirlerinin büyük çoğunluğunu gazel nazım şeklinde söylemiştir. Divân'ında en büyük yeri, 522 manzumede (2892

---

[86] Divân-ı İsmet-i Buhârî (yazma nüsha), Üniversite ktp. nr. 493 FY, yap. 119[b].
[87] Fisâî, Envâ-i Şi'r-i Fârisî, s. 253.

beyit) gazel şeklinde söylediği şiirleri teşkil etmektedir. İsmet-i Buhārî, daha çok gazelleri ile meşhur olan bir şairdir. Gazelde, belirtildiği üzere Emir Hüsrev-i Dihlevî (ölm. 725/1324)'yi izleyen şairin gazelleri, mana ve mazmunlar açısından Hafız-ı Şîrāzî (ölm. 791/1388)'yi andırır. Kullanılan dilin sadeliği ve kolay anlaşılırlığı bakımından da Sa'dî-yi Şîrāzî (ölm. 691-694/1291-1294)'ye yakındır. Şairimiz, böylece Hāfız-ı Şîrāzî (ölm. 791/1388) ve Abdurrahmān-ı Cāmî (ölm. 898/1492)'nin yaşadığı çağlar arasında zuhur eden ve daha çok Hġfiz-ı Şirazî ve Sa'dî-yi Şirazî'nin izinden giden[88] Şāh Ni'metullah-ı Velî (ölm. 834/1430), Kāsım-ı Envār-ı Tebrîzî (ölm. 837/1433) ve Mağribî-yi Tebrîzî (ölm. 890/1485) gibi irfānî renk taşıyan ünlü gazelciler[89] arasında yerini almıştır.

İsmet-i Buhārî, kaside şeklinde de şiirler inşa etmiştir. Divān'ında gazel nazım şeklinden sonra 98 adetle (3791 beyit) şiir manzumesiyle ikinci sırayı, kasidesi almaktadır. Şair İsmet, yaşadığı çağdaki diğer şairlerde adet olduğu gibi, kendinden önceki şairlerin kasidelerine ilgi göstermiş, fakat kendi kasidelerinde VIII. ve IX. yüzyıl şairler arasında revaçta olan tasannu ve tekellüflere pek rağbet etmemiş veya daha az ilgi göstermiştir. Bununla birlikte bazan farklı ve zor redifleri seçtiğini gözden ırak tutmamak gerekir[90].

İsmet-i Buhārî, kıta nazım şeklinde de azımsanmayacak ölçüde şiirler söylemiştir. Muammā türünde terennüm ettiği 7 (36 beyit) şiir manzumesi ile birlikte 85 manzumeden oluşan kıtaları, şairimizin şiir dünyasında büyük bir yere sahiptir. 8 manzume (407 beyit) terkib-i bend ve 5 manzume (235 beyit) müsemmata sahip olan şairimizin, bunlardan başka rubāî şeklinde inşa ettiği 63 (126 beyit) dörtlüğü, 34 müfred beyit ve 59 mısralık bahr-i tavîli bulunmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi mesnevî şeklinde söylediği şiirlerinin olduğuna dair bilgilere tesadüf olunsa da eldeki yazma nüshalarda bu nazım şeklindeki şiirlerine rastlanılmamıştır.

---

[88] Şemîsā, Seyr-i Gazel, s. 147.
[89] Rezm-cū, Envā-ı Edebî, s. 370.
[90] Safā, Tārih-i Edebiyāt, s. 290.

Şair İsmet-i Buhârî'nin bahr-i tavîl şeklinde nazmettiği şiirlerinin, türünün ilk örneklerini teşkil ettiğidaha önce ifade edilmişti.

d) Kullanılan Vezinler:

İsmet-i Buhârî, şiirlerini nazmederken vezin kalıplarının bir çoğunu kullanmıştır. Fakat elbette her şair gibi onun da en çok kullandığı ve tercih ettiği bahir ve vezinler vardır.

Remel bahri, şairin şiir inşa ettiği bahirlerin başında gelir. Daha çok "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" (40 şiirde) ve "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" (8 şiirde) vezinleri olmak üzere, Remel bahrinin kullanım oranı, % 43.1'dir. 12 şiirde "mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün" ve 11 şiirde "mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün" vezinleri kullanılan Hezec bahri, % 23.7 oranıyla ikinci sırayı almıştır. Müctes bahrinin kullanım oranı, % 12.3'tür. Bu bahrin yoğun olarak kullanılan vezni ise, "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" veznidir. Daha sonra sadece "mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün" vezninde şiir nazmedilen Muzâri bahri, % 7.9 oranında kullanılmıştır.

Bu bahirlerin dışında sadece 1 şiirde (74. kıta) Recez bahrinin "Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün" vezni, 1 şiirde (24. müfred) Münserîh bahrinin "Müfte'ilün fâ'ilün Müfte'ilün fâ'ilün" vezni, 3 şiirde Mütekârib bahrinin "fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ul" vezni ve 13 şiirde Hafîf bahrinin "fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" vezninin kullanıldığı görülmektedir.

Neşre Hazırlanan Metinde Esas Alınan Nüshalar:

Bu çalışma yapılmadan önce gerek Divân ve gerekse Divân'dan bir bölüm ve parça olarak Türkiye'de yazma halindeki eserlerin yer aldığı kütüphanelerde şair İsmet-i Buhârî'ye ait olduğu kaydedilen ve ulaşılabilen hemen hemen bütün nüshalar gözden geçirilmiş ve bir şekilde incelemeye gayret edilmiştir. Öncelikle elinizdeki Tenkidli Metin'in hazırlanmasında esas alınan nüshaların genel özellikleri ve kısaltmaları şu şekildedir:

Ü: Üniversite Ktp. 493 FY.

Divân-ı İsmet. 264 varak, 18 satırlı, 13.6x22/7.5x15.6 mm. çok güzel neshî yazı, söz başları kırmızı. Yeni tarzda siyah bir meşin cilt içinde. Varak 1ª'da dire biçiminde bir süs, 1ᵇ'de ser-levha ve 131ᵇ'de de bir başka ser-levha vardır.

Müstensihi belirtilmemiştir. İstinsah kaydı olarak yazmanın son varakı 264ª'da "temme fî 872" kaydı vardır. Fakat şiirlerin bir çoğunun başlarında yer alan "dāmet berekātuhu", "tāle 'omruhu", "dāme 'ızzuhu", "medde zılluhu" (...) gibi ifadeler sebebiyle bu tarihin doğru bir kayıt olmadığı sonucuna varılmıştır[91]. Oysa bu ifadelerin varlığı, bu nüshanın aynen istinsah edildiği nüsha ile ilgili olarak yorumlanabilirdi. Yani bu nüshanın bilinmeyen bir müstensih tarafından değiştirilmeden kopya edildiği düşünülebilirdi ki bu da nüshayı önemli kılar.

Baş:

المنـــــــه الله تعــــــــالى وتقـــــــــدس   برقـــدرت حمـــدى كـــه بكنهـــش نرســـد كـــس

Son:

در رشـــته كشـيدم شـــبه بـــا دركـــه همـــه وقـــت   بـــر دســـته گـــل نـــير تـــو بندنـــد كيـــا را

Bu nüshanın 1b-114a varaklarında kasideler ve terkibler; 115b- (arada iki boş sayfa bulunmaktadır.) 130a varaklarında mersiyeler; 131b-157a varakları arasında kıtalar ve lügazler; 158b-257b'de gazeller (250ab'de bir muhammes mevcuttur.); 257b-261b'de rubailer; 261b-262b'de muammalar (arada bir müfred vardır.) ve 262b-264a varaklarında ise müfredler yer almaktadır.

Söz konusu nüshada gazel ve kasideler dışında yer alan şiirler karşılaştırmada kullanılmıştır. Bu nüshanın imlā hususiyetleri şöyle sıralanabilir:

1) كه ve چه ilgi zamirleri, çoğu yerlerde كی، چ ; آنكه، آنچه ise آنك، آنچ şeklinde yazılmıştır. Bazan noktalı kelimeler, noktasızdır.

2) پ، چ، ژ gibi hafler, genellikle tek noktayla ب، ج، ز şeklinde gösterilmiştir.

3) س harfi, altında üç noktayla verilmiştir.

4) Gef-i farisi (گ), kef (ك) gibi yazılmıştır.

5) Harf-i izafe olan به bazan ayrı, bazan bitişik yazılmıştır.

6) İsimlerin sonundaki telaffuz edilmeyen ha-yı resmiyeler (ه), çoğul

---

91 Ateş, Farsça Manzum Eserler, s. 347.

durumunda hazfedilmiştir. Örneğin رخنه، لانه، لاله gibi kelimeler, çoğulları yapılırken رخنه ها، لانه ها، لاله ها yerine رخنها، لانها، لالها şeklinde yazılmıştır. Yine سجده، ذره، صومعه gibi Arapça kelimelerin sonunda bulunan müenneslik taları (ta-yı tenis), çoğul durumunda hazfedilmiş ve سجده ها، ذره ها، صومعه ها yerine سجدها، ذرها، صومعها şeklinde yazılmıştır.

7) Kelime icindeki hemzeler, daima ى ile gosterilmiştir. (Mesela: ; كاينات كاينات وقايع وقايع şeklinde yazılmıştır.

8) Bitişik ikinci şahıs zamiri, bazan sonu ه ile nihayetlenen fiillerde kesreli izafet hemzesiyle gosterilmiştir. (Mesela: انداخته ، انداخته اى ; كرده ، كرده اى şeklinde yazılmıştır

K: Kayseri Raşid Efendi Ktp. 1260.

Divân-ı İsmet-i Buhārî. 288 varak, satırlar değişik, stn. 2, 183x105/130x65 mm. nesta'lik.

Divânın son varakı 288[a]'da yer alan notta müstensihinin Abdü'l-kerim b. Molla Bâkcâî olduğu anlaşılmaktadır. İstinsah kaydının ise sadece 11 Ramazan Pazartesi şeklinde gün ve ay kısmı okunabilmiş, fakat hemen peşinden gelen ifadeye bir anlam verilememiştir. Yine son varakta "Abdü'l-Aziz Bahadır Han övdü" şeklinde bir de cümle yer almaktadır.

Bu Divân, kasideler (1b-142b), kıtalar ve lügazler (142b-176b), gazeller (176b-281a), muamma, rubai ve müfredleri (281a-288a) ihtiva etmektedir. Bu nüshanın imla özellikleri, Ü nüshası ile benzerlik göstermektedir.

M: İran / Tahran Matbu Nüsha.

Bu nüsha, Ahmed Keremî tarafından hazırlanıp "Divān-ı İsmet-i Buhārî" adıyla 1366/1988 yılında Tahran'da basılmıştır. Ancak sözkonusu eser, tenkitsiz ve ihtiva ettiği şiirlerin eksik olması hasebiyle, ilmî bir çalışma niteliğini taşımamaktadır. Bu Divān, daha ziyade İsmet-i Buhārî'nin yazma halinde bulunan Divān nüshalarından birinin neşri şeklindedir. Diğer nüshalarla aynı şiir türlerinde farklı beyitler içermesi ve özellikle de "bahr-i tavîl" adı verilen şiir türünün sadece bu nüshada bulunması,

sözkonusu matbu nüshayı önemli kılmıştır. Bu nedenle, bu çalışmada üçüncü bir nüsha olarak istifade etme yoluna gidilmiştir.

Divān, 565 sayfadan ibaret olup her sayfa 13 satırdan oluşmaktadır. Eser, bir mukaddime, kasideler, gazeller, müsemmatlar, terkib-i bendler, kıtalar, rubailer, müfredler (parça beyitler) ve bahr-i tavîl nazım şeklindeki şiirlerini ve Divān metinde geçen bazı güç sözcüklerin anlamları ve fihristleri ihtiva etmektedir. Bu nüsha, yeni basım olduğundan imla özellikleri de yeni Fars dili yazım kurallarına genel olarak riayet edilmiştir.

Tenkidli Metin'in hazırlanmasında esas alınan nüshaların genel özellikleri ve kısaltmalarının izahından sonra, şimdi de bunlar dışında incelenen veye gözden geçirilen nüshalara kısa notlarla değinelim.

I. Süleymaniye Ktp.

1) Esad Efendi ktp. 3745/6.

Kayıtlarda Arapça derleme kitabı olarak geçiyor. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Hoş olmayan ta'lik hattıyla yazılmıştır. Tamamı 70 varak olan nüshanın 67^b-70^a varakları arasında İsmet-i Buhârî'ye ait yer yer silinmiş bir tek müsemmat bulunmaktadır. O da Tahran baskısındaki müsemmatla aynıdır.

2) Esad Efendi Ktp. 2673.

Divân-ı İsmet. 316 varak, 15 satırlı, ta'lik. İstinsah kaydı yoktur.

Müretteb olmayan bu divanda şiirler, bir üslup gözetilmeksizin karışık bir şekilde dizilmiştir. Kaside, gazel, terkib-i bend, kıta, müsemmat, bahr-i tavîl, muamma, rubai ve müfred türündeki şiirleri içermektedir.

3) Fatih Ktp. 3847.

Divân. 226 varak, 19 satırlı, ta'lik.

İstinsah kaydı yoktur.

Divânın 1^b-130^a varakları arasında kasideler, 130^a-222^a'da gazeller, 222^b-226^b'de mısraların yerleri karışmış rubai ve müfredler bulunmaktadır.

4) Fatih Ktp. 3848/I.

Divân-ı İsmet. 353 varak, 21 satırlı, ta'lik.
Müstensihi, Vehhâb Şerefüddin Hüseyin el-Meşhedî er-Razavî.
İstinsah tarihi, 872 h.

Gazellerin sonunda *"min seneti isneyni ve seb'îne ve semânimieti"* şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu divanda da şairin gazelleri, kasideleri, kıtaları, terkib-i bendleri, müsemmatları, rubaileri, müfredleri ve bahr-i tavîli karışık bir şekilde yer almaktadır.

5) Ayasofya Ktp. 03945.

Divân. 33 varak, 33 satırlı, ta'lik.
Müstensihi, Mansûr. (*"ketebe Mansûr"* kaydından böyle anlaşılıyor.)

İstinsah tarihi, kitabın *sonunda "be-sâl-i zâd u yâ vü cîm nısfî ez-receb-i refte nivişte şod"* şeklinde ifade edilmiştir ki bu da 813 h. eder. Lakin kitabın üzerinde ayrıca 821 kaydı da bulunmaktadır. Toplam varak sayısı 800 civârındadır. Bunun sadece 572^a-605^a varakları İsmet-i Buhârî'nin bir kaç gazel ve kasidesine ayrılmıştır. Eser, Enverî, Zahirüddin Faryabî, Abdülvasîü'l-Hıllî, Feridüddin Attâr, Mevlanâ, Sadî, Fahrüddin Irakî, Şeyh İmadüddin Fakih, Mevlanâ Cemalüddin Süleyman, Seyyid Celal, Mevlanâ Hâcû, Nâsır-ı Buharî, Emir Hüsrev-i Dihlevî (ölm. 725/1324), Hakanî, Evhadüdin-i Kirmanî gibi ünlü şairlerin daha çok maharet gösterdikleri şiir türlerinden geniş örneklerle bir tür seçme hüviyetini taşımaktadır. Örnekler verilen her şairin bölümüne o şairin ismiyle *"Divân-ı İsmet-i Buhârî"* gibi başlıklar verilmiştir.

6) Ayasofya Ktp. 03857.

İsmet-i Buhârî'nin gazelleri. Bu eser, tamir edildiğinden inceleme imkanı bulunamadı.

7) Lala İsmail Ktp. 715/6.

Gazeller. 97^{a}-102^{b} varaklar. Ta'lik.

İstinsah kaydı yoktur.

8) Hacı Mahmud Efendi Ktp. 5305.

Gazellerden seçmeler. 29 varak, 13 satırlı, ta'lik. İstinsah kaydı yoktur.

9) Halet Efendi Ktp. 168/4.

Kayıtlarda müstensihinin Taceddin b. Mehmed, istinsah tarihinin 845 h. ve hamişte olduğu belirtilen bu eser, kütüphane diliyle yanmıştır, yani aşırı derecede hasar görmüştür.

10) Yazma Bağışlar Ktp. 1388.

Kayıtlarda İsmet-i Buhârî'ye ait olduğu belirtilen, levha şeklindeki tek varaklık 21 satırlı ve ta'likle yazılan nüshada farsça ibareye veya İsmet-i Buhârî'yle ilgili bir şeye raslanmamıştır.

II. Üniversite Ktp.

1) 940 FY.

Divân-ı İsmet. Tamir görmüş 104 varak. 17 satırlı, itinasız nesta'lik. Ciltlenme sırasında varakların yerlerinde kaymalar ve sondan düşmeler olmuştur. İstinsah kaydı yoktur. X./XVI. yüzyılda olabileceği belirtilmektedir[92]. Bir iki manzume dışında 493 nu'lu nüsha ile aynı şiirler ya da şiirlerden seçmeler.

---

[92] Ateş, Farsça Manzum Eserler, s. 379.

2) 1177 FY.

Divân-ı İsmet-i Buhârî. İlk 50 varaktan sonra Ömer Hayyâm gibi şairlerin şiirleri geliyor. İsmet-i Buhârî'nin sadece gazelleri, rubai ve müfredleri yer almaktadır.

3) 1568 FY.

Divân. 557 varak, 15 satırlı, çift sütun, ta'lik.

İstinsah tarihi 1333 h. gibi okunuyor. Müstensihi belirtilmemiş. Yeni yazılmış bir el yazması. Güvenilirliği olmayan bir nüsha. Bir çok hata ve tekrarlarla yüklü olup şiirler karmaşık bir şekilde sıralanmış.

III. Topkapı Sarayı Ktp.

1) Hazine 942.

Divân-ı İsmet. Eserde İsmet-i Buhârî'nin ölüm tarihi, 842/1437'dir. Müstensihi, Na'îmuddîn ibn Hacî Sadruddîn. İstinsah tarihi 894/1489 olarak kaydedilmiştir. Gazel ve kasideleri içermektedir.

2) Revan Köşkü 1969.

Mecmua (Osmanlıca). 162 yaprak. Şiir seçmelerinden oluşan bu mecmuada İsmet-i Buhârî'nin de bir murabbaı vardenildiği[93] halde, ne bir murabba ne de başka bir şiir türüne rastlanmıştır.

Yukarıda verilmeye çalışılan yazma nüshalar dışında, inceleme imkanı bulunan ama bir önem arzetmediği düşünüldüğünden değinilmeyen kütüphaneler ve o kütüphanelerde bulunan nüshaların varolduğunu belirtmek gerekir.

---

[93] TDEA, mad. "Sadettin Nüzhet Ergun", III, 66-67.

II. BÖLÜM

(METN-İ EŞ'ÂR)

شرح حال و اشعار عصمت بخاری
جز غزلیات و قصاید
با متن انتقادی و تحلیل

دانشگاه قیریق قلعه
انستیتوی علوم انسانی
گروه زبانها و ادبیاتهای شرقی

سعید اوقومش

شرح حال و اشعار عصمت بخاری
جز غزلیات و قصاید
با متن انتقادی و تحلیل

رساله فوق لیسانس

براهنمایی استاد محمد نظیف شاهین اوغلی

قیریق قلعه - ۱۹۹۸

فهرست مندرجات اشعار

ترکیب بندها

ای فلک خرگاه ویران کن که سلطان غایبست | تخت کو برخاک بنشین چون سلیمان غایبست
آخر ای مردم به جای اختران بارید اشک | گر سپهر سلطنت خورشید تابان غایبست
شاه انجم را به گردون کاخ و ایوان کو مباش | چون سرافراز ملوک از کاخ و ایوان غایبست 3
چرخ را جامه کبود و علم را دفتر سیاه | ملک را سر نا پدید و عدل را جان غایبست
شد سیه کوی مه و بشکست چوگان هلال | شهسوار ملک و ملت تا ز میدان غایبست
آنکه بودی آب روی دین و دولت شد عدم | وآنکه دادی انتظام کار دور آن غایبست 6
شاید ار سرگشته گردد هر طرف اسکندری | کاندرون ظلمت خاک آب حیوان غایبست
آفتاب ملک و دین از اوج سلطانی کمست | یوسف مصر شرف در چاه زندان غایبست
می کند زین غصه دایم نسر طایر پر و بال | تا همای مرغ توقیعش ز فرمان غایبست 9
ای خزان بنیاد باغ و بوستان در هم شکن | کآن درخت میوه دار از باغ و بستان غایبست
خسته تیغ حوادث بر فراش درد و غم | کو بمیر از درد نومیدی که درمان غایبست
مشتری کو خطبه دولت بنام کس مخوان | گر سریر مملکت شاه سخن دان غایبست 12

اشک بار ای دیده چون گنج گهر گم کرده ای
روشنی جوی از کواکب چون قمر گم کرده ای

دوش سوی عرصه افلاک می کردم نگاه | عرش را دیدم ز ماتم کرده پیراهن سیاه 15

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

116ᵃ Ü

تـا سـحر خیـل نجـوم از نالـه کروبیـان — بر سپهر هشتم از سر گشتگی گم کرده راه
پاسـبان بارگـاه هفتمـین معـنی ز حـل — پا و سر گم کرده می گشتی بگـرد بارگـاه
مشـتری از اوج رفعـت رفتـه در بـرج زوال — چرخ هشتم گسته چون چرخ هـلال ازغـم دوتـاه 3
پنجـه مـاتم شکسـته نـیزه مریـخ را — مهر را چرخ فلک چون یوسف افکنده بچـاه
دف شکسته زهره و تیر از کمان افتاده دور — قدسـیان کـرده سـیه آیینـه مـه را بـآه
چرخ کرده کوچـه سیمین ز راه کهکشـان — خیـل انجم کـرده در گـردن نمدهـای سـیاه 6
صبح غرق شده مردم گر بیـان مـی دریـد — ماه هر ساعت ز گردون بر زمین میزد کـلاه
با هزار اندیشه از پیر خـرد کـردم سـوال — سر بر آورد و بزاری کـرد سـوی مـن نگـاه
گفـت روز مـاتم شـاه سـلیمان رفعتسـت — شهر یار ملک و ملـت خسـرو گـردون پنـاه 9
آن جهانگـیری کـه روز داوری انصـاف او — دست بسته ظلـم را دادی بدسـت داد خـواه
شاه دین تیمور نویـان آن سر افرازی که شد — عـالمش زیـر نگـین بـی منـت خیـل و سـیاه
گـاه تدبـیر امـور ملـک داری عقـل کـل — پیـش رای روشـنش مـی کـرد عـرض اشـتباه 12
گر دو عالم بر سپاه خصم بودی غم نداشت — کـی بیفتـد آنکـه حفـظ ایـزدش دارد نگـاه
هیبت عدلـش چنـان کـاندر بسـیط روزگـار — کهربـا از بیـم دایـم بـر حـذر بـودی ز کـاه
توسنش گـاه جهانگـیری چـو در سیرآمدی — عرصه نـه طـارمش بـودی کـم از یکـروزه راه 15
آن ملکخویی که هرگز دشمـن صد سـاله را — می نرفت از یـم عفـوش بـر زبـان نـام گنـاه

عـاقبت در خـاک رفـت از اوج تخـت سـروری
تـا کنـد پیـش از همـه تدبـیر ملـک آن سـری 18

لشکرآخر گشت و گردان باز گشتند از سفر — ای سپهر از شهسوار خود کجـا جویـم خـبر
116ᵇ Ü
شهسواران روز و شب سر گشته در میدان غم — در فـراق او بجـای کـوی مـی بـازند سـر
بـی فـروغ فـرق میمـون و میـان نـازکش — خاک بر سر کرد تاج و حلقه شد بـر خود کمـر 21
تیر بشکست و کمان را ماند بی پر استخوان — تـا قیـامت هـر دو افتـادند دور از یکدیگـر
خنجـر مصـری زمـاتم کـرده پیراهن سـیاه — مـی خـورد هـر دم بجـای آب خونـان جگـر
بارگه ویران شد و خیمه گریـان چـاک زد — چتر و خرگه شد چو اجرام فلک زیر و زبر 24
مو پریشان کرد توغ و نیزه را بشکست بند — تیغ شد بی آب و تیر محنت آمـد بـر سپر
روز و شب در ناله ها زارند باهم کوس و نای — چـاکران را مـی دهنـد از مـاتم سـلطان خـبر
داشـتند اربـاب دولـت دیـده بـر راه آمـد — گـر خطـای آیـد ز خسـرو مـژده فتـح و ظفـر 27
کی خبر بودی که گـردون بعد چندین انتظار — مـی نهـد از مـاتمش بـر هـر دلی داغـی دگـر
گر برفت آن آفتاب از اوج عزت زیـر ابـر — بـاد بـاقی دولـت صـاحبقران بحـر و بـر
آفتـاب آسمـان سـلطنت سـلطان خلیـل — کامکـار ملـک و ملـت خسـرو جمشـید فـر 30

ناصر الملـه كثـير الموهبـه بحـر العطـا مرجـع الامـه رفيـع المرتبـه فخـر البشـر

مرده باد ای تخت و دولت كآفتاب ملک و دين
بـر سـرير بارگـاه ملـک شـد مسـند نشـين 3

ز آفتـاب سـلطنت عـالم منـور گشـت بـاز مسند عزت ز اوج عرش بـر تـر گشـت بـاز
شهسـواری كـز بزرگـی پيـش نعـل مركبـش افسر شـاهان بخـاک ره بـر ابـر گشـت بـاز
از خزان عمر اگر بـاغ شرف بی ميوه مـاند گلشن ملک از نسيم عدل پر بر گشت بـاز 6
تـا جـداران را تعـالم ذوق آزادی نمـاند تـا عطای بی دريغش بنـده پـرور گشـت بـاز
117ᵃ Ü از فـروغ حسـن غلمـان بهشـتی بنگـرش عرصه عـالم پر از خورشيد انـور گشـت بـاز
گر ز تأثير عطـايش كـان و دريـا شـد فقير كاينات از فيض نيک بخشش توانگر گشت باز 9
ور ز جودش دامن و جيب خزاين شد تهی انس و جان را دامن اميد بـر زر گشـت بـاز
وز كف او هر نثارش بحر را بی مايه مـاند دامن گيتی لبـالب پـر ز گوهـر گشـت بـاز
ز اهل حاجت هيچ كس محروم ازين در برنگشت جزء ستم كو آمد و دست تهی بر گشت باز 12
تيـغ گردانـش بـرای دفـع يـأجوج فـتن گـرد ميدان جهـان سـد سـكندر گشـت بـاز
گـر ز پـای افتـاد سـرو بوسـتان سـلطنت زين گـل دولت دمـاغ جـان معطر گشت بـاز
تاج شاهی گر ز هجران خـاک بر سر ميكند تحت ملک ازخاک پايش صاحب افسر گشت باز 15
تيغ جوهر دارش از پس خون كه در آفاق رنجت خـاک ميدانكه پر از يـاقوت احمر گشت بـاز
نكهت عدلـش بعـالم كشـتگان ظلـم را همچو انفاس مسـيحا روح پـرور گشـت بـاز
هر كجا شاه سعيد از تيغ هيبت فتح كـرد همت او را بيک بخش ميسر كرد باز گشت باز 18

شهسـوارا عـالم از حسـنت منـور بـاد و هسـت
چـون سـليمان بـر توسـلطانی مقرر بـاد و هسـت

منت ايزد را كه باز از بعد چندين انقـلاب بهـره كيخسـرو آمـد چشـمت افراسـياب 21
آسمـان كـو گـردن تسـليم پيـش آور كـه بـاز بر سرير ملک تيـغ شـاه شـد مـالک رقـاب
مژده خواهان هر زمان اقبال مـی گويد بخت اين كه می بينم مه بيداريست يـا رب يـا بخواب
قصـر اقبـال از فـروغ مقدمـش معمـور بـاد گـر ز سيلاب اجل بنياد دولـت شـد خـراب 24
اختر دولـت ز اوج سـلطنت شـد نـور بخـش نخل ملـک از تـو عـروس مملكت شد كامياب
117ᵇ Ü در سرا بستان عـزت نخـل مجـد آمـد بـر وز شـب تـاريک هجـران روی بنمـود آفتـاب
بهر آن تـا در خور قـدر تـو گـردد عـاقبت قرنهـا دولـت خصـال سـلطنت كـرد اكتسـاب 27
در گلستان خلافـت كـز خـزان آمـد پديـد نـو بهـار خسـروی را تـازه شـد عهـد شـباب

نصرت و فتح و نشاط و خرمی بادا مدام — گاه بزمت همنشین و گاه رزمت هم رکاب

فتح و نصرت سالها کسب سعادت کرده اند — تا بتیغ مملکت گیر تو یابند انتساب

آن فرمان کز ضرب تیغ آبدارت درمصاف — ز آتش اندیشه گردد کرده گردان کباب 3

در بحار خون که از قتل یلان آید بموج — خود سربازان لبالب روی گیرد چون حباب

فکرت مدح توام چون در حریم دل کدست — دامن و جیب خیالم پر شد از در خوشاب

چون ثنا گفتی نصیری از سر طاعت بکن — بر دعا ختم سخن و الله اعلم بالصواب 6

تا بود ایمن بعالم قصر گردون ز انهدام — تاز بسیاری نیاید خیل انجم در حساب

چشم بد یا رب ز خورشید جمالت دور باد
مدت عمرت چو سیر چرخ نا محصور باد 9

2

514 M زآن خط مشکبار که گرد عذار اوست — جانم اسیر سلسله مشکبار اوست

مشک حتاکه باد صبا ریخت در رهش — در گرد روی یار اثری از غبار اوست

شرمنده شد بنفشه و سنبل به تاب رفت — از سبزه ای که بر طرف لاله زار اوست 12

گاه سخن مفرح یاقوت خستگان — ترکیب کرده بر لب گوهر نثار اوست

چشمش که سرگران شراب ملاحت است — بیمار دل شدم که خراب و خمار اوست

پیکان او به سینه گذشت و بدین خوشم — کین تازه داغ بر جگرم یادگار اوست 15

از بس که شد ز کشتنم آزرده تاوکش — جان ستم رسیده من شرمسار اوست

515 M می افتد از کمر گره تازه در دلم — زین غصه کان میان چو مو در کنار اوست

تا آفتاب خاطر آزرده گرم از اوست — کو نیز خاک راه خداوندگار اوست 18

سلطان خلیل خسرو عالی جناب ملک
ای روشن از فروغ رخت آفتاب ملک

ای بر سریر مملکت حسن پادشاه — خورشید پیش روی تو کمتر ز خاک راه 21

هرجا که آفتاب جمالت نمود روی — چون اختران فرو شده ارباب عز و جاه

مهر رخت که آیینه حسن معنوی است — هرگز مباد تیره ز آسیب هیچ آه

گر ز آفتاب دیده روشن کند فلک — نتواند آن که تیز به رویت کند نگاه 24

10– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.

زلف سیه که هندوی حلقه به گوش تست — دارد همیشه پیکر خورشید در پناه
زلف و رخ تو گر نکند جلوه ملک را — خورشید و ماه را کند از دود دل سیاه
قدرت چو بر محدب گردون زند خیم — اقطاب چرخ را کند اوتاد بارگاه 3
وآنجا که ابر ناوک تو سیل خون زند — یاقوت و لعل بر دمد از خاک چون گیاه
دانای عقل کل پی تحقیق مشکلات — برطبع روشن تو کند عرض اشتباه
516 M هر کس به حاجتی ز تو خرسند و من به تو — خوشتر ز شاه چیست که جوید گدا ز شاه 6
کافر اگر وفای تو با خود برد به خاک — فردا هزار عذر بگوید به هر گناه

شاها به همین مدح تو در بوستان علم
آن گوهرم که هست ضمیرم جهان علم 9

روزی که پرده از رخ معنی بر افکنم — بینند اهل دل روش طبع روشنم
عنقای همتم فلک است آشیان من — دنیا چه لایق است که باشد نشیمنم
چون در حریم سدره مرا راه داده اند — آن به که خیمه از زبر خاک برکنم 12
در ملک نظم هر که دم از خسروی زند — باشد طراز کسوت او عطف دامنم
من آن مبارزم که به تیغ زبان تیر — گر صف کشد دوکون بیک حمله بشکنم
شمعم که اقتباس من از نور دانش است — تیره شود جهان چو شود گاه مردنم 15
تا روز حشر نخل هنر سر بر آورد — از هر زمین که خاک بر آنجا شود تنم
گاهی نه در تصرف از روی همت است — صد خوشه چین چو سنبله بر گرد خرمنم
می سوخت چون چراغ وجودم ز هجر یار — از تنگ و تیر حادثه افزود روغنم 18
517 M گربزم عیش مرده دلان گلشن است و باغ — باشد صحیفه های سخن باغ و گلشنم
زین سیلهای حادثه کنج وجود من — ویران نمی شود مگر از سنگ و آهنم
با این همه فصاحت و طبع سخن سرای — دایم زدست بی هنران لال و الکنم 21
از دست فتنه صد خلل استی وجود را — گر نیستی جناب شهنشاه مأمنم
از بندگی اوست مرا هر شرف که هست — ورنی به صورت ازد و جهان کمترین منم
کیخسروا شها ملکا بنده پرورا — ای خاک پای تو بدل چشم روشنم 24

تا هست بر فلک روش ماه و مشتری
از عمر و بخت و دولت و اقبال بر خوری

چون آفتاب ملک طریقت زوال یافت / برج شرف بآخر سعد انتقال یافت
سجاده کو ز آتش غم بود رخ بخاک / اینک فروغ چشمه آب زلال یافت
128ª Ü بود از فراق خرقه ازرق کبود بوش / امروز باز رونق روز وصال یافت 3
آن ماه نو که مسند خورشید جای اوست / خواهد کنون بر اوج بزرگی کمال یافت
داوود ملک فقر سلیمان روزگار / آنکو بتعالمش نتوانی مثالی یافت
زین در پاک کوکبه شیخ عالمی / امروز باز رفعت جاه و جلال یافت 6
منبر که بود چون تن به جان به روز هجر / باز این تن شکسته به جان اتصال یافت
امروز یافت مسند عزت ز مقدمش / آن زنده گی که باغ ز باد شمال یافت
درد هر نور جوهر پاک تو هرکه دید / گفت از درون جان چو به گفتن مجال یافت 9

کین اختر کمال که دارد صفای دوست
دارد نشان آنکه نشیند بجای دوست

این ماه نو که عزت خورشید انورست / یا رب بر اوج مسند عزت چه در خورست 12
دیروز اگر مصیبت تسبیح و خرقه بود / امروز روز رونق محراب و منبرست
گویم نصیحت ارچه مرا نیست حد آن / ای آنکه خاک پای توم تاج و افسرست
خدمت گزین چو والد و جد بزرگ خوش / با اهل فقر زآنکه گشاد تو زین درست 15
خلق و کرم به بنده و آزاد بیشه ز پی / اکنون که بر تو مسند عزت مقررست
چون فیض نور داد به نیک و بد آفتاب / امروز بین که پادشه هفت کشور ست
عار از طلب مدار که ابر جواد را / از فیض بحر جیب طلب پر ز گوهرست 18
قندیل را ز دود غم از سوز درد تست / محراب را ز نور رخت روح در برست
گر شد ز هجر یخ درخت کمال خشک / ارباب علم را نه ثنایت زبان بوست
128ᵇ Ü گر عندلیب گلشن تقوی زبان تست / در باغ خلد طوطی معنی سخنورست 21
مسند صفا گرفت و همه شادمان شدند / بیچاره من که بر دل من داغ دیگرست

نوگشته است داغ فراق پدر مرا
زین گنج گوهری که برفت از نظر مرا 24

چون آفتاب شرع برفت از برابرم / بود از سپهر مجد و شرف سایه بر سرم

1– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.

زآن آستانه گفتم اگر دور مانده ام — باشد گشاد دولت جاوید ازین درم

ور بخت سعد و اختر مسعود گشت گم — در سایه حمایت خورشید انورم

ور برگ عمر ریخت ز گلزار دولتم — از بوی اوست مسند عزت معطرم 3

ور کان علم و گنج ولایت به خاک رفت — دایم غنی ز تربیت کان گوهرم

خورشید آسمان کرم شیخ سیف الدین — شاهی که بود خاک درش تاج و افسرم

هر چند من خطا و گنه بیش کردمی — خواندی بسوی خویش بصد لطف دیگرم 6

کی داشتم خبر که بیک بار می رود — این تاج عزت از سرو این دولت از برم

این نیز از نشان سیه بختی منست — از جرح رو سیاه چه افغان برآورم

یا رب همیشه تا که بود خاک را مدار 9
ز ارباب علم سایه اقبال کم مدار

4

124b Ü تا شده فصل بهار آن گل بستان کمال — در بر خاک برفت از چمن جاه و جلال

میوه باغ کرم سرو گلستان شرف — اختر برج سعادت مه خورشید جمال 12

125a Ü دوش در اوج سماوات نظر می کردم — تا که از عالم غیبم چه در افتد بخیال

دیدم افلاک بهم بر زده و حیرانند — همه سر گشته و غمگین و پریشان احوال

آخران را ز فلک جامه نیکی در سر — همه از اوج کمال آمده در برج زوال 15

مه سینه گشته و خورشید فرو رفته بخود — همچو ماتم زدگان گشته دو تا قد هلال

همه در جنگ و عتاب آمده با دور فلک — وز ستم کاری و جورش همه در فکر و ملال

من سودا زده از پیر خرد پرسیدم — کین چه ناله است و فغان چه نزاعست وجدال 18

در خروش آمد و گفتا تو مگر بیخبری — که ازین آتش غم سوخت ملک را پر و بال

بزدم نعره وزین واقعه بی هوش شدم — گفتم از بهر خدا چیست بگو صورت حال

گفت کین ماتم سر حلقه ارباب صفاست — شیخ سیف الحق والدین گهر گنج کمال 21

هفته شد که برفت آن مه نو رفته به خاک
در بر خاک دریغست چنان جوهر پاک

یاد باد آنکه به وصلش همه خرم بودیم — وز جگر سوزی هجران همه بی غم بودیم 24

۱۱– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

ای خوش آن وقت که پیوسته در ایام وصال / در زمان غم و شادی همه باهم بودیم
یاد باد آنکه بدوران وصالش همه عمر / فارغ از گفت و شنید همه عالم بودیم
خرم آن دولت و اقبال که ما سوختگان / در حریم حرم خاص تو مجرم بودیم 3
شادی دولت دیدار چنان بود که ما / دایم از لذت آن فارغ ازین دم بودیم
کی خبر بود که بی آن گل خندان ما نیز / جمله غارت زده گرمه و ماتم بودیم
حبذا روز وصال تو که ما بی خبران / پیش خلق از نظرت جمله مکرم بودیم 6
25ᵇÜ بیخبر بود دل از داغ فراق تو ازآن / کاندرین هفته به احباب تو همدم بودیم

می روند این همه امروز به صد نار و نیم
ما بماندیم و خیال تو به یک جای مقیم 9

همه امروز از آن خرمن گل یاد کنیت / همچو بلبل رغمش ناله و فریاد کنیت
بی قدش سروروان را همه آتش بزنید / بی رخش خرمن گل را همه بر باد کنیت
اگر آن قصر معالی ز اجل ویران شد / کاخ دولت برد و ماه نوش آباد کنیت 12
ای دو خورشید ولایت که بر اوج برفت / اول از دست دهد خدمت استاد کنیت
بعد ازین بر سر سجاده چو او نشیند / طالبان را بسوی راه حق ارشاد کنیت
بر شما باد که چون صبح هدایت بدهد / روح او را به دعای سحری یاد کنیت 15
گر برانید که ارباب صفا بنده شوند / همچو او تربیت بنده و آزاد کنیت
بعد از آن چونکه ازین پند به جایی برسید / به دعا عصمت محنت زده را یاد کنیت

18 اگر آن گنج شرف شد ببر خاک دفین
بخت جاوید به ذات علما باد قرین

5

517 M یا صانع الخلایق بالمجد و الجلال / یا مبدع الفضایل بالفضل و الکمال
سلطان بی زوال و جهاندار بی شریک / حی خطا پذیر و خداوند ذو الجلال 21
عنوان قهر حکم تو قهار لاینام / مهر نگین ملک تو قیوم لایزال
ای ابتدا به نام تو زیب هر افتتاح / وای انتها به ذکر تو ترتیب هر مآل

22– قهار لا ینام و قیوم لا یزال ، اشاره اسست به صفات الله تعالی و به آیه ۲۲۵ از سوره ۲ بقره.

20– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.

518 M
فیض تو چون عطای عمیم تو بی قصور | ملک تو چون صفات قدیم تو بی زوال
بی حمد بر کمال تو بنیاد کار سست | بی شکر بر نوال تو در دین صد احتمال
کلک بیان نکرده به مدح تو فتح باب | تا نطق را به نام تو شیرین نشد مقال 3
جایست اوج کنگره کبریای تو | کاندر حضیض آن نپرد طایر خیال
از درک بارگاه جمالت همای روح | وامانده در فضای تحیر شکسته بال
ای کشور جمال تو ایمن ز انهدام | وی ملک بی زوال تو فارغ ز انتقال 6
ابلیس اگر به بار قبول تو ره برد | جبریل را ز خوان هدایت دهد نوال
در راه درک کنه کمال تو مانده اند | هم عقل پا شکسته وهم روح بی مجال
هر حرفی از دفاتر کونین آیتی است | بر هستی جلال و جمال تو گشته دال 9
صد قصر جاه بر در بار تو پی سر | صد تاج ملک بر سر راه تو پایمال
از کلک صنع چهره گشای تو یافته | منشورحسن جلوه ز طغرای خط و خال
وز شرم حسن سایه نشینانت آفتاب | سر در نقاب خاک فرو برده ز انفعال 12
هر گل که در هوای هویت شکفته شد | لطفت به نو بهار ابد دادش اتصال
519 M
ای منعمی که گر هسته عالم زبان شوند | در حصر نعمت تو چو سوسن شوند لال
آنی که از محیط عطایت در یتیم | کونین را به نور هدایت دهد نوال 15

برتر ز کاینات مقام محمد است
با نام تو مقارن نام محمد است

شاها مدار هستی کون و مکان تویی | صاحب لوای مملکت جاودان تویی 18
شایستگان زخم سنان گناه را | از غارت سپاه عقوبت امان تویی
غفلت کجا گذار کند گرد خاطرش | هر سینه را که محرم راز نهان تویی
با منهیان راه عمل باج کی دهند | هر قوم را که همره صدر چنان تویی 21
امروزش از فقیری و بی مایگی چه غم | هر مفلسی که در صف حشرش صنمان تویی
چون سرکشند از خط حکم تو کاینات | بر اوج دین چو خسرو صاحبقران تویی
بی مایگان رسته بازار جرم را | فردا چه غم چو پیشرو کاروان تویی 24
کس را چه غم ز کاتب اعمال در بهشت | گاه سوال چون حکم اندر میان تویی
ملک جهان طفیل تو ز آن شد که از نخست | مقصود آفرینش هرد و جهان تویی
520 M
بیشی کجا رسد ز تو کس را ز کاینات | چون سوی روضه راهبر انس و جان تویی 27
یک ذره بی نصیب نماند چور و ز حشر | کونین را به خوان عطا می زبان تویی
در باغ خلد منت حوران چرا کشم | چون در حریم جنتم آرام جان تویی
جأ ن خزان کشیده به حشرم سوی بهشت | ز آن می کشد که میوه آن بوستان تویی 30

چون طوطیان قدس شکر خار و دبه خلد — آن را که روز واقعه درد زبان تویی
من کیستم که در عرصات از تف جحیم — خورشید را به چتر کرم سایه بان تویی
در خورد تو چه مدح سراید زبان من — کآنچه از قیاس و وهم برونست آن تویی 3
بر خوان فیض راتبه خواران روضه را — کی کم شود نوال چو قسام خوان تویی
امروز اگر مریض گناهم بدان خوشم — کآنجا طبیب علت هر نا توان تویی
تنها نه خاک راز جمال تو روشنی است — کاصل مدار گردش نه آسمان تویی 6

یک نور از آفتاب تو صدیق اکبر است
کز رای او چراغ هدایت منور است

ای از ضمیرت آیینه دل جهان نما — کونین را به رای منیر تو اقتدا 9
521 M خورشید اوج عزت ابو بکر امام شرع — ای اقتدا به تو سبب نور اهتدا
صاحب نگین مملکت بی زوال شرع — بسند نشین بارگه خاص کبریا
اول معونت و کرم و بخشش تو بود — کاسلام را دوام شد و شرع را بقا 12
زندان غار گشت ز تشریف مقدمت — چون روضه رو جخش و چو فردوس خوش هوا
طعم غبار خاک کف پای تو چو شهد — تأثیر زهر برده ز دندان اژدها
صدیق اکبر ای که ز فیض نسیم تست — گلزار صدق تازه و خوشبو گل وفا 15
سلطان شرع امام نخستین لظام ملک — معمار دین رفیق نبی مهر مصطفا
ای آفتاب رای تو ایام را فروغ — وز عقل رهنمای تو اسلام را صفا
اول تو بوده از می تحقیق جرعه نوش — و آخر تو کرده در ره تحقیق جان فدا 18
ای سروری که شعله تقدیر داده است — صد روشنی ز رای تو خورشید شرع را
طبعت به جود بر همه عالم فشانده دست — عقلت به عالم بر سر گردون نهاده پا
از عالم حیات جمال تو راز گوی — با کشور نجات کمال تو رهنما 21
یک خرده دان به درس تو عقل گهرشناس — یک مدح خوان ز بزم تو نطق سخن سرا
522 M ای قصر اعتبار تو ایمن ز انهدام — وی ملک پایدار تو فارغ ز انقضا
از حسن بی زوال تو شرمنده آفتاب — وز خجلت جمال تو گل غرق درحیا 24
ارباب ملک را به پناه تو اعتصام — اصحاب جاه را به جمال تو التجا
گر کاینات مدح تو گویند تا ابد — کس به شرح نکته نرساند به انتها
فرمای رحمتی که ز بعد تو واجب است — با مدحت امام دوم کردن ابتدا 27

شاهنشهی که رونق بازار دین ازوست
اسلام را دو کون بزیر نگین ازوست

ای لایح از جبین تو انوار مهتری — عدل تو داده رونق شرع پیمبری
صاحب نگین ملک خلافت عمر که داد — رایش به آفتاب شریعت منوری
فرعون را به معجز ثعبان اگر کلیم — درهم شکست رونق بازار ساحری 3
چون اژدها نهیب تو با آب تیغ شست — از صفحه بسیط جهان نقش کافری
بازار دین ز عدل تو گرم آنچنانکه شد — خورشید شرع را همه آفاق مشتری
بر اوج شرع صدمت کوه خلافتت — درهم شکست کنگره قصر قیصری 6
523 M ختم نبوت ار نشدی با تو می رسید — بعد از نبی سعادت ملک پیمبری
از فتح دولت و اثر بخشش تو یافت — با خاک تیره گنج سلاطین برابری
افتادگان رسته بازار فقر را — جود تو ره نموده به ملک توانگری 9
از بیم احتساب تو در پرده عفاف — پوشیده چهره از نظر مردمی پری
وز سهم تازیانه قهر تو تا به حشر — فیل از جنون ستاده و مانده سبکسری
انفاس رحمت تو قتیل گناه را — همچون دم مسیح کند روحپروری 12
مفتاح ملک خسرو کشورگشای دین — ای کرده چتر جاه تو با عرش همسری
بی نور رحمت تو که کرده به روزگار — گمراه را به عالم تحقیق رهبری
ببریده باد تیغ زبان من ارکند — همچون قلم صفات کمال تو سرسری 15
عصمت تو را چه زهره که از مهر ذره وار — در بزم آفتاب کنی مدح گستری
با همچو تو شکسته زبانی کجا رسد — در معرض شناس زبان سخنوری
از جامع کلام الهی شنو حدیث — گر مایلی که ره به کمالات او بری 18

گنجینه دلایل اعجاز لایزال
جوهر شناس مخزن اسرار ذو الجلال

524 M ای کاینات را به وجود تو اعتصام — بر سده جلال تو اقبال را مقام 21
سلطان شرع امام بحق پیشوای دین — خورشید معرفت سیمین سید انام
شاه سپهر مرتبه عثمان که از تو بود — دین را صد افتخار و ورع را صد احترام
ای از حیات قاعده شرع را حیات — وی از سخات تفرقه ملک را نظام 24
هر در که یافت در صدف موهبت جیب — آورد اهتمام تو در سلک انتظام
کلک تو تا حقایق قرآن نکرد جمع — فارغ نشد بنای شریعت ز انهدام
ای بارگاه ملک تو اوتاد را پناه — وی آسمان حلم تو اقطاب را مقام 27
از پرتو دو نور دو چشم تو راه بین — وز باز نور مقال تو خوش خرام
بر آسمان فرشته ز شرم تو در حجاب — بر سدره مهر و مه ز حیای تو در غمام

ای صبغــه الله از دم مهــر تــو ســرخ روی / وی جوهــر کــلام ز خــون تــو لعــل فــام
بی بخشــش تــو قــاعده دیــن نیــافت ضبـط / بــی نصــرت تــو کــار هدایــت نشــد تمــام
آنــی کــه گــاه پرسـش جـرم تـو خویـش را / روز شمــار خوانــده حــی حــی لا ینــام 3
از گلشــن وصــال تــو بویــی اگــر دمنــد / پــر نفحــه بهشــت شــود روح را مشــام
525 M ای از صفــای رای تــو ایــام را فــروغ / وی از ثبــات حلــم تــو اســلام را دوام
در خورد تـو چـه منقبـت آیـد ز چـون منـی / ای صـد چـو مـن غـلام غـلام تـو را غـلام 6
دارم امیـد آن کـه ازیـن جـرأتم بـه حشـر / غلمــان حضرتــت بــه غلامــی برنــد نــام
شــاها بحــق آنکــه تویــی خلـد را دلیـل / صـد را بـه عـز آنکـه تویـی شـرع را امـام
فرمــای رحمــتی کــه بــه تــأیید نصرتــت / مدحــت بــه فخــر آل نــبی یــابد اختــام 9

سـلطان ملـک و دیـن حسـن مصطفی علـی
صــاحب لــوای بارگــه لافــتی علــی

ای اوج احــترام تــو برتــر ز مــاه و طــین / بــانوی بارگــاه تــو خورشــید ملــک و دیــن 12
دست بریـده را بـه نفـس کـرده شـیر گـیر / چشـم کشـیده را بـه نظـر کـرده راه بـین
از لــذت نمــاز چنــان گشــته بــی خــبر / کــابرویش از کشـیدن پیکــان نخـورده چـین
چـون مـه بـر آسمـان نبـوت نهـاده پـای / و اصنـام را بـه کیـن زده چون سنگ بر زمـین 15
تــا عقــل روشـنت بـه سـلونی نـدا نکـرد / آیــات شــرع بــر همــه عــالم نشــد مبـین
تــا گشـته هـم و سـاده زهـرا بـه محرمـی / همچـون مسیح گشـته بـه خورشـید همنشـین
526 M خورشـید پیـش سـده جـاه تـو خـاکروب / جـبریل گـرد خرمـن جـود تـو خوشـه چـین 18
خـط تـو ظلمـتی اسـت بـرآب روان علـم / عقـل تـو مخزنـی اسـت در و گنـج هـا دفـین
در کین چو ذو الفقار تو پرتو زده چو بـدر / خـاک احـد بـه خـون عـادی شـده عجـین
بـی مهـر مهـر چهـر تـو در بارگـاه ملـک / جــبریل بــر خزایــن رحمــت نشــد امــین 21
شــیر خــدا امــام بحــق مرتضــی علــی / کــز کعبـه قبـول تویـی رکـن چـارمین
قدر سه یـار چـون تـو کـه دانـد کـه هـر چهـار / خوردیــد از پیالــه وحــدت مــی یقــین
حق عشق و عقل و جـان و دل از بـدو کاینـات / کــرده بــه اتحــاد حقیقــی بهــم قریــن 24
تــا جملــه را بنــای ارادت نشــد درســت / حصــن چهــار رکــن شـریعت نشـد حصـین

1- صبغه الله : اشاره است به آیه ۱۳۸ از سوره ۲ بقره.

3- حی حی لا ینام : اشاره است به آیه ۲۲۵ از سوره ۲ بقره.

11- لا فتی علی : تلمیح به "لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار".

16- سلونی : اشارت است به فرمایش حضرت علی ع "سلونی قبل ان تفقدونی".

تلخ است کام اهل تعصب به زهر جهل — وآمیخته شمامه چون شهد و انگبین
در چشم ره شناس همه یک حقیقت اند — گمراه را دردیده احوال چهار بین
عصمت چو روز حشر ثنای چهار یار — با خود برد چو نامه طاعت در آستین 3
نبود عجب که همره ایشان به حشر نیز — در باغ خلد مست و خرامان رود حنین

دست دعا بر آر نصیری درین جناب
کآنجا دعای خسته دلانست مستجاب 6

527 M
یا رب به مصطفی و به شرع مطهرش — یا رب بنور روی چو خورشید انورش
یا رب به چار یار عزیز مکرمش — یا رب به نه فراش و سه ماه منورش
یا رب بحق کنگره قصر احمدی — وز عزت دوازده رکن مطهرش 9
یا رب بحق کعبه و ارکان عالیش — یا رب به حق مصحف و اسرار مضمرش
یا رب به شیر معرکه لافتی علی — کاسلام راست روشنی از رای انورش
یا رب به زهر خورده جام رضا حسن — کز شهد شکریست دهان پر ز سکرش 12
یا رب به روی سرخ شهید نجف حسین — کز خون شده است روضه پر از خون احمرش
بباطنیت محمد باقر که در بهشت — حور چنانچو روح گرفتست در برش
یا رب به حق جعفر صادق که خوانده اند — در راه صدق ثانی صدیق اکبرش 15
یا رب به حق موسی کاضم که چون کلیم — پیوسته پر شراب تجلی است ساغرش
یا رب به شهرت علی موسی رضا — کز ملک رحمت افسر شاهی ست بر سرش
یا رب به آب روی محمد شه جواد — کز حلم خوانده اند سمی پیمبرش 18
یا رب به سر پاک علی نقی که بود — دیبایعلم چون اسد الله در برش
528 M
یا رب به شوکت حسن عسکری که بود — فتح و ظفر مدام قلاووز لشگرش
یا رب به حق مهدی هادی که روز حشر — نور محمدی بدرخشد ز منظرش 21
یا رب به حق آنکه بود بر جبین جان — داغ وفای عترت اولاد حیدرش
کین بی نوا که مفلس تاراج غفلت است — کرد آن ز فیض گنج معانی توانگرش
وآنگه چو عندلیب به باغ ثنای خویش — تا حشر دار بر گل معنی سخنورش 24

هر گل که آید از چمن طبع او ببار
ز آب قبول اهل دلش تر و تازه دار

11– لا فتی علیّ ،قبلا اشارت شد. رجوع کنید به یاد داشت ۱۱در صفحه ۱۲.

6

123a Ü دلا چه چاره که خورشید آسمان کمال / غروب کرد ز اوج شرف به برج زوال
جهان فضل و هنر عالم سخا و کرم / فروغ ملت و دین سرور خجسته خصال
ستوده که بحسن و جمال و لطف و شیم / کسی ندید ترا در جهان نظیر و مثال 3
غرای دولت و بخت این زمان پدید آمد / که اختری چو تو رفت از سپهر جاه و جلال
سر مشایخ آفاق شیخ سیف الدین / سپهر مجد و شرف آفتاب حسن و جمال
درآن زمان که گشادی زمان به گفت و شنود / شدی ز نطق فصیحش ز بال سوسن لال 6
روا بود که بمیریم در بلای فراق / جزای آنکه بگفتیم شکر روز وصال
مقرر است که از غم کسی نبردی جان / اگر بخواب چنین ماتم آمدی به خیال
مه دو هفته درین یک دو روز رفت به خاک / که کس نه بیند ازین ماه در هزاران سال 9
عجب نباشد اگر جای کرده در خاک / که خاک تیره بود جایگاه آب زلال
ز جور چرخ فلک غم نبود زین نشیم / که بود لطف توم رهنمای در همه حال

کنون چه چاره که راه صواب گم کردیم 12
بزیر ابر سیه آفتاب گم کردیم

شکستگان که ز وصلت خبر نمی یابند / همه تنند و نشانی ز سر نمی یابند
بر آستانه تو ره روان راه طلب / نشسته منتظر و راه بر نمی یابند 15
123b Ü وجود پاک تو زیب و فر اکابر بود / چو تو نه دگران زیب و فر نمی یابند
ز شوق چشم و رخت جان و دل چنان شده اند / که لذتی دگر از خواب خود نمی یابند
شگفت لاله و در صحن گلشن اهل طرب / ز لاله زار جمالت اثر نمی یابند 18
ز خون دیده که خلق از غم تو ریخته اند / ز خاک کوی تو مردم گذر نمی یابند
رخ چو زر همه پر لعل می کنند ز اشک / نشانی حویی ز گنج گهر نمی یابند
دو نور دیده که دور از رخ تو مانده اند / چو در یتیم و نشان بدر نمی یابند 21
بروضه کرم ارباب حاجت آمده اند / دلی چه سود کزین باغ بر نمی یابند
بهر طرف که نظر می کنند در اشراف / چو تو بحسن و لطافت دگر نمی یابند
بصبر و حلم و تواضع بمردمی و کرم / یگانه چو تو در بحر و بر نمی یابند 24

ز گنج ذات تو ای مجمع کمال دریغ
به خاک تیره چنان چشمه زلال دریغ

1– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

دلم که داشت ز وصل تو بخت هر دو سری | بداغ هجر تو دانست درد بی بدری
ضرورتست که اکنون به جان خوریم غمت | چو تو دگر غم افتادگان همی نخوری
چو اشک اگر چه برون رفته از دیده من | ولی چو مردم چشمم هنوز در نظری 3
درین جهان رخت انوار شیخ عالم داشت | کرا کمان که تو خود شیخ عالم دگری
همی گذشت بخاطر عزیمت سفرت | خبر نبود که بر عزم این چنین سفری
چو زیر ابر فنا رفت آفتاب رخت | چو روی ماه سیه گشت چرخ نیلوفری 6
مدام عیش ترا زمره بود خنیاگر | کنون همی کند از ماتم تو نوحه گری
124ᵃÜ چه داغ بود که بر جان ما نهادی باز | هوای فراق که از بخت ما سیاه تری
به بخار آه جگر خستگان غم ای دل | ز نه سپهر گذشت و هنوز بی خبری 9
به اشک گرم و رخ زرد سوز همچون شمع | چو روشنست که تو زین فراق جان بری
به عاقبت همه این داغ بر جگر دارند | به چشم معنی در حال هر که در نگری
گر آن نهال سعادت برفت در بر خاک | که تا به حشر کند باغ خلد را ثمری 12
دو میوه دل ازو یادگار ماند بدهر | که خلق را سوی عقبی کنند راهبری
دعای هر دو بگوی از میان جان عصمت | گرت هواست که کوی سعادتی بری

همارە تا که بود خاک را قرار و مدار
شوند هر دو ز باغ حیات بر خور دار 15

7

ای شب چه حال شد که سیه کرده ای علم | و رخیست چاک گشته گریبان صبحدم
ای روز وصل از چه سیه گشته چو شب | وی صبح شادی از چه بدل گشته به غم 18
شد اندرون جراحت و آتش به جان فتاد | ای دل چو شمع سوختی از فرق تا قدم
ای چشم رو سیه ز چه رو دور مانده ای | کین خاک تشنه لب ز سرشک تر یافتم
گوئی مگر علامت روز قیامت است | مردم چو روز حشر در آمیخته بهم 21
یا خود به خاک تیره فرو رفت آفتاب | یا کوکبی ز درقه اقبال گشت کم
یا در شکست گنبد نه طاق آسمان | یا خود قیامت آمد و شد انس و جان مهم
یا شیخ عالم از بر اهل صفا برفت | یا نور آفتاب نهان گشت در ظلم 24
124ᵇÜ گفتا خرد که آنچه کمان برده تو نیست | هست این کمان خطا ز دگر جا ست این الم
امروز روز تعزیت قطب عالمست | آن مجمع سخاوت و مجموعه حکم

17– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.

خورشید آسمان کرم شیخ سیف الدین
ای خاک روب روضه پاک تو حور عین

بار دگر چو بخت سیه گشت کار ما — بر باد رفت سلطنت و کار و بار ما 3
امروز حاضرند بزرگان روزگار — مقبل کسی که یاد کند روزگار ما
شاهی که دی چو خرمن گل بود در نطنز — امروز همچو سرو برفت از کنار ما
زین درد اگر چه خلق جهان در مصیبت اند — جز درد یار ما مطلب درد یار ما 6
ای خادمان که جمله غلامان این دریم — اکنون بر آستان که باشد قرار ما
هر جا شویم خاک صبا را بصد نیاز — گویم تا به کوی تو آرد غبار ما
آن گنج گوهر از چه نهان شد بزیر خاک — هست این زمان دو دانه در یادگار ما 9
عصمت دعا بگو که برین در به صد نیاز — تا عمر را بقا ست همین است کار ما
یا رب به حق آه جگر سوز خستگان — یا رب به آب این مژه اشکبار ما

کین مرد و شمع جان که دو خورشید انورند 12
از عمر و بخت و دولت و اقبال بر خوری

8

126ᵇ Ü دوشم افتاد به سر وقت غریبی گذری — دیدم آغشته به خون سوخته بی خبری
مفلسی غمزده خانه بر انداخته — به کف دزد اجل داده همایون گهری 15
آب رو ریخته و جان و جگر سوخته — بر ره افتاده مصیبت زده نوحه گری
به سرش رفتم و دیدم که دل ریش منست — چون مرا دید بصد گریه بر آورد سری
گفتم ای خسته چه افتاد وچه پیش آمد باز — گفت نزدیک من آتا بتو گویم خبری 18
چون پریشان و مصیبت زده دیدم دل را — نه زمن ماند حیاتی و نه از جان اثری
بزدم نعره و دریای دل افتادم باز — گفتم از فتنه بروی که گشادند دری
گفت سروی ز گلستان شرف رفت به خاک — کاملی صف شکنی لاله رخی سیم بری 21
صد ز آفاق خداوند محمد که نماند — بی جمالش به صف اهل صفا زیب و فری
وای بر ما در گیتی که به صد نومیدی — سیر نا دیده جدا ماند ز چون تو سری
چشم ماتم زده تا خاک ره انباشته به — که نطنز باز کند بی تو بروی دگری 24

14– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

گر نمیرم من آزرده ازین غم عجب است
ور قیامت نشود بی تو به عالم عجب است

از کجا جویمت ای سرو گلستان هنر تا خزان دیده دلم تازه شود بار دگر 3
127ª Ü آه از آن قامت چون سروروان در بر خاک این منم در سر خاک تو که خاکم بر سر
دل بریانم ازین آتش غم سوخته شد جگر سوخته صد بار ز دل سوخته تر
بی سواد قلمت نامه اعمال سیاه بی فروغ رقمت نامه افصال ابتر 6
جوزه درس ز تو مطلع خورشید کمال حلقه ذکر ز تو قبله ارباب نظر
از زر جعفری و گوهر انصاری باز خاک گنجینه زر گشت و فلک کان گهر
مرتضا خلق محمد روش عثمان خو هاشمی اصل عمر عدل ابو بکر سیر 9
آه از آن صاحب باغی که پس از چندین سال به خزان داد درختی که رسانید بر
چون شگفته شد و خوشبو ز اجل داد بباد نوگلی را که بو پرورد بصد خون جگر

12 ای که صد خانه ز بنیاد بر انداخته ای
کس چه داند که خود خانه دگر ساخته ای

ای گل تازه که غایب شده از نظرم تا بکی می شکنی خار غم اندر جگرم
جان فدای قدم باد صبا خواهم کرد کو ز بوی تو خبر دارد و من بی خبرم 15
رفتی از دیده و عمرم به سر آمد ز غمت دیگر از دیده ندانم که چه آید سرم
دم آخر به خیال تو همین می گفتم مردمی کن مرو ای آب حیات از نظرم
جسم بگشاد و بزاری بمن سوخته گفت می روم و ز سر حسرت به قفا می نگرم 18
بدهم جان و ز دیدار تو جویم اثری اگر اندیشه دوری بگذارد اثرم
چون برفت ازصدف دل گهری چون تو به خاک از نظر نیز برون می رود اینک گهرم
پیشم آمد ز فراق تو چنان تیره شبی که همه عمر ازو نیست امید سحرم 21
127ᵇ Ü آخرالامر بخو نخواریم انداخت غمت تا که دیگر غم بیهوده دنیا نخورم
آنچنانم ز فراق تو که تا جان باشد عهد کردم که دگر نام جدایی نبرم
باش چون سرو خرامان به گلستان بهشت چون کنم خوشتر ازین نیست دعای ذکرم 24

عندلیبی چو تو اندر قفس دهر دریغ
دل طفلان جگر بند تو غمناک دریغ

من نه آنم که دگر غیر تو دلبر گیرم بکجا باز دهم گر ز تو دل بر گیرم 27

روم آتش چون شمع به خاکت همه شب — چون بپایان بسر سد سوز تو از سر گیرم

از رخ زرد و سرشک مژه ما آخر عمر — دم بدم خاک ترا در زر و گوهر گیرم

چون بهار آید و گلها شکفد بی رویت — خون شود دل چو به کف لاله احمر گیرم 3

چون هوای قد چون سرو تو گیرد دلرا — بروم نوحه کنان پای صنوبر گیرم

گر ز شمشیر فراق تو شوم کشته بدرد — همچو جان خاک ترا آیم و در بر گیرم

ملک محمود من و خاک مبارک در تست — از بی فتح روم حلقه این در گیرم 6

چون ملال دل ماتم زدگان از حد شد — عصمت آن مه که کنون دست دعا بر گیرم

یا رب این درگه شد اندر صدف خاک دفین
باد چون قطره به دریای عطای تو قرین 9

مسمطات

ای روضه ای که دهر ز بویت معطراست / آبت ز کوثر و گلت از مشک و عنبراست
در طینت تو چشمه خورشید مضمراست / بوی تو چون نسیم جنان روح پرور است
خاکی و نه فلک به وجودت منوراست / تا در تو نور دیده زهرا و حیدر است 3

خورشید کو یگانه رو هفت کشوراست
بهر شرف ز خاک نشینان این در است

ای کشور فلک شرف کعبه احترام / دارالسلام گفته جناب تور اسلام 6
بر آستان روضه تو مهر و مه غلام / در گنبد مرصع تو هر صباح و شام
از قرص آفتاب وز جرم مه تمام / تصویر می کند بسر تربت امام

صندوق زر پخته و قندیل سیم خاک 9
قبر تو خاک نیست که روح مصور است

503 M آن بقعه ای که کعبه صدق و صفا دروست / وآن روضه ای که مسکن آل عبا دروست
وآن خطه ای که مخزن گنج بقا دروست / وآن مرقدی که مشهد شمع رضا دروست 12
از نکهتت که رایحه مصطفی دروست / وز طینتت که نکهت شیر خدا دروست

1– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.

وز تربتت که خاصیت کیمیا دروست
هر صبح و شام کار مه و مهر چون زر است

ای روضه ای که همچو جنان خرم آمدی — چون کعبه قبله گاه بنی آدم آمدی 3
چون بیت مقدس از فلک معظم آمدی — یا صحن جنتی که درین عالم آمدی
چون صحن زر نگار فلک محکم آمدی — از بهر ریش خسته دلان مرهم آمدی

6 یا مرقد خلیفه عیسی دم آمدی
خاک درت تبارک جمشید افسراست

هر صبحدم ز خون چو شهیدان کربلا — خورشید می کشد علم آل مصطفا
می سازد از مصیبت اولاد مرتضا — بر روی صبح پیرهن خون چکان صبا 9
اجزای روح میشد ازین غم زهم جدا — بهر دوای این الم آمد به شهر ما

504 M

سلطان هشتمین علی موسی رضا
12 کاندر بر زمانه تنش روح دیگراست

شاهی که کاینات طفیل وجود اوست — خلوت سرای سدره مقام شهود اوست
خورشید قرص گرم سر خوان جود اوست — قد فلک دوتا ز برای سجود اوست
اقبال همعنان عروج و صعود اوست — مردود باد هرکه به عالم حسود اوست 15

خسران ندید و مغفرت و فضل سود اوست
هر کو ز حب آل محمد توانگراست

روز جزا که نوبت ملک قدم زنند — ارواح انبیا همه از قرب دم زنند 18
اهل صفا به روضه جنت علم زنند — ارباب معصیت چو نفیر ندم زنند
آل نخست به میدان قدم زنند — وز پیشگاه عفو صلای کرم زنند

21 در مغفرت به نامه هر کس رقم زنند
مقبل کسی که بنده اولاد حیدر است

سگ سیرتان چو پنجه به شیر خدا زدند — تیغ فراق در جگر مرتضا زدند

505 M
بـر جـام ز هـر امـام دوم را صـلا زدنـد — وز کـین بـر آفتـاب نجـف تیغهـا زدنـد
خنجـر بـه جـای قبلـه گـه مصطفـی زدنـد — شمشـیر آبـدار بـر آل عبـا زدنـد

3
آتـش بـه خرمـن دل مجـروح مـا زدنـد
کـز سـوز آن هنـوز جگرهـا پـر آذر اسـت

سـنگیندلان دو کـون سـر اسـر بسـوختند — چـون بـر لهـب درون پیمبر بسـوختند
وز غـم درون خواجـه قنـبر بسـوختند — جـان کننـده در خـبر بسـوختند 6
کـز ضربتـش دو دانـه گوهـر بسـوختند — هـر سینه ای بـه شیوه دیگـر بسـوختند

جـبریل راز حرمـت آن پـر بسـوختند
کاینهـا بـه آفتـاب خلافـت نـه در خوراسـت 9

ای شـاهباز جملـه شـکار تـو آمدیـم — پـر سـوخته بـه راهگـذار تـو آمدیـم
در بارگـاه کعبـه شـعار تـو آمدیـم — چـون حاجیـان بطـوف مـزار تـو آمدیـم
از هـر دیـار سـوی دیـار تـو آمدیـم — جـان بـر کـف از بـرای نثـار تـو آمدیـم 12

مجـروح و خسـته بـر در بـار تـو آمدیـم
رحمـی کـن آن قـدر کـه عفـو تـو در خـور اسـت

506 M
نومیـد و مفلسـیم و نداریـم هیـچ کـس — نقـد حیـات داده بـه تـاراج صـد هـوس 15
نـالان بـه گـرد کعبـه کـوی تـو چـون جـرس — عصیـان هـزار و عمـر گرفتـار یـک نفـس
کوهـی اسـت آتـش تـو و مـا کـم ز خـار و خـس — چـون در دو کـون عاشـق روی توایـم و بـس

18
لطفـی کـن ای کریـم و بـه فریـاد مـا بـرس
کـز هشـت خلـد لطـف تـو بسـیار خوشـتر اسـت

طوطـی گلشـن انـا افصـح زبـان تسـت — حـلال مشـکلات سـلونی بیـان تسـت
کشـاف کشـف تـو دل بسـیار دان تسـت — مفتـاح علـم خامـه گوهـر فشـان تسـت 21
چـون کعبـه مـراد همـه آسـتان تسـت — عصمت که در ریاض سخن مدح خوان تست

20– انا افصح زبان : اشارتست به حدیث "انا افصح العرب ولا فخر".

نظـــــام در منقبـــــت خـــــاندان تســـــت
کـــاندر ریـــاض مـــدح تـــو دایـــم ســـخنور اســـت

دل گرمـــی و قبـــول ســـخن ده بـــه عـــالمش | در نظـم و نـثر بیـش مکـن لال و ابکمـش 3
ده آبـــروی دیـــنی و عقـــبی بـــه یکدمـــش | آسـوده دار و تـا بـه ابـد شـاد و خرمـش
وز مکـر و کـین اهـل حسـد دار بـی غمـش | بخشش درون جمع و مزن بیـش درهمـش

507 M

6 صـــد ســـال زنـــده دار و مکـــن از جهـــان کمـــش
وآن نگـــاه هـــر کـــه را کـــه هـــوای تـــو در سراســـت

در کـــار بســـته همـــه یـــا رب گشـــاد ده | مجمـــوع راز گنـــج هدایـــت مـــراد ده
در ماندگـــان جـــرم ز گنـــه را تـــو داد ده | اسـرار ذکـر خـود همـه کـس را بیـاد ده 9
بـــا افضـــل دوام صـــلاح و رشـــاد ده | توفیـق تـرک غفلـت و فسـق و فسـاد ده

در هـــر دلی کـــه درد تـــو خـــود را بیـــاد ده
12 کآنســـت کـــو بـــه عـــالم تحقیـــق رهـــبر اســـت

2

دوش کـین تخـت زمـرد پـر ز اخـتر سـاختند | وز چـراغ مـاه نـو ایـوان منـور سـاختند
خرگـه شـکین شـب را قبـه از زر سـاختند | مشک سودند از شب و مجلس معطر ساختند
خوب رویـان خانه پر خورشید انـور سـاختند | مطربـان معنـوی بـا یکدیگـر در سـاختند 15

زیـن غـزل جملـه دهانهـا پـر ز شـکر سـاختند
کـای قبـای مهـتری بـر قـد زیبـای تـو راسـت

تـا حقـایق راز شـبنم گنـج گوهـر کـرده انـد | وز شـقایق سـایه بـان سـنبل ترکـرده انـد 18
تـا ز بـوی گـل مشـام جـان معطـر کـرده انـد | تـا کـلاه لالـه از یـاقوت احمـر کـرده انـد
چشم نرگس تـا بـه روی گـل منور کرده انـد | تـا دهـان غنچـه را پر خـرده زر کـرده انـد

13– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

سرو را تا بر سر گل سایه پرور کرده اند
چون تو سرو جویبار قم فانذر بر نخا ست

498 M روزگاری دم درین زندان بی همدم زدم — سنگ نومیدی بسی بر سینه پر غم زدم 3
چون ازین گلشن قدم بر فرق نه طارم زدم — نا رسیده دست رد بر روی نا محرم زدم
از دم وحدت صف کروبیان بر هم زدم — بر کشیدم آه و آتش در همه عالم زدم

6 تا ز نعت خواجه طاها و یاسین دم زدم
بکر فکر من ز معنی دم بدم خورشید راست

ای فروغ طلعتت خورشید اوج اصطفا — طره شام قدر و عارض آفتاب والضحی
بر صفای سینه ات صدر الم نشرح گوا — پیش ازآن کآدم صفی گردد تو بودی مصطفی 9
مهتر عالم محمد خواجه هر دو سرا — باز بر معراج سبحان الذی اسری برا

در چنین نوری تجلی با دل افگاران نما
12 کآفتاب روی تو آیینه ذات خدا ست

ای ز روی تو شده آتش گلستان بر خلیل — صد چو اسماعیل در قربانگه شوقت قتیل
داده حسن صورتت یعقوب را صبر جمیل — گشته از شوق جمالت خون صد یوسف سبیل
به اعصای مهر تو شق کرده موسی رود نیل — بر سر خوان کمالات عیسی مریم نزیل 15

499 M سوره والشمس بر زیبای رویت دلیل
آیت والليل بر دلبندی مویت گو است

ای براقت راز لولاک لعمرک بال و پر — کرده در یک دم بدار الملک او ادنی گذر 18

1= قم فانذر : آیه ۲ از سوره ۷٤ مدثر.
8- والضحی : سوره ای در قرآن الکریم است.
9- الم نشرح : در اینجا تلمیح به آیه ۱ از سوره ۹٤ انشراح در کاراست.
10- سبحان الذی اسری : اشارتست به آیه ۱ از سوره ۱۷ اسری.
16- والشمس : چنانکه در متن شعر ذکر شد، سوره أی از قرآن العظیم است.
17- والليل : آیه ای است در همین سوره و بسیاری سوره های قرآن.
18- لو لاک: اسارت به سخن "لو لاک لما خلقت الافلاک" که بعضی حدیت قدسی می گویند (خطاب الله‌تعالی به رسول اکرم ع در معراج).
لعمرک :شاعر به آیه ۷۲ از سوره ۱۵ حجر اشارت می کند.

هـر دو نیمـه کـرده بـا منشـور وانشـق القمـر		والضحی از پرتـو خورشید رویت یـک شـرر
نرگس مـرد افکنـت مکحـول مـا زاغ البصـر		حضرتـت را نعت لا احصـی ثنـای مختصـر

3
از مقـــام قـــاب قوســین تـــو مـــی جســتم خـــبر
ابرویـت بـر روی زیبـا کـژ نشســـت و گفـت راســت

ای بـه یـک دم سـیرکرده از ثـری تـالا مکـان		سنگ ریزه در کف دستت شده تسبیح خـوان
چوب خشـک از اشتیاقت کرده فریاد و فغـان		بـره بریـان بـه پشـت کـرده طهر خود عیـان 6
از یـم آب وضویـت چشـمه چـون دریـا روان		آهـوی وحشـی بـه تصدیق تـو بگشـاده زبـان

آفتـــاب عـــارضت را ابـــر دایـــم ســـایه بـــان
در خـــور رویـــت کســـی را دیـــده بینـــا کجـــا ســـت 9

ای ابـو بکـــر تـــو بـــر اوج خلافـــت آفتـــاب		ای بـدوران عمـر اسـلام را صـد فتـح بـاب
500 M کرده فرقان تو را عثمـان بـه خـون خـود خضـاب		در صف گردن کشان تیغ علـی مـالک رقـاب
ملک و دین دایم بـه تمهیدت مصون از انقلاب		تـا قیامت بـرد و نـور دیـده ات دلهـا کبـاب 12

آنچـــه بـــر آل تـــو رفـــت ای خواجـــه عالیجنـــاب
گـــر زمـین و آسمـــان از دیـــده خـــون بـــار درو اســـت

پیش از آن کآدم بر آردسـر ز جیـب مـاء و طـین		بـوده خورشید جمـالت آفتـاب ملـک و دیـن 15
پیش از آن کآرد سلیمان انس و جـان زیـر نگـین		مهـر منشــور تـــو بـــوده رحمـــه العـــالمین
تـا بـه جـایی رفتـه کـز ره مـانده جـبریل امـین		ابرویت چون در ازل خوانـده شفیع المذنبین

18
چشـــم بگشـــا و گناهکـــاران امـــت را ببـــین
تـا هدایـت یـابد از تـو هـــر کـــه بـــر راه خطـــا ســـت

1– وانشق القمر : آیه ۱ از سوره ٥٤ قمر.
والضحی : چنانکه بیان شد، سوره ای در قرآن الکریم است.
2– ما زاغ البصر : آیه ۱۷ از سوره ٥۳–نجم است.
و نیز در اینجا کلام "لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک" که حدیث نبوی ع گفته می یاد آوری می شود.
17– مقصود از "شفیع المذنبین" پیغمبر اکرم ع است.

بر سریر لی مع الله تا ابد سلطان تویی — در دیار قم فانذر صاحب فرمان تویی
در گلستان فاوحی مرغ خوش الحان تویی — مطلع دیباچه والنجم والرحمان تویی
مخزن اسرار گنج علّم القرآن تویی — قالب بی روح ما را درد و عالم جان تویی 3

سینه مجروح ما را مرهم و درمان تویی
رحمت تست آنکه رنج اهل غفلت را شفا ست

501 M
پادشاها بر درت بار گناه آورده ام — بی پناهم عصمتم سویت پناه آورده ام 6
نامه طاعت چو روی خود سیاه آورده ام — عاقبت با صد خجالت رو براه آورده ام
اشک سرخ و روی زرد همچو کاه آورده ام — جان پر درد و زبان عذر خواه آورده ام

بر امیدی رو سوی این بارگاه آورده ام 9
مرهمی نه بر دل ریشم که دردم بی دوا ست

نا توان و بی کسم و ز مایه طاعت فقیر — چون سگ سرکش به چنگ نفس بی فرمان سیر
موی چون کافور و روی از ظلمت عصیان چو قیر — با هزار اندیشه از بار خجالت گشته پیر 12
عاقبت جان باختن ناچار و مردن نا گزیر — پادشاها بر گدای خویشتن خرده مگیر

هرچه کردم در گذار و هرچه گفتم در پذیر
در نه آن قوت که نعت حضرتت گوید کرا ست 15

یارب آن ساعت که دهر از نفخ صور آید بجوش — وز تن هر ذره از هیبت بر آید صد خروش
انبیا و اولیا را نی خرد ماند نه هوش — گردد از حیرت زبان مردم گویا خموش
آه نومیدی بر آرد زاهد طاعت فروش — ناله فرزند را دیگر پدر نارد به گوش 18

502 M
ذیل عفوی بر گناه عصمت نادان بپوش
در نه سعی او به راه رستگاری برهبا ست

1– لی مع الله : تلمیح به کلام "لی مع الله وقت".
قم فانذر : آیه ۲ از سوره ۷۴ مدثر.
2– و النجم و الرحمان، سوره های ۵۳ و ۵۵ از قرآن.
3– علّم القرآن، آیه از سوره ۵۵ رحمان است.

3

المنه الله تعالی وتقدس | بر قدرت ذاتت که به کنهش نرسد کس
آن صانع بی عیب که پاکت و مقدس | از دینی و عقبی همه را رحمت او بس
در بارگهش عرش یکی خیمه اطلس | خرگاه سرا پرده او چرخ مقوس 3

در قصر جلالش کره چرخ مقرنس
چون ذره که درد هم نیاید ز حقیری

آن نقش نگاری که چو شد مبدع اشیا | آراست ز حکمت ز ثری تا به ثریا 6
چون داده بهار کرمش مژده احیا | صد نقش بدیع از کف خاک آمده پیدا
هر قطره که افشانده برین صفحه خضرا | گل دکمه بر دوخته بر جبه والا

491 M
در گلشن حمدش متحیر شده چون ما 9
ارواح مقدس به همه پاک ضمیری

چون رحمت خود همنفس باد سحر کرد | ارواح ریاحین بدمی تازه و تر کرد
صحن چمن از سیل عطا پر ز گهر کرد | از غیرت چشمی که نه در صنم نظر کرد 12
گل نیزه ز الماس و ز یاقوت سپر کرد | صنعش چو دل غنچه پر از خون جگر کرد

از گنج کرم در دهنش خرده زر کرد
تا بهیده بر رحمت او خرده نگیری 15

بر سرو روان قرص مه افروخت که این روست | طاقتی به از غالیه پیوست که ابروست
انگیخت یکی فتنه که این نرگس جادو ست | در غنچه شکر ریخت که این لعل سخن گوست
جان را روش آموخت که این قامت دلجو ست | بر خرمن گل شک تر افشاند که این موست 18

پیوست یکی سلسله کین حلقه گیسو ست
تا هیچ کس آزاد نگردد ز اسیری

492 M ای در کف تصویر تو آدم چو غباری | جن و ملک از پرتو انوار تو تاری 21

1– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن.

عـالم ز بحـار کرمـت هسـت بخـاری — دور از تـو گلسـتان جهـان تـوده خـاری
بـاغ تـو منزه ز خزانـی و بهـاری — فـردوس گدایـان تـو را راهگـذاری

3

از شـاه و گـدا هرکـه بـود بـر سـر کـاری
میرند و تـو آن حـی قدیمـی کـه نمیری

ای عـالم و آدم بـه جمـال تـو مبـاهی — بر هسـتی تـو کـون و مکـان داده گواهـی
بسـته قلمـت نقـش سـپیدی و سـیاهی — مـاهیت تـو عقـل ندانسـته کمـاهی 6
معـدود کجـا فهـم کنـد نـا متنـاهی — پامـال گدایـان تـو صـد افسـر شـاهی

شـاهان همـه فرمانـبر حکمـی کـه تـو خواهـی
کـز روز ازل آمـر هـر شـاه و امـیری 9

ای نـور تـو روشـنگر آیینـه خـاور — وی قـرص مـه از پرتـو مهـر تـو منـور
صنـع تـو نگـارنده نـه طـارم اخضـر — خورشـید بـه میـدان تـو گوییسـت مـدور
پیـش کرمـت حـاصل کونـین محقـر — بحـر فلـک از فضـل تـو پـر دانـه گوهـر 12

هـر نقـش کـه شـد بـرورق کـون مصـور
در قیـد زوال اسـت و تـو نقصـان نپذیـری

493 M ای هرشـرر از آتـش قهـر تـو جحیمـی — جنـات نعیـم از نفخـات تـو نسـیمی 15
از مشـت گلـی سـاخته صنـع تـو کلیمـی — بـر ذروه لـولاک بـه فضـل تـو یتیمـی
صـد نوبـت شـاهی زده در زیـر گلیمـی — در حکمـت تـو پـی بـزد هیـچ حکیمـی

18

هرگـز ندهـد روزی و جـان هیـچ کریمـی
غیر از تـو کـه بخشـنده بـی شـبه و نظـیری

در بـر دو جهـان هرکـه خریـدار تـو نبـود — سـود اگـر نقـد سـر بـازار تـو نبـود
رنـدی کـه خرابـاتی اسـرار تـو نبـود — دیوانـه زنجـیر سـردار تـو نبـود 21
آزاد مبـاد آنکـه گرفتـار تـو نبـود — مجروح بـه آن سـینه کـه افگـار تـو نبـود

16– لو لاک: رجوع کنید به یاد داشت ۱۸ در صفحه ۲۳ .

در جنت اگر وعده دیدار تو نبود
فردوس جحیمی کند و خلد سعیری

ای کون و مکان از تو و تو کون و مکان نی — وی هر دو جهان از تو و تو هر دو جهان نی 3
هستی و دوام تو مقید به زبان نی — جانها ست به تو زنده و تو زنده به جان نی
بی حکم تو از نام و نشان نام و نشان نی — بینایی و گویایی ات از چشم و زبان نی

494 M
حال دل ماپیش تو محتاج بیان نی 6
بی سمع و بصر چون تو سمیعی و بصیری

ای لطف تو چون ذات تو بی اول و غایت — از ما ستم و ظلم و ز تو لطف و عنایت
از عجز گرانمایه نکردیم کفایت — جز غفلت و بی حاصلی و جهل و غوایت 9
آه ار نکند لطف تو از مهر حمایت — چون درد گنه در دل و جان کرد سرایت

چون غفلت ما عفو تو بی حد و نهایت
بخشای که ما مرده و تو حی قدیمی 12

ما موی سفید از گنه و روی سیاهیم — سر تا به قدم غرقه در یای گناهیم
گم کرده ره و نیز فرو مانده ز راهیم — کوهی است عذاب تو و ما چون پرکاهیم
کو عقل و زبانی که به آن عذر تو خواهیم — هر نوع که هستیم ازین خیل و سپاهیم 15

در یاب که آتش زده ناله و آهیم
کاگه ز جگر سوزی هر آه و نفیری

هر چند گنهکار و فرو مانده و پیریم — دیریست که در دام هوای تو اسیریم 18
495 M
باهوی چوکافور و دل و مه چو قیریم — از جرم غنی وز عمل خیر فقیریم
مجروح چنانیم که مرهم نپذیریم — جنت چه دهی وعده که در خورد سعیریم

مگذار که در جرم و گنه راز بمیریم 21
در هر دو جهان چون تو معینی و نصیری

عصمت ز عدم چون سوی عالم قدم آورد — اجناس گنه بر سربازار غم آورد

سـرمایه عصیـان و متـاع سـتم آورد — از شرم گناهش چو فلک پشت خم آورد
چون روی ارادت بـه حریـم حـرم آورد — صـد قافلـه از حسـرت و درد و الم آورد

3 فرمـای ترحـم چـو بـه گنـج کـرم آورد
بـی حـاصلی و عجـز و گنهکـاری و پـیری

چون عقـل ز رخسـار سخن پرده بر انداخـت — خـود را بسـرا پـرده توحیـد در انداخـت
از دور چو بر ذات و صفـاتت نظـر انداخـت — در حملـه اول ز ضعیفـی سـر انداخـت 6
دیباچـه دعـوی همـه بـر رهگـذر انداخـت — الکن شد و دیبای فصـاحت زبـر انداخـت

بـر سـاحل فکـر ایـن همـه درج گهـر انداخـت
9 چـون معـترف آمـد بـه گدایـی و فقـیری

496 M یـا رب بـه قنـادیل زر انـدود معلـق — کآویختـه صنـع تـو دریـن گنبـد ازرق
یا رب به یتیمی که چو زد بـانگ بـر ابلـق — سـبابه او کـرد مـه چـارده را شـق
یا رب به گروهی که بـر ایـن سـطح مطبـق — هسـتند بـه تسـبیح تـو تـا حشـر موفـق 12

یـا رب بـه اولوالعـزم کـه دیـن را فـرو رونـق
دادنـد بـه منشـور بشـیری و نذیـری

کـآن روز کـه در پـای تـرازوی قیـامت — پیـدا شـود از آتـش قهـر تـو علامـت 15
پرسـند ز بـی شـرمی ایـام سـلامت — بـر عمـر زیـان کـرده سـتانند غرامـت
در هـر جگـری کـار کنـد درد ندامـت — نـی رای سـفر مـاند و نـه روی اقـامت

18 بنـواز و بیـامرز و بکـن عفـو و کرامـت
بـر بـی کسـی مـا چـو علیمـی و خبـیری

بـی امـر تـو از گـردش افـلاک چـه آیـد — بی فضـل تـو از دانـش و ادراک چـه آیـد
جز غفلت و جرم ازمن بـی بـاک چـه آیـد — جز معصیـت از خـاطر مـا پـاک چـه آیـد 21
جـز حسـرت و درد از دل غمنـاک چـه آیـد — جـز نالـه و آه از جگـر چـاک چـه آیـد

497 M

گـر لطـف تـو نبـود ز کـف خـاک چـه آیـد
بخشـای کـه غفـار صغـیری و کبـیری

4

شب چون ملمع پوش شد مشکین رهبان پیرهن — چون دیر بینا شد فلک پر لعبت سیمین بدن 3
شد عرصه ملک حبش ترکان رومی را وطن — در مجمر زرین مه پاشید شب مشک ختن
شد بحر نیلی تا به پر در چو دریای عدن — چون در فضای فکرتم شد بحر خاطر موج زن

6
عقلم بدین شه بیت شد چون طوطیان شکر شکن
کای با تو داده سلطنت منشور صاحب افسری

508 M
ای گشته نعل توسنت تاج سر کاووس و جم — در چشم دولت توتیا کردی از آن خاک قدم
بهر تواضع بر درت پشت فلک بگرفته خم — بر صفحه جان عدو تیغت زده از خون رقم 9
از نکهت عدل تو شد عالم چو گلزار ارم — تا تو شه کشور شدی ملک فریدون شد عدم

هر کو دم از کین تو زد آن دم بدم باشد نه دم
ای بر تو دولت حشم چون بر مصطفی پیغمبری 12

شاه سلیمان منزلت صاحبقران بحر و بر — مهر سپهر مکرمت جوکی شه جمشید فر
از لمعه شمشیر تو خورشید تابان یک شرر — در جنب بحر همتت عمان غدیری مختصر
از فیض ابر بخششت دریا لبالب از گهر — شاهان عالم بر درت چون بندگان بسته کمر 15

ای وصف ذاتت مطلع دیباچه فتح و ظفر
روشن ز رای انورت آیینه نیک اختری

ای آفتاب از پرتو حورشید رأیت منفعل — بدر منیر از عارض ترکان مهرویت خجل 18
خرگاه گردون پیکرت مأوی خوبان چگل — چو تو فرشته سیرتی نتوان سرشت از آب وگل
در روزگار دولتت خلق جهان آسوده دل — بادا بقای عزتت با ملک عقبی متصل

3– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن.

509 M

گلزار ملک از عدل تو دارد هوای معتدل
ای کرده فرمان تو را گردان کشان فرمانبری

ای آسمان خسروی خرگاه گردون پیکرت | خورشید اوج مکرمت روشن ز رای انورت 3
بستان سرای سلطنت خرم ز آب خنجرت | سیرابی گلزار ملک از تیغ آتش پرورت
پشت و پناه انس و جان ذات سلیمان گوهرت | گردون بدفع چشم بر گر دیده بر گرد سرت

6
هر صبح می آید جبین خورشید بر خاک درت
چون آسمان ملک را آفتابی در خوری

ای مقدم میمون تو عالم منور ساخته | وی زر نسیم مقدمت گیتی معطر ساخته
از لطف و رحمت خلق را مولا و چاکر ساخته | معموره اسلام را فردوس اکبر ساخته 9
همچو سلیمان انس و جان تیغت مسخره ساخته | خورشید بهر عزت از نعل تو افسر ساخته

نعل سمندت خاک را پر ماه و پر خور ساخته
12 وصف تو چون گویم که تو از هرچه گویم برتری

ای در صف گردن کشان شمشیر تومالک رقاب | از رمح ثعبان معجزت اسلام را صد فتح باب
510 M آن دم که نعل توسنت بر خاک ساید آفتاب | از مهر گوید بر فلک یا لیتنی کنت التراب
از فیض دریای کفت عمان پر از در خوشاب | از نکهت خلق تو شد آفاق پر مشک و گلاب 15

ای هیچ پیش دولتت ملک جم و افراسیاب
ای طالع سعد تو را چون مشتری صد مشتری

ای چون سلیمان عالمی آورده در زیر نگین | از آتش شمشیر تو روشن چراغ ملک و دین 18
رفته در بار تو را رضوان بزلف حور عین | در بارگاه دولتت خورشید و مه سایه نشین
خورشید همچون بندگان داغ تو دارد بر جبین | می دارد از اوج شرف پیش تو مهرو بر زمین

21
بر اوج دولتت تا شدی با شاه توران همنشین
شد اختر دولتت قرین با آفتاب خاوری

14– در اینجا به آیه "یا لیتنی کنت ترابا" ۴۰ از سوره ۷۸ نباء اشارت می شود.

عالیجنابا دیر شد کز مخلصان این درم | گر تابم از مهر تو تیغ مذلت بر سرم
درهر دو عالم جز درت نبود پناه دیگرم | از دولت او صاف تو مشهور در هر کشورم
با آن که از کاس محن زهر مذلت می خورم | دایم ز شکرت تا به لب باشد دهان پر شکرم 3

جایی که من با صد زبان شعر ثنایت پرورم
تحریر وصفت چون کند خامه بسعی سرسری

511 M شب تا ز مشک و غالیه گیتی معطر می کند | وز عکس انجم چرخ را چون گنج گوهر می کند 6
هر صبح تا از جیب شب خورشید سر بر می کند | وز پرتو انوار خود عالم منور می کند
تا آسمان را آفتاب از سیم افسر می کند | تا دامن شب را فلک پر سکه زر می کند

9 تا باد و باران باغ را از میوه پر بر می کند
از بوستان دولت و باغ جوانی بر خوری

مخمس

250a Ü 529 M

ای لبت چشمه حیوان کسی   غمزه ات غارت ایمان کسی

مزن ای غنچه خندان کسی   نمکی بر دل بریان کسی

ای ز سر تا به قدم جان کسی

جان کشم پیش تو جانان کسی 3

خسروان منتظر و بی سر و پای   بنشسته به در پرده سرای

همچو خورشید ز خرگه به در آی   رخ به ارباب ارادت بنمای 6

زلف چون چتر سیه باز گشای

ای بدین قاعده سلطان کسی

250b Ü 529 M

ای ز لعلت نمکی بر دل ریش   دیده را شکل تو دایم در پیش 9

هر دم از نرگس غارتگر خویش   به سنان مژه چون سر نیش

ریش کردی چو دلم صد جان بیش

بیش از این ریش مکن جان کسی 12

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

دارد آن غمزه به جانم جدلی　　　کز دهان تو چشیدم عسلی

مدهش بیش به خونم عملی　　　ای که در حسن نداری بدلی

خانه دیده زدیم آب دلی　　　3

تو کجا آیی به مهمان کسی

تا گلی در چمن جور تورست　　　نقش غیر تو دل از دیده بشست

از ازل با تو مرا عهد درست　　　عاشقت هست چو عصمت ز نخست　　　6

صد سخندان چو حسن بنده تست

ای تو محبوب سخندان کسی

مقطعات

165ᵃK

ای ملک مرتبت کز پی کسب شرفت　　روز و شب قد فلک بهر سجود تو دو تا

شمس دین شیخ محمد که به خاک قدمت　　نسبت رایحه مسک خطا نیست خطا

تیغ چون بر سر خورشید اگر راند صبح　　روی بریدنش از مهر تو نبود قطعا　3

دل دانای تو آیینه اسرار قدر　　رفعت رای تو دیباچه منشور قضا

خلق را آرزوی دولت دیدار تو بود　　لله الحمد که حاجات همه گشت روا

روزگاریست که بر خاک نیاز ست به صدف　　بهر افزونی اقبال توم رویی دعا　6

این تفاخر که بر یمین قدمت فاخره راست　　آرزویست که من خواسته بودم ز خدا

تا تو شهباز شریعت بگشاد آوردی　　معصیتها همه معدوم شده چون عنقا

دزد در عهد تو گمنام خبان شد که دگر　　کس ندزدد بجز از خنده شیرین دل ما　9

ز انتساب تو بجز در مژه و چشم بتان　　نتوان دید اثر فتنه و انگیز بلا

آسمان منزلتان آفت پایان آبی　　آب اینست بیکپارگی از مزرع ما

کآنچه از رو و درین کام همی آید آب　　می رود جمله بجوی بسران مویبا　12

حکم فرمای که امسال بسعی کرمت　　از شریکان زبر باره کنیم آب جدا

تا که از سایه و خورشید به عالم ابر گشت　　سایه عدل ترا بر سر ما باد بقا

1– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.

2

148ᵃ Ü 174ᵇ K

ای سروری که جز تو ندارم کسی که او · احیا کند محبت هشتاد ساله را
اقضی القضات حامی دین سید الانام · کز مدحت افتخار بود صد رساله را
از کامهای چون عسل خانه پیش ازین · پر کردمی ز شهد عطا صد پیاله را 3
آن در چو بسته بود بسوی تو آمدم · کز ما در کلان طلبم بخش خاله را
بر خور ز عمر تا رخ و قد تو هر بهار · سر سبز و سرخ روی کند سرو و لاله را

3

156ᵇ K

ای فلک قدری که هر صبح از تنویر دهر · آفتاب از خاک پایت می کند نور اکتساب 6
نیر اعظم مبارک شاه می رسد ره قدر · سرور گیتی محل دارای جمشید انتساب
در گهر بخشی در احسان گشاید بر دو کون · ابر اگر باید ز گنج همتت یک فتح باب
در عطا دست گهر بار ترا تا دیده است · می کند در بوستان گل خنده بر اشک سحاب 9

157ᵃ K

صبحدم در گلشن از خلق تو بویی برد باد · جیب و دامان ریاحین پرشد از مسک و گلاب
نعل شب رنگ تو چون بر خاک بیاید آفتاب · گوید از اوج فلک یا لیتنی کنت تراب
بس که خونها ریخت تیغ سرگشت برروی خاک · شاید این دم گر به جای گل دهد یاقوت ناب 12
گر نبودی تیغ صافی جوهرت در ریزگاه · خلق خشک دشمنان ترا که گرداندی بآب
در نظر بازی چو عقلت نامدی بر روی کار · نو عروس دانش از رخ کی بر افکندی نقاب
قصه خود عرضه می دارم برحمت دار گوش · تا زدورانم صبا پیش آمد از رنج و عذاب 15
گفت از تأثیر بخت بد ندیدم روز نیک · تا فلک دورم فکند از خسروی عالیجناب
روز و شب در محنت آباد جهان سر گشته ام · ذره چون سر گشته نبود چون بماند از آفتاب
از نمکدان خلیلم بخت شور افکند دور · دانش نمرود هجران کرد در چنان التهاب 18
غارت مجرم چنان بر خاک نومیدی فکند · گر لگد کوب بلا شد خانه عیشم خراب
چند روزم کان به صد زاری بعشرت صرف شد · دیدم از دوران به جای مردمی صد انقلاب
آنچه اکنون دیدم از محنت ندیدم به هیچ وقت · اینکه می بینم به بیداریست یا رب یا بخواب 21
در چنین حالت بدام گل رخی در مانده ام · نا مسلمانی ستمگر کافر حاضر جواب
با همه آزار خاطر دارم از چشم و لبش · غمزه و صد جراحت خنده و صد عتاب
من فقیر و مفلس و او در مقام آنکه هیچ · بی درم نتوان شد از نوس دهانش کامیاب 24
با وجود این همه در مانده در جنگ غنیم · نا خوشی عفریت شکلی مدبری دیو انتساب

11– یا لیتنی کنت تراب : اشارت به آیه ٤٠ از سوره ٧٨ نباء است.

1– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.

6– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

مرگ را چون مرگ سخت آید گرش خوانند مرگ　در عذاب افتد عذاب از نام او خوانم عذاب
157ᵇ K　او همی خواهد زر و از عین نومیدی مرا　ز اشک حسرت می شود دامن پر از در خوشاب
وجه انعامی که هر سالم از حضرت می رسید　یافت تأخیر و مر ازین غصه دل در اضطراب　3
کان سیه رو در عتاب و کیسه عصمت تهی　وز عطا اهل سخاوت اینچنین در اجتناب
با کریمان بیش ازین گفتن نه طور همتست　قصه کوته می کنم و الله اعلم بالصواب
تا جهان باقیست عمر و دولتت پاینده باد　اسب دولت زیر زین و پای عزت در رکاب　6

4

170ᵃ K　ایا ملیح ادایی که باغ قرآن را　تویی چو بلبل خوش بلذت نغمات
مسیح سیرت داوود لحن امیر کمال　که نغمه تو دمد در وجود مرده حیات
جیب خلق خضر دانش کلیم کلام　خلیل خلت عیسی دم فرشته صفات　9
به باغ عمر تو آن بلبل خوش آوازی　که کسب عمر ابد را ادای تست ادات
پری رخیست به گلزار معرفت قرآن　که جان بمرده دهد دم بدم ز حسن ادات
تویی بقیه همصحبتان رفته به خاک　ضرورتست که بر هر دو دیده سازم جات　12
روا بود که بشکرانه جان دهد عصمت　اگر وفات توان یافت در طریق وفات
اجل چو ابر سیاه آمد و منش گفتم　که از خرابی باغ حیات نیست حیات
روان ز دیده ببارید سیل حسرت و گفت　که هیچ کس ز کمند فنا نیافت نجات　15
دو روزه عمر که باقیست مغتنم داریم　که همدمان همه رفتند در حضیض ممات
170ᵇ K　درین بساط رخ از اسب و فیل و فرزین تاب　پیاده باش چو شاهان برو به خانه مات
سپهر منزلتان چند ساله شیرینست　که واجبست روان کردنش به خانه مات　18
چهار خمره که با ما دهی همی باید　که پاک و روشن و صافی بود جوان حیات
میامن تو بر ارباب درد باقی باد　که در حیات عزیزان بود بسی برکات

5

172ᵃ K　کوه پیکر خریست داعی را　تیز جولان چو فکر اهل شناخت　21
که به میدان دهر چندین بار　گوی سرعت به خنگ چرخ بباخت
نه چنان کرم رو که در سرعت　دهم نزدیک او تواند تاخت
روش کرم او چو ماه بدید　از خجالت تنش چو زر بگداخت　24

5– و الله اعلم بالصواب : در بسیاری از سوره های قرآن کریم موجود است. (رجوع کنید به آیه ٦/٥٨)

7– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن.
21– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فاعلن.

کرد چون خلقه اش فلک در گوش | هر کجا او ز پای نعل انداخت
آخرش را خطیب شهر از من | بستد و خانه نشستن ساخت
چون که او رخت خود کشاند آن خر | رفت و منزل به دیگری پرداخت 3
172ᵇ K تا عذابی چنین ندید آخر | قدر همصحبتی خر نشناخت

6

150ᵇ Ü ای که بی پروانه رای منیرت آفتاب | در جهان تیره بتوانست شمعی بر فروخت
151ᵃ Ü مشتری قدری که خیاط معانی در ازل | خلعت معنی پرستی راست بر قد نو دوخت 6
سر فرازا هم تو می دانی که از روی کرم | هر که با اهل بخارا زر بمهلت داد سوخت
ز برای وجه سودی قرص خواهان بنده را | گر زری چر بو نیاید دنبه می باید فروخت

7

151ᵇ Ü ماه رویی دوش آتش می فروخت | غمزه می کرد و حسنی می فروخت 9
وعده می داد و وجهی می ستاند | هر پدر خوانده که چیزی داد سوخت

8

140ᵇ Ü 152ᵇ K ای ملک خوی ملک رفعت که از روی شرف | نعل اسبت خسرو سیاره را تاج سر ست 11
وی سرافرازی که خاک پای کمتر چاکرت | صفدران را سرمه و گردن کشان را افسر ست
وی جهانگیری که از اکسیر عدل شاملت | روزگاری شد که کار ملک وملت چون زر ست
هر غباری کز بیم اسبش رود سوی سپهر | صیقل آیینه زرین شاه خاور ست
سرفرازا از ازل دولت قرین بام تست | تا ندانی کین سعادتها ز جای دیگر ست 15
منت گردان بکش کاندر صف آورد گاه | هیبت نامت شکست شوکت صد لشکر ست
رأیتت هر سو که رو آرد به پیروزی و بخت | دولت و جاهش معین و فتح و نصرت یاورست
قطره از ابر احسان تو در دریا چکید | کان هنوز از رنگ لعل آتشی پرآذرست 18

---

14 اسبش Ü : اسبت K || 18 پرآذرست Ü : پرآمدست K

17,18– ترتیب این دو بیت در نسخه K به خلاف Ü است.

5– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
9– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
11– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

سیر اختر کی اثر در تو کند کز منزلت — سدره جاهت مدار گردش هفت اخترست

153ᵃK روزگاری شد که از تأثیرچرخ سفله کرد — باغ دانش خشک کشت و شعر گویی بی بر ست

خواستم باغی بر انگیزم که در کسب کمال — طبع را کشت چمن سوی معانی رهبر ست 3

تا به معماری آن ویرانه عصمت پا نهاد — هر کسی را از حسد با او نزاعی در سر ست

قوت طالع مدد کرد و درو کردی نزول — کین زمان از مقدمت رشک بهشت اکبر ست

سایه چون تو همایی تا برین ویران فتاد — روح را با مرخس او اتصالی دیگر ست 6

وحشت بومان ازین گلشن بکلی دور ساز — بلبل خوشگو منم گلزار با من در خور ست

تا اگر خصمی کند من بعد با من گویمش — نیست مأوی شغال این پیشه سیر بر ست

141ᵃÜ دیگران از دور اگر خوانند خود را چاکرت — چاکران چاکرت را این دعا گو چاکر ست 9

سایه لطف تو بر بیچارگان پاینده باد — تا دعا گوی تو باشد هرکه دانش پرور ست

9

132ᵃÜ 143ᵃK قطع صحبت کردن از یاران صوری خوشترست — کزحضور ناموافق بی حضوری خوشتر ست

143ᵇK همدمی کز صحبتش خرم نگردد خاطرت — از جنان همدم به صد فرسنگ دوری خوشتر ست 12

عصمت از دو نان اگر صد جور بینی هر نفس — گرچه قدرت بر جزا پایی صبوری خوشتر ست

10

138ᵇÜ 150ᵇK ای سروری که دایره نعل مرکبت — پر نور تر ز پیکر خورشید انورست

پیش تو می نهد سر خدمت بر آستان — خورشید کو یگانه رو هفت کشورست 15

صدر بلند مرتبه یونس که در شرف — خاک در تو صیقل آیینه خورست

از همتت که خاصیت کمیا دروست — هر صبح و شام کار مه و مهر چون زرست

در چار رکن ملک ز یأجوج حادثه — کلک ترا حمایت سد سکندرست 18

هر نقش دانشی که کشیدند در ازل — مجموع بر صحیفه طبعت مصورست

هر جا که گلشنیست خزانیش در قفاست — جز نخل همتت که همه ساله در برست

از فر دولت تو زمین رشک جنتست — وز نعل مرکب تو فلک صاحب افسرست 21

از دست درنثار تو وجود زر گشت — در یاوگان مدام غنی و توانگرست

151ᵃK آمد بهار و جلوه گر باغ شد نسیم — گویی زمین نمونه فردوس اکبرست

---

4 آن Ü : این K || 5 رشک Ü : رسک K || 6 مرخس Ü : مرخسی K|| 17 همتت Ü : همت K || 20 ساله Ü : سال K || 21 دولت تو Ü : دولت K

11– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

14– مضارع : مفعول فاعلات مفعول فاعلات.

139ᵃÜ
از جیب غنچه نافه گشا شد نسیم صبح — کز بوی آن دماغ غنا دل معطرست
بر طرف باغ صرف می لعل می کند — در جیب هر کرا که چو گل خرده زرست
بیچاره من که از غم و اندیشه حال من — چون بخت دشمن تو پریشان و ابترست 3
ازحسرت خیال گلستان روی روست — هر دم چو لاله بر جگرم داغ دیگرست
کارم بآن رسید ز محنت گزین دیار — بازم عزیمت وطن خویش در سرست
محنت رفیق و توشه غم و راهبر بلا — اسبی چنانکه گاه روش کمتر از حرست 6
از اولیا محفه کش شیخ عالمست — وز انبیا جنیبت نوح پیمبرست
نزدیک گاه و دانه چو کشتیست تیزرو — چون عزم راه کرد گرانتر ز لنگرست
گر صورتش چو مور ضعیف ست و نا توان — پانصد هزار سال ز آدم کلانترست 9
فقرم بغایتی که چو می که تابد آفتاب — تحقیق می کنم که مگر تنگه زرست
با این همه فلاکت و رنج و عنا غنیم — همچون خر سیاه شب و روز بر درست
عفریت صورتی که چو می بینمش ز دور — آن ساعتم به مرگ مفاجا برابرست 12
غم نیست چون وظیفه انعام بندگان — در ذمه عطای خداوند اکبرست
تعیین نمی کنم که چه مقدار و از چه وجه — احساس کن آن قدرکه ز جود تو در خورست
همواره تا زموهبت زرگر بهار — غنچه ز خرده زر خالص توانگر ست 15
بر خور زعمر باش توانگر زگنج عیش — کانت بسوی دولت جاوید رهبر ست

11

146ᵇÜ 162ᵃK
چیست آن شکل مدور که مدام — همچو جرم آسمان پر اخترست
147ᵃÜ
گر ز خاکست از چه گردون صورتست — ور ز آبست از چه آتش پیکرست 18
ظاهرش لعلست و باطن سیم خام — واندرونش پر ز یاقوت ترست
دربراز دیبای زردش پر دهاست — در پس هر پرده حوری دیگرست
که ترش رویست مانند رقیب — گاه خندان همچو لعل دلبرست 21
هم مریض عشق را او شربتست — هم جمال باغ را او زیورست
علت محرور سودا را مدام — شربت لعلش دوای در خورست
در جمالش صحت جان مدغمست — در ضمیرش آب حیوان مضمرست 24
نیست آتش لیکن آتش نام اوست — گرچه چون مجمر دلش پرآذرست

---

5 وسید Ü : رسیده K || توشه Ü : توسه K || 7 محفه کش Ü : محفه کس K || نوح Ü : روح K || 13 چون Ü : چو K || 15 خرده Ü : خورده K

17– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

بـا خـرد گفتـم کـه دانـی گفـت چیسـت | میـــوه بســـــتان شـــیخ اکبرســــت
مقتـــدای دیـــن محمـــد آنـــکه بـــاغ | دایـــم از بـــاران فیضـــش پربـــرش
رهنمـــایی کـــاهل غفلـــت را مـــدام | جـــانب ملـــک حقیقـــت رهبرســـت 3
162ᵇ K بـــستگان قیـــد عصیـــان را بـــه دهـــر | گـــر گشـادی نیسـت ازیـن خـاک درسـت
تـــا تـــوانم ســـرور ازیـــن شـــربتم | گـــر شـــفا بخشـــی عطـــایی دیگرســـت
ســبز بــادا گلشـــنت کـــز میـــوه اش | نخـــل امیـــد همـــه بـــار آورســـت 6

12

149ᵃ Ü 169ᵃ K ایـــا عـــالی خردمنـــدی کـــه کلکـــت | مدبـــر تـــیر گـــردون را مدارســـت
مـــه نـــو عکـــس نعـــل مرکـــب تســـت | کـــه محـــراب ســـپهر زر نگارســـت
تـــو آن دانـــا وزیـــر خـــرده دانـــی | کـــه از تـــو ملـــک را صـــد افتخارســـت 9
نســـیم گلشـــن خلقـــت بنگهـــت | چـــو انفـــاس بهشـــتی مشکبارســـت
غبـــار نعـــل شـــبرنگ تـــو تـــا حشـــر | بـــه جیـــب دهـــر چـــون مشـــک تتارســـت
شـــراب بـــزم عیـــش چـــاکرانت | چـــو میهـــای بهشـــتی بـــی خمارســـت 12
ز شـــعر بنـــده بـــاقی مـــاند نـــامت | کـــه ایـــن بنیـــاد دایـــم پایدارســـت
ملایکـــه ســـیر تـــا عصمـــت گدایســـت | کـــه از لطفـــت مـــدام امیدوارســـت
یقـــین اســـت ایـــن مثـــل نـــزد کریمـــان | کـــه آمیختـــه بـــه تـــرازوام دارســـت 15
مـــه روزه شـــد و از بـــی نوایـــی | رهـــی پیوســـته هـــم شـــب روزه دارســـت
مـــرا حـــال ایـــن چنـــین از فقـــر و هـــر شـــب | بخـــوان همتـــم صـــد لقمـــه خوارســـت
149ᵇ Ü بـــی تمغـــایی ایـــن مـــه در چنـــین حـــال | محصـــل صبـــح و شـــامم درد و جارســـت 18
ســـیاهی مدبـــری عفریـــت شـــکلی | کـــه از مـــرگ مفاجـــا یادگارســـت
خلاصـــی بخـــش ازیـــن در دم بیکبـــار | کـــه لطفـــت مرهـــم هـــر دل فگارســـت
169ᵇ K همیشـــه تـــا بهـــار آیـــد بـــه عـــالم | بمـــان بـــاقی کـــه مـــا را بـــا تـــو کارســـت 21

13

151ᵇ Ü 172ᵃ K رییـــس اهـــل تجـــرد جـــلال دیوانـــه | کـــه در زمانـــه برنـــدی و عشـــق مشهورســـت
ازآن شـــراب کـــه لطفـــت پریـــر بـــا او داد | سه روز شد که چو چشمت هنوز مخمورست

---

1 گفت چیست Ü : چیست گفت K|| 7 مدبر Ü : مدیر K|| 14 لطفت Ü : لطف K

7– هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن.

22– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

چـو شـب ز بیخـبری شیشـه را بـدزدان داد — چـراغ عیـش ز بـی بـادگیش بـی نورسـت

مـرا بگشـت ز تشنیع و غیـر ازیـن چـه سـزد — ز گـاو پـیر کـه دیوانـه خـر کورسـت

دوای علتـش از پـیر دیـر جسـتم گفـت — عـلاج او بیکـی جرعـه آب انگورسـت 3

کـرم نمـای و یکـی شیشـه دگـر بفرسـت — که پیر مست خرابست و پای خم دورست

14

153a Ü 170b K

ای خیـال انگـیز بنـایی کـه معمـار سـپهر — ازعمارات تو نقـش طـاق گـردون بسـت ست

خواجـه اسمـاعیل دانـایی کـه بـی معمـاریت — هرکه طاقی بست اندر ربع مسکون بست ست 6

تـا بـه نـام شـاه بـر کـارت مبـانی رسـم زد — هر که نقشی بست ازین پر کار بیرون بست ست

رفعـت قـدر بناهـایت مگـر دانسـت دهـر — کین مقرنسـها در ایوان فریـدون بسـت ست

171a K

تـا عمـارات بلنـد تـو در رفعـت گشـاد — آسمـان دیوارهـای کـاخ مـأمون بسـت ست 9

153b Ü

دایـم از فکـر توسـت آیـد معـارض بنـا — از معدل طاق خود کیوان نه اکنون بست ست

دل پریشانسـت اگـر عیسـی بـود معـذور دار — هر کجا بربست نقشی فکر محزون بست ست

عصمـت دیوانـه گـر میـرد بخیرش یاد کـن — دور دیـوار بقـای عمـر مجنـون بسـت ست 12

15

164a K

الا ای اخـتر بـرج امـارت — کـه قـدرت برتـر از هفـت و چهارسـت

مـه نـو عکـس نعـل مرکـب تسـت — کـه محـراب سـپهر ز رنگارسـت

ز نعـل اسـترت یـک حلقـه تـا حشـر — بگـوش شـاه انجـم کوشکوارسـت 15

وجـود عـالم آرایـت نیگینسـت — کـه از تـاج خلافـت یادگارسـت

امـیر محـترم رسـتم کـه عـالم — ز تیـغ بـی قـرارت بـر قرارسـت

164b K

ز بـوی گلشـن خلـق تـو امسـال — زمسـتان خوشـتر از فصـل بهارسـت 18

زتیغـت رزمگـه چـون طـرف گـلزار — پـر از گلهـای سـرخ آبدارسـت

سـنان و تیـغ گـردان سـپاهت — بگـرد عـالم از آیـین حصارسـت

همیشـه نـیزه و تـیرت چـو محـور — سـپهر بخـت و دولـت را مدادسـت 21

سـواد کـرد رزم و بـرق تیغـت — فـروغ صفحـه لیـل و نهارسـت

سـران را بـا یـار تـو یمـین اسـت — جهـان را از یمـین تـو یارسـت

---

5 طاق Ü : – K || 6 بی Ü : با K || 7 برکات Ü : پرکارت K || ازین Ü : ازآن K || 10 معارض بنا Ü : معارض را بنا K

5– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

13– هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن.

تو دایم پای داری در سعادت — نصیب دشمنانت پای دارست
محیط عالم از باران جودت — لب الب پر ز در شاهوارست
ز لطفت هشت جنت یک نسیم است — ز قهرت هفت دوزخ یک شرارست 3
نه تنها من ثنا خوانم بر بزمت — که این گلزار را بلبل هزارست
بچندین طاعت شایسته پیشت — ز تقصیرات خذمت شرمسارست
چو خاکم خوار ازین حسرت که از من — چرا بر خاطر عاطر غبارست 6
هوادار توئیم از جان و لیکن — درین بزم این هوا نا سازوارست
اگرچه خون شد از شرم گنه دل — نه انعامت هنوز امیدوارست
ملایک سیرتا در حق داعی — کرمهای تو بیرون از شمارست 9
یقین است این مثل نزد کریمان — که آمیخته به توازوام دارست
165ª K همیشه تا جهان باشد بشادی — بمان باقی که ما را با تو کارست

16

147ᵇ Ü 175ª K ای خرده شناسان که به انواع فضایل — ارباب شرف را چو شما راهبری نیست 12
148ª Ü 175ᵇ K حیفست که با این هنر و فضل شما را — از حال دل مردم دانا خبری نیست
سرمایه سودش همگی محنت و رنجست — گنجی که ازو راحت صاحب هنری نیست
باری سخن خوش بتوان گفت گدا را — گر در کف انعام شما سیم و زری نیست 15
محرومی ماهم ز گدا همتی ماست — ما را گله از بخت خودست از دگری نیست

17

151ᵇ Ü همنشینی از رهی پرسید دی — هیچ دانی مرگ را تدبیر چیست
گفتمش با گزری شو همنشین — تا توانی در جهان بسیار زیست 18
گر کدورت می گریزد همچو باد — مرگ از آن خانه که دردی گازریست

18

148ª Ü 174ᵇ K 532 M ای کریمی که تخم لطف و کرم — هیچ کس در زمانه چون تو نکشت
کسوت زیرکی بحمد الله — بر تو خوب آمد و بر اعدا زشت 21

---

16 محرومی Ü : مجرومی K || 21 الله Ü M : لله K

12– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن.
17– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
20– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

روزگاریست تا ید قدرت | با صفاتر ز طینتت نسرشت
533 M صاحب جمع‌ودفتر دانش | رقمی برتر از خطت ننوشت
اگر آدم ز خوردن گندم | باغ فردوس را از دست بهشت 3
175ᵃ K من ز بی گندمی چنان شده ام | که دمی ماند تا روم به بهشت

19

172ᵇ K تاکسی را ناگه ازدون پروریهای سپهر | ارتفاع پایه از اوج ثریا هم گذشت
شکل زشت خود خو در آیینه تصویر دهد | در تماشای نخست از چشم بینا هم گذشت 6
کوری بخش مدد کرد و باندک روزگار | دستگاه جانش از صد تمنا هم گذشت
درد باغش باده پندار چون تأثیر کرد | مست امروزی شد و از فکر فردا هم گذشت
کارها کرد از فواحش بابنبن و با نبات | کز مقام شرح و بسط و حد احصا هم گذشت 9
اعتذار از سن اظهر چون نیامد کارگر | تیره آه وآب چشم ازکوه ودریاهم گذشت
عاقبت جنگ عقاب قدرت آن نمرود را | پغنه پغنه بر فلک برد و از آنجا هم گذشت
انتقام والی عادل چو شهرستان لوط | بر زمینش زدکه کرد ازشفق خضرا هم گذشت 12
نعره تحسین و فریاد دعای خیر خلق | سوی گردون رفت وازنه سطح مینا هم گذشت
هر دل آزادی کزو آمد جزای خویش یافت | وآن تحملها که ما کردیم بر ما هم گذشت

20

156ᵇ Ü 170ᵇ K ای سرو بوستان ولایت به صد نیاز | دارم هوس که از دل و جان بنده با شمت 15
تو کعبه حقیقت و من در طریق شوق | تا در کدام بادیه یا بنده باسمت
می افکنم به پای تو سر تا بروز حشر | یک بنده حقیر سر افکنده با سمت
در هر قدم که رنجه کنی سوی مخلصان | پیش آورم دو دیده و شرمنده با سمت 18
157ᵃ Ü من کیستم که با تو ز اخلاص دم زنم | خشنودم ار به خاک ره ارزنده با سمت
بر نظم بر قصور رهی خورده مگیر | چون من به شعر درد سر آرنده با سمت
پاینده باد دولت جاه تو تا به حشر | تا من گدای دولت پاینده با سمت 21

21

160ᵃ K ایا کلیم کلامی که بر صحیفه عمر | نمونه ایست ز ثعبان موسوی قلمت

---

2 و KM : -- Ü || 4 ماند Ü : مانده KM

5– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
15– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.
22– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

160ᵇ K
امید بود که مخلص نواز لطف تو دی | کند ارادات ما عرضه داشت بر کرمت
توقفی بکند تا بهمرهی | شود منازل مشرف از قدمت
کرا کمان که بیکبار خامه توفیر | همین بنامه اعمال ما نهند رقمت 3
هیچ عهدی و ما مرده ره تکلیف | کرم نمای که یابیم زنده گی زدمت
که هربهارکه گلبانگ سکر چون بلبل | ادا کنیم ثنای مواهب نعمت
بسده در منظوم محمدت سازیم | بروی صفحه عالم بمردمی علمت 6
بلطف اگر غم اهل هنر خوری امروز | مقررست که فردا به جان خورند غمت
عمل بقول خبیثان این دیار نکن | که از ندیمان کمی ایشان فزون شود بدمت
تو احترام افاضل بکن که خواهد داشت | که در دو کون بنا شد الم ز بیش و کمت 9
جودست می دهدت کم کن از فقیران بار | خدای عز و جل در دو کون محترمت
بلندی و عظمت در کم آزاریست | اگر چنین نبود خاک بر سر عظمت

22

132ᵇ Ü
144 K
ای فلک مرتبه قبطی که بر ارباب نیاز | هر که مقبول تو شد راه بر دین گردد 12
زآفتاب نظرت گر به زمین افتد نور | خاک تیره همگی چشم جهان بین گردد
گر بانگیز ثنای تو زبان بگشاید | دین شکر جهانی شکرآگین گردد
133ᵃ Ü
گرچه پشت همه در حسرت جان باختند | یا رب این قرعه بنام من مسکین گردد 15
در چنین فضل که شد وقت گزار سال عنب | خانه خلق چو فردوس خوش آیین گردد
وز مراسیل عقود درر کرم کرم | سقف هر خانه پر از خوشه پروین گردد
من بیماری کی خوشه ندارم که ازو | رنج افلاس مرا مایه تسکین گردد 18
آن قدر موهبه فرمای که تا فصل بهار | هر نفس کام محبان همه شیرین گردد
در مراسیل عقود درر کرم کرم | سقف هر خانه پراز خوشه پروین گردد
یا رب آن نوع دعایی که بقای تو دروست | دایمش روح امین کاتب آمین گردد 21

23

137ᵇ Ü
149ᵇ K
ایا شایسته ره بینی که شمع روشن طبعت | جهانی را به اسرار حقایق راهبر گردد
جهان علم مولانا محمد آفتاب دین | که دهر از نور علم وحکمتت پر ماه و خورگردد

---

14 جهانی Ü : جهان K || 21 آن Ü : این K || 23 پر Ü : بر K

20– این بیت در نسخه Ü وجود دارد.

12– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
22– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

تو آن فرخنده مسکینی که از انفاس مسکینت   معانی را مشام روح هر دم تازه تر گردد
هزاران در معنی را بـه سلک انتظام آرد   به تصنیف علومت چون زبان خامه تر گردد
به دریای گفت گاهی که غواصی کند کلکت   کتب را رشته مسطر سراسر پر گهر گردد   3
سحاب طبعت آن ساعت که باران هنربارد   بهار دانش از دخل حقایق بارور گردد
ز کسر و فتح گرکلک عطارد سرعت انگیزی   بنای جهل در هر جنبشی زیر و زبر گردد
جمادی دمی گر ره بود در مجلس درست   باندک روزگاری مخزن فضل و هنر گردد   6
بطفل یک شبه گرحسن ارشاد تو روی آرد   بیک دم شاید از صاحب کمال بحر و بر گردد
150a K   چو بر خاک ره انوار علومت پرتو اندازد   روا باشد اگر هر ذره خورشید دگر گردد
غبار نعل فراشان صحن صفه درست   بر ایوان فلک برجش را کحل بصر گردد   9
138a Ü   چو از قلب دخان کلک از شمع دانش افروزد   خرد پروانه وارش دایم اندر کرد سر گردد
بهر مجلس که نشینی باجرای قضا هردم   بصدر آید حق و باطل ز در نومید بر گردد
نیاز دزد به اقبالت دگر صبح معاصی دم   ز نور روز افضالت شب خذلان سحر گردد   12
کریما بنده را دیرین بستانیست موروثی   که اذیال فقیران از ثمارش پر ثمر گردد
نبی کز هر غرار همتت رستست می خواهم   که ازوصلش نبات باغ من پر نیشکرگردد
هماره تا جهان باقیست باقی مان که پیوسته   جنابت قبله حاجات ارباب نظر گردد   15

24

143b Ü 156a K   ایا خورشیدرخساری که از رنگ لب لعلت   دل خون خورده را دامن پر از یاقوت بر گردد
توآن شمع جهانسوزی که چون پروانه خورشیدت   گهی در زیر پا افتد گهی بر گرد سر گردد
بهر شام و سحر خورشید بر امید دیدارت   چو ذره کو بکو ماند چو سایه در بدر گردد   18
توآن شیرین سخن شاهی که دروقت سخنرانی   ز او صاف لبت کام خیالم پر شکر گردد
چو وصف قامتت گویم بلند آید حدیث من   سخن چون ز آن دهان رانم حکایت مختصر گردد
144a Ü   گراز خرگه برون آیی شود صبح طرب شود   چو از رخ زلف برگیری شب تیره سحر گردد   21
ز خط غارت انگیزت زیادت شد جنون دل   که مجنون چون به زنجیر او فتد دیوانه تر گردد
ستوده آصف ثانی جنید آن صاحب اکرامی   که ازاکسی انعامی توخاک تیره زرگردد
156b K   ز تاب آفتاب جود و فیض ابر احسانت   هنردگرسنگ لعل وقطره باران گهرگردد   24

---

2 در معنی را بسلک Ü : بسلک در معنی را K || 4 باران هنر بارد Ü : دریای پر گهرگردد K || 6 جمادی دمی Ü : حمادی را دمی K || 7 صاحب کمال Ü : صاحبقران K || 10 شمع K : سمع Ü || 13 کریما Ü: کریمای K || 14 غرار Ü : غزار K || 17 شمع Ü: سمع K || 21 طرب شود Ü : طرب روشن K || 23 انعامی Ü : انعام K || 24 جود Ü : وجود K

16– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

ز گرد نعل کلکونت اگر سر مه کند نرگس　　برای دیدن رویت چومن صاحبقران گردد

پیاله بر لب ترکان گلرخسارت ار بیند　　ز حسرت لاله را ساغر پر از خون جگر گردد

ز هر کسری و فتحی گر زبان خامه انگیزی　　روا باشد اگر نه آسمان زیر و زبر گردد　3

بروز رزم هر تیری که بیرون آید از شستت　　بسوی جان بد خواست اجل را راهبر گردد

شب گین گر بخونریزی سلاح رزم در پوشی　　زره پیش آورد گردون و قرص مه سر گردد

ملایک پیکرا دارم رفیقی کز ره معنی　　ز لطف طبع فیاضش در سیراب بتر گردد　6

من گمره سوار و او پیاده می رود با من　　که از راه وفاداری نمی خواهد که بر گردد

تومی دانی که درعالم نباشد زین بتر کاری　　که در راهی سواری را پیاده هم سفر گردد

به هر حالت چو عصمت را تو باشی قبله حاجت　　بود عارش که در گرد در بار دگر گردد　9

همیشه تا بقصد دل رخ زیبای خوبان را　　به کلک صنع نقاش حقایق جلوه گر گردد

ز بوی جان معطر باد خط عنبر افشانت　　که چون دل ره برد سویش ببویی هجر گردد

25

145[b] Ü 160[b] K　الای شمع روشن دل که چون پروانه خورشیدت　　گهی در زیر پا افتد گهی بر گرد سر گردد　12

بـه بازار خردمندی توان شایسته صرافی　　که از اکسیر انعام تو خاک تیره زر گردد

سحاب همتت گاهی که باران عطا بارد　　چو دامان فلک جیب جهانی پر گهر گردد

ز هرکسری و فتحی گر زبان خامه انگیزی　　روا باشد اگر نه آسمان زیر و زبر گردد　15

به هر شام و سحرگاه از نهیب تیغ خونریزت　　فلک را دامن اندیشه پر خون جگر گردد

161[a] K　ستوده خواجه اعظم عماد الحق که قصر دین　　ستون گر از تو باید دم بدم معمورتر گردد

قلم چون در میان آرد صفات نطق شیرینت　　بسان نیشکر هر دم دهانش پر شکر گردد　18

کسی کز اختر سعد ضمیرت تربیت یابد　　باندک فرصتی صاحبقران بحر و بر گردد

146[a] Ü　هر آنکو روشنی ندهد به او خورشید الطافت　　چو ذره کو بکو ماند چو سایه دربدر گردد

جهانی را نظر در ره که داعی ما را زین حضرت　　بسوی مسکن اصلی رفیع و معتبر گردد　21

مشو راضی که سوی کعبه حاجات درگاهت　　بیاید عصمت از شوق و چنین محروم بر گردد

گلستان امید دل نگردد خشک اگر بازت　　بتحریر مراد او زبان خامه تر گردد

همیشه تاکه از فیض نسیم رحمتت دایم　　گلستان جهان را جیب و دامن پر ثمر گردد　24

نسیم رحمتت دایم مروح باد کز فیضش　　نهال عیش مظلومان ز شادی بارور گردد

---

4 از شستت K : از سستت Ü || 8 راهی Ü : راه K || 10 حقایق جلوه گر K : حقایق راهبر Ü || 15 گرزبان Ü : کززبان K

12– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

26

155ᵃ Ü
173ᵃ K

ای کلیمی که طوطی قلمت — چون در انشا سخن سرا گردد
گلشن فضل را ز تحریرش — کار با برگ و بانوا گردد
بر ورق چون عبر ساید مشک — نافه چین گره گشا گردد 3
تا ابد درد و چشم و علم و هنر — گرد نعل تو توتیا گردد
مرا در درون محبت تست — دلش آینه صفا گردد
قدسیان را هزار اسلافت — هر نفس قبله دعا گردد 6
دایم از خاندان دولت تو — حاجت انس و جان روا گردد
باغ داعی که از روایح او — روضه خلد خوش هوا گردد
تا بکی چون زمین بود هموار — وقت آن شد که چون سما گردد 9
یک اشارت نمای تا گردون — هفته بر مراد ما گردد
بهر آوردن مصالح او — که به آن مرتفع بنا گردد
همچو اجداد حضرتت یا رب — خلق را قطب و پیشوا گردد 12

173ᵇ K

27

157ᵃ Ü
171ᵃ K

ایا شایسته اخلاقی که چون شکر تو بنویسم — برید خامه را هر دم شکر گرد زبان گردد
نظام ملک و دین دستور اعظم بو سعید آنکو — بدوران تو نتواند که غم گرد جهان گردد
به یمن چون تو غمخواری کجا راضی شودگردون — که گرد فتنه گرد دامن آخر زمان گردد 15
به هرصبح آفتاب از اوج گردون بر در بارت — همی آید به مهر آنکه خاک آستان گردد
به حشرم گر به حرم مهر تو در آتش اندازند — هماندم دوزخ از یادت بهشت جاودان گردد
چنان می سوزم از شوقت که چون فرد ابر آرم سر — هنوزم درد سودای تو گرد استخوان گردد 18
خجالت دارم از تقریر درد خود که می ترسم — که برتدبیر احوال منت خاطر گران گردد
ولی بر قوت حال برادر می برم حسرت — که او خوش باشد و عصمت خراب وناتوان گردد
فلک قدر اجرا باید که در ایام انصافت — رود عیسی به زندان و خری در بوستان گردد 21
به هر شهری که چون اویی بود حاضر چرا یابد — که همچون قابض روحم محصل کردجان گردد
بتدبیری خلاصم بخش ازین محنت که گردون را — به هر نوعی که فرمایی چنین کرد آنچنان گردد
به دل شادی بمان باقی کز ارباب خرد هر جا — به غم در مانده باشد چو من رطب اللسان گردد 24

---

3 مشک Ü : مسک K || 5 مرا Ü: هرکرا K || 13 شکر Ü: سکر K || 17 آتش K : انس Ü || 18درد Ü : دود K

10,11 – ترتیب این دو بیت در نسخه K متفاوت است.

1– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.
13– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

28

144ª Ü 157ᵇ K

ایا کلیم کلامی که دست اعجازت — زبان ناطقه در عقده بیان دارد

اگر معجزه عیسویست دست ترا — گیاه مرده چرا در کف تو جان دارد

144ᵇ Ü

بویی که طوطی زرین مشک منقارت — همیشه بر سمن و سنبل آشیان دارد 3

چه طایریست ندانم که دردمی صد بار — گهی بروم و گهی برجش مکان دارد

هزار سلسله مسک بو کند پیدا — ز عنبرینه که بر شاخ ز غفران دارد

بدست فکر تو هر کس که بیندش گوید — عطاردیست که با مشتری قران دارد 6

چو روی در ورق آری ستاره ایست که او — زمین سیم وز خورشید آسمان دارد

وگر بعقده پروین قدم نهد چون تیر — نجوم ثابته در سیر فرقدان دارد

هزار آتش فضل و هنر بر انگیزد — ز نور برق که در ظلمت دخان دارد 9

همیشه زیور بکر سخن ز جنبش اوست — که گاه لعل و گهی مشک در دهان دارد

مبارزیست بلیدان سلطنت که مدام — بنام شاه بتیغ زبان جهان دارد

158ª K

مگر که خامه انشاء آصف ثانیست — که حکم بر همه روی زمین روان دارد 12

دوات چینی گردون ز شب سیاهی برد — که پیش خامه دستور خرده دان دارد

امیر زاده مبارک که چشم روشن دهر — مدام سرمه ازین خاک آستان دارد

ایا شهی که چو ثعبان موسی قلمت — صلاح کار جهان در سر زبان دارد 15

فلک بعامل دیوان تو حساب دهد — هر آن دفینه که در قلمت بحر و کان دارد

زر است بازی انصاف تو نمی یارد — که غنچه خرده زر در درون نهان دارد

تویی که خامه مستوفیان دیوانست — هزار خرده بر اوراق آسمان دارد 18

عطارد ار نکشد مدح ترا بر دوش — کیش سپهر بخورشید هم عنان دارد

ایا نهال سیادت که میوه نسبت — به کام جان مزه شهد جاودان دارد

145ª Ü

چراغ اصل تو کز دودمان انصاریست — مدام روشنی از نور خاندان دارد 21

جلوس مسند دیرینه ات مبارک باد — که ملک رونق ازین کهنه دودمان دراد

غبار نعل ترا اختران بر اوج سپهر — اگر به دیده نشانند جایی آن دارد

مریض حادثه را غیر شهد الطافت — گر آب چشمه حیوان خورد زیان دارد 24

بباغ دین قلم سرفرازت آن نخلی است — که برگ خرمی و میوه امان دارد

در آستین خرد عصمت از در منظوم — پی ثنای تو صد گنج شایگان دارد

---

1 بیان Ü : بنان K || 2 اگر Ü : اگرنه K || 3 مشک Ü : مسک K || 4 برجش Ü : درجش K || بلیدان Ü : بمیدان K || 15 ایا شهی Ü : ایا سهی K || 16 درقلمت Ü : درقلب K || 19 مدح Ü : بدرج K || 20 جاودان Ü : جان و دان K || 23 پی ثنای Ü : پی نثار K

1– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

کنون که چرخ فلک بر مراد می گردد ‌ ‌ ‌ رضا مده که مرا زار و ناتوان دارد

158b K ‌ روا مدار که دهر از شراب افلاسم ‌ ‌ ‌ بگنج حادثه مخمور و سرگران دارد

برآن که یافت سعادت نخست فرض اینست ‌ ‌ ‌ که دل به رونق احوال دوستان دارد ‌ 3

همیشه تا قلم صنع نقش هستی را ‌ ‌ ‌ به روی لوح جهان ظاهر و عیان دارد

به دست قدر تو باد اختیار تا قلمت ‌ ‌ ‌ بنای ملک تواند که آبدان دارد

29

169b K ‌ ایا خورشید ملک و دین که تا حشر ‌ ‌ ‌ دلم قبله یمین روی تو دارد ‌ 6

چو آب و روی عصمت دایم از تست ‌ ‌ ‌ اگر بگذاریش رو درگه آرد

هوس دارم که در پای تو میرم ‌ ‌ ‌ که بی تو زیستن لطف ندارد

کریما بر خراس بنده کندم ‌ ‌ ‌ فتادست و رهی یک جو ندارد ‌ 9

نخواهم داد و چه این به قاصد ‌ ‌ ‌ اگر پیغام با خنجر گذارد

ز مفلوکی چو من گر زر ستاند ‌ ‌ ‌ چه از آسمان آتش نبارد

به جان باقی که گردد ملک معمور ‌ ‌ ‌ اگر ذات تو یک همت گمارد ‌ 12

30

154a Ü, 168a K ‌ ای جهانگیری که زور و باروت ‌ ‌ ‌ کوی رزم از رستم دستان ببرد

وی گهر بخششی که بحر همتت ‌ ‌ ‌ آب روی دجله و عمان ببرد

صد جگر خون کشت تا یک بی نوا ‌ ‌ ‌ بهره از فیض بحر و کان ببرد ‌ 15

وز دل و دست تو هر کو گریه کرد ‌ ‌ ‌ در بکیل و لعل با دامان ببرد

خسرو فرمان روا شد در دو کون ‌ ‌ ‌ هر که خدام ترا فرمان ببرد

نو بهار از گلشن خلقت نسیم ‌ ‌ ‌ بوی خوش سوی گل و ریحان ببرد ‌ 18

وز بی آرایش بزمت بباغ ‌ ‌ ‌ لاله جام و ابر شادروان ببرد

بهر فراشی راهت زلف جور ‌ ‌ ‌ در چمن جاروب مشک افشان ببرد

154b Ü ‌ لعل غلمان تو در هر خنده ‌ ‌ ‌ آب و تاب چشمه حیوان ببرد ‌ 21

168b K ‌ هر کجا ترکان مهروی ترا ‌ ‌ ‌ مرکب تازی سوی جولان ببرد

آسمان از جرم خورشید و هلال ‌ ‌ ‌ گوی و چوگان بر سر میدان ببرد

---

20 مشک Ü : مسک K

6– هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن.

13– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

گرد راهت را فلک با صد نیاز — از برای سرمه اعیان ببرد

از غبار نعل شبرنگت قضا — افسری بر تارک کیوان ببرد

به هر محراب فلک نعل ترا — ماه نو بر گنبد گردان ببرد 3

در خردمندی و حکمت هفت نرد — طبعت از هفت اختر تابان ببرد

میر ابراهیم سلطان کز درت — هر گدایی ملک جاویدان ببرد

انس و جان را همتت بر خون لطف — می تواند تا ابد میهمان ببرد 6

هر که حاجت خواه شد از بخششت — هرچه آمد در ضمیرش آن ببرد

پیش رایت هر که شعری عرضه داشت — یک رقم نا خوانده صد احسان ببرد

وآنک بتی پیش خدام تو خواند — آنچه در دل داشت صد چندان ببرد 9

عصمت خوشگو که در اطوار شعر — نرد لطف از سعدی و سلمان ببرد

بر در بار تو هر شعری که خواند — جایزه مفلوکی و حرمان ببرد

آن قدر شعر تقاضایی نوشت — کز پی یک وعده سر دیوانه ببرد 12

با وجود فقر هر چیزی که داشت — کاتب شعر و قصاید خوان ببرد

با همه فقر و فلاکت زین طمع — شکر می گوید که باری جان ببرد

169a K — هر که جان داد و ببرد آن خاک پا — گر ز من پرسی هنوز ارزان ببرد 15

155a Ü — تو بمان شاد و مخمور غم گزری — دست خشک دیده گریان ببرد

31

133a Ü 144b K — ای کریمی که اگر در سخن آیم همه عمر — شکر الطاف قدیم تو ادا نتوان کرد

بد زبانان نتوانند مرا از تو برید — ذره از مهر بصد تیغ جدا نتوان کرد 18

شیخ الاسلام عصام الحق والدین که بدهر — در طلب غیر ترا راهنما نتوان کرد

نیست یک خسته شمشیر حوادث کورا — از شفاخانه لطف تو دوا نتوان کرد

هیچ آیینه دل را نبود تیرگی — کش ز مهر تو مبدل به صفا نتوان کرد 21

133b Ü — نوبت وصل تو حیف است بفردا انداخت — کین نمازیست که تا حشر قضا نتوان کرد

روز و شب دفع ضیافت بدعا میکردم — چون کنم جز بدعا دفع بلا نتوان کرد

چون زسر دور شد تن برضا بنهادم — چاره صبرست چو تدبیر قضا نتوان کرد 24

قدمی نه سوی ما گرچه ضیافت که شاه — در بر کلبه تاریک گدا نتوان کرد

بر خور از دولت و کام از لب خوبان بستان — چون تویی را بجز این نوع دعا نتوان کرد

---

6 میهمان Ü : مهمان K || 7 بخششت Ü : بخسشت K || 24 دور شد Ü : دور نشد K

1,2– ترتیب این بیتها هم در نسخه K تفاوتی دارد.

17– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

32

155ª Ü
163ª K

ای کریمی که ز خاک در بار تو صبا — دامن جیب پر از مشک ختن باز آورد
سعد دین خواجه خورشید لقا زنگیشاه — که نسیمت بشتا گل بچمن باز آورد
بحر پر در ثمین است مگر دایه ابر — نمی از بحر گفت سوی عدن باز آورد 3
گفت خورشید که چون رأی توام از پی عذر — صبحدم پیش تو شمشیر و کفن باز آورد
هرکه شد کشته شمشیر حوادث نفست — همچو عیسیش روان روح بتن باز آورد
مرده بودم که بمقصود رسم پایزنیم — مدد لطف تو م جان به بدن باز آورد 6
قاصدی از در بار تو پی وجه رهی — رفت وآن راتبه بر وجه حسن باز آورد
درم ناسره بود و کفن پوسیده — که از آن زمره بصد حیله و فن باز آورد
گویا هرکه بصد سال در آن قریه بمرد — کور بگشاد وز مجموع کفن باز آورد 9
هرچه آمد همه از راه و ره و توده برفت — نه کفن باز سپرد و نه ثمن باز آورد
خانه او وطن وجه رهی شد دو سه روز — هرچه آورد همه سوی وطن باز آورد
163ᵇ K
من گنهکارم و تو خواجه صاحب کرمی — دایما از تو کرم بود وز من باز آورد 12
باش پاینده که انصاف تو مظلومان را — شکر شکر بهر کام و دهن باز آورد

33

132ª Ü
143ª K

دلا بنعمت باغ جهان مشو مغرور — که این بهار ببرگ کیا نمی ارزد
زر خزینه دنیا که ملک تابع اوست — بمحنت طلب کیمیا نمی ارزد 15
بسخره مال جهان مخورم نه فضل و هنر — که این متاع ازین به بها نمی ارزد

34

141ª Ü
153ª K

ایا رفیع جنابی که شکل نه گردون — نجیب قدر رفیعت کم از بها باشد
تویی که منهی حفظ توش خلاص دهد — بجنگ حادثه هرکس که مبتلا باشد
بلند رتبه امیر احمد ای فلک قدری — که گرد کوی تو دارا کمین گدا باشد 18
مریض غم که ز درد بلا شود رنجور — هم از مرا هم لطف توش دوا باشد
برای آنکه نهد روی بر در بارت — مدام قامت چرخ فلک دوتا باشد

---

1 دامن جیب Ü : دامن و جیب K || 4 از پی Ü : وز پی K || کفن Ü : لکن K || 10 توده K : توره Ü ||
12 شکرشکر Ü : سکر وشکر K || 13 برگ Ü : بیرگ K || 17 شکل Ü: سکل K

6,7– جاهای این دو بیت در نسخه K متفاوت هستند.

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
14– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.
16– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

رود هرآینه بر مقتضای تو گردون	دل شریف ترا هرچه اقتضا باشد	
153ᵇ K شکستگان بلا را که مبتلا شده اند	اگر بلطف خلاصی دمی روا باشد	
روا مداد که از به هر لشکر نا وجه	وجود جند فقیری درین بلا باشد	3
بیکدمش بخورند اسب و جامه را از حرص	هرآنکسی که باین قوم مبتلا باشد	
بگاه رزم گریزند همچو دو دارش	کشند صف چو سر دیگ شوربا باشد	
زراه لطف اگر ذات خرده دان ترا	نظر بضبط مراد من گدا باشد	6
ازآن طرف نه پذیرد کمال تو نقصان	وزین طرف شرف روزگار ما باشد	
کرم نمای و پی آب روی بنده خویش	خطی نویس که لطفت برآن گوا باشد	
چنان خطی که ز پیش تو هرکجا که رود	خلاص بخش فقیران بی نوا باشد	9
دهد خدای ز اقبال و بخت چندانت	که ذات خرده شناس ترا رضا باشد	

35

165ᵇ K ای ملک خویی که از عین لطافت چرخ را	خاک پایت توتیا در چشم اعیان می کشد	
افتخار الدین حسین آن فاضلی کاشعار او	اوحدی و انوری را خط بدیوان می کشد	12
بهر تحریر تصانیفت سپهر از قرص ماه	مهره سیمین بر اوراق زر افشان می کشد	
صوفیان را فیض نور باطنت چون آفتاب	ازحضیض خاک سوی اوج عرفان می کشد	
وز پی تسوید شریعت جدول زر هر صباح	آسمان بر صفحه خورشید تابان می کشد	15
از حیای رنگ شعرت خط بی رنگی قلم	بر بیاض دفتر سعدی و سلمان می کشد	
گاه انشاء سخن طبع معانی پرورت	می بر آرد در ز بحر و جوهر از کان می کشد	
گوش خوبان در خیال گوهر نظمت ز در	می کشد باری که برگ گل ز باران می کشد	18
هر کجا خوبان بزمت زلف چوگان می کنند	آفتاب از مهر کوی زر به میدان می کشد	
آسمان گر میزبان خوان انعام تو نیست	قرص کرم مهر و مه بهرچه بر خوان می کشد	
در کف اعجاز تو کلکت چو ثعبان کلیم	جدول خون خصم را برصفحه جان می کشد	21
پیش رنگ آمیزی مجموعه شعر تو گل	از حیا هر جانب اوراق پریشان می کشد	
می گشاید دفتر اشعار رنگین ترا	هر کرا دل با تماشای گلستان می کشد	
شعر خود گر عرضه بر رأی توکرم غیب نیست	مور هم پای ملخ پیش سلمان می کشد	24
دل نوازی ها که فرمودی در اشعار نخست	بنده عمری شد که بار منت آن می کشد	

---

7 نقصان Ü : بصفات K || 9 رود Ü : برند K

11– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

باز عصمت بر امید لطف مخلص پرورت — شعرها در مجلس شاه سخن دان می کشد
از مددکاری الطاف او در تزویج آن — بر سر راه انتظار لطف سلطان می کشد
166ᵃK گوش اهل دل ز شعرت پر در سیراب باد — تا فلک جوهر ز کان و در ز عمان می کشد 3

36

147ᵃŪ 162ᵇK ایا شایسته دانایی که در علم جهان داری — فلک تدبیر عالم را ز تدبیر تو می داند
توآن ذات ملک خویی که جبریل امین دایم — دعای خیرخدامت براوج سدره می خواند
غباری کزهم اسبت ز میدان رو به عرش آرد — ملک چون سرمه ازگردرهش بردیده شاند 6
147ᵇŪ 163ᵃK جمال ماه می گویند می ماند بغلمانت — بلی می ماندش چیزی و بسیاری نمی ماند
مه نو نسبت ار جوید به آبروی غلامانت — بگوتا حلقه اقبال ناممکن نجنباند
ملایکه سیر تا عصمت قدیمی مزرعی دارد — که در خاکش همی خواهدکه تخم عشرت افشاند 9
پی خرج جریب آن اگر کتاب دیوانت — همی خواهند اسب او را چو خر درلای می ماند
چوهر ساله کرم کن این دعا گوی قدیمی را — بفرما تا درین قسمت محصل هیچ نستاند
هماره تا جهان در حکم اهل سلطنت باشد — مبادا بر تن آنرا سر که از حکم تو پیچاند 12

37

132ᵇŪ 143ᵇK کسانی که صد همچو ما در جهان — توانایی و سروری داشتند
درین کشت زار تحیر بسی — دویدند و تخم امل کاشتند
بصد حرص و تعجیل کردند جمع — بوقت درو هرچه بر داشتند 15
درین خوابگاه عدم خویش را — مقیمان جاوید پنداشتند
بدوروزه مهلت برین رهگذار — بسی کاخ عشرت بر افراشتند
چو وقت رحیل آمد آن جمله را — برفتند و بر راه بگذاشتند 18
دو چشمی که هرگز نشد پر ز حرص — بیکدم بخاکش بنیباشتند
ازآن بود این جمله سرگشتگی — که از عمر مهلت طمع داشتند
خوش آنان که چون عصمت از هرچه بود — گذشتند و نابوده انگاشتند 21

---

4 تدبیر Ū : ترتیب K || 6 شاند Ū : نشاند K || 7 بغلمانت Ū : بابروی غلامانت K || 9 افشاند Ū : افساند K || 11 این Ū : وین K || 14 دویدند Ū : دویدن K

8– این بیت در نسخه K موجود نیست.

4– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فع.
13– متقارب : فعولن فعولن فعولن فعل.

38

148b Ü
175a K

حضـرت شـیخ چـون بوقـت نیـاز / بـر سـر قـبر خـود گـذار کنـد
خـاک بـاطینت مطهـر او / گویـد و نالهـای زار کنـد
کانتظـارم مـده کـه آتـش و آب / نکنـد آنچـه انتظـار کنـد 3

39

152b Ü
171b K

یوسف مصر ملاحت ای که خاک پای تو / تـا ابـد در چشم معنی توتیایی می کنـد
ره نورد خامه تست آنک در پیدای فکر / عقـل را سوی معانی رهنمایی می کنـد
نقش بندکلک شب گرد خیال انگیز تست / آنک بر کافور دایم مشک سایی می کند 6
مادیان بادپای من که پیشش برق و باد / این فرو افتاد کی آن سست پایی می کند
بهترازخودچند روزی شدکه زادست استری / کز سبک سیری ز ما در پیشوایی می کند
172a K
ما دراز غیرت گزین فرزند آید بهتری / از در بار تو گیر خر گدایی می کند 9
باد باقی دولتت تا در گلستان سخن / عصمت کوته زبان مدحت سرایی میکند

40

155a Ü
163b K

ای کریمـی کـه خـاک روب درت / حلقـه در گـوش روزگـار کنـد
سـعد اکـبر امـیر زنگیشـاه / کـه بتـو منصـب افتخـار کنـد 12
155b Ü
خـرد را آفتـاب تربیتـت / بعنـایت بزرگـوار کنـد
هرکـرا لطـف شـامل تـو نواخـت / زودش از اهـل اعتبـار کنـد
گـر بـر افـلاک تـیر مسـتوفی / ضبـط دیـوان نـه حصـار کنـد 15
هـر غـلام درت بنـوک قلـم / سـر نـه طـارم آشـکار کنـد
قلمـت آن کنـد بـه اعدایـت / کـه بکفـار ذوالفقـار کنـد
کلـک تـو دفـتر عطـارد را / بهـر ترتیـب داغ دار کنـد 18
گـر حسـابش تـو جـایزه ندهـی / دخـل و خرجـش کـه اعتبـار کنـد

---

3 کانتظارم Ü : انتظارم K || 7 فرو افتاد Ü : فرود افتاد K || 9 آید Ü : زاید K || 19 که Ü : کی K

1– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.
4– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
11– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

نور خورشید همت توبکان — سنگ را لعل آبدار کند
اثرابر رحمت تو ببحر — قطره را در شاهوار کند
دست اعجاز تو خودست کلیم — چوب را از دهان شعار کند 3
کرمت آن کند به طرف زمین — که به طرف چمن بهار کند
بی مددکاری عنایت تو — کس دریں مملکت چه کار کند
164ᵃ K پیش از آن دم که در میانه کار — طالع بنده باز کار کند 6
خواجه خواهم که بهر وجه رهی — قاصدی دیگر اختیار کند
اژدها هیکلی ترش رویی — که ازو دیو ره کنار کند
تند خویی که هر که رویش دید — وجه ناجسته جان نثار کند 9
نه چنان قاصدی که وقت حساب — صد برد نام و ده شمار کند
تا یکی روز بشمرد عصمت — وقت نامد که زر شمار کند
چند هر لحظه با جمال الدین — گوید و نالهای زار کند 12
156ᵇ Ü کانتظارم مده که آتش و آب — نکند آنچه انتظار کند
نیست ممکن که فکر کار رهی — هیچ در خاطرش گذار کند
سرورا بنده را بهر تصدیع — چند لطف تو شرمسار کند 15
زین گهرمها که می کنی یزدان — دم بدم با تو صد هزار کند
بنده زین شرم جای آن دارد — که بشب ترک این دیار کند
زین گهرمها که می کنی یزدان — دم بدم با تو هزار کند 18

41

131ᵇ Ü 142ᵇ K 534 M با خرد گفتم ای مدبر کار — که بدانش چو تو نشان ندهند
چیست حکمت که از خزانه رزق — قوت یکشب به نیکوان ندهند
آنچه با جاهلان سفله دهند — با بزرگان خرده دان ندهند 21
به خسیسان دهند و نعمت و ناز — اهل دل را امان به جان ندهند
گنج شاهی دهند دو نان را — با هنر پیشه نیم نان ندهند
سفله برصدرو اهل دانش را — بغلط ره بر آستان ندهند 24

3- ازدهان Ü : اژدها K || 4 بطرف Ü : بروی K || 20 یکشب ÜK : یک مه M || 22 بجان Ü M : جان K

1,2– در نسخه K هم ترتیب این دو بیت متفاوت است و هم مصراعهای دوم بیتها جانشین یکدیگر شده است.

23,24– این دو بیت در چاپ M وجود ندارد.

19– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

کــــژ روان را دهنـــد خرمنهـــا — بـــرگ گـــاهی بـــر آســتان ندهنـــد
مکســـان را دهنـــد شـــکر و قنـــد — بـــا همـــایون جـــز اســتخان ندهنـــد
عقـــل گفـــت ایـــن حدیـــث نشـــنیدی — هرکـــــرا ایـــن دهنـــــد آن ندهنـــد 3

42

145[a] Ü 158[b] K
روزی بـــه بارگـــاه ســـلیمان روزگـــار — رفتـــم کـــه قبلـــه بـــه از آن آســـتان نبـــود
دیـــدم بـــر اوج مســـند عـــزت فراشـــته — چـــتر ســـعادتی کـــه کـــم از آســـمان نبـــود
بنشســـته بـــر حکومـــت دیوانـــش آصفـــی — کـــاندر بســـیط خـــاک چـــو او خـــرده دان نبـــود 6
دانـــای عهـــد امـــیر مبـــارک کـــه هرگـــزش — در لطـــف طبـــع حـــاجت هیـــچ امتحـــان نبـــود
کـــردم ادا بمـــدح و ثنـــایش قصیـــده — کـــان نـــوع در بـــه مخـــزن آخـــر زمـــان نبـــود
اسبی کـــرم نمودگـــر اجنـــاس وحـــش و طـــیر — چـــون او ضعیـــف جـــانوری در جهـــان نبـــود 9
145[b] Ü
اسبی کـــه چـــون کمـــان شکســـته وجـــود او — سر تـــا قـــدم بـــه غـــیر پـــی و اســـتخوان نبـــود
بگرفتمـــش بوهـــم روانـــی و از پیـــش — جـــز ریـــش راه کـــرده بهـــر ســـو روان نبـــود
از بس که گشته بود ز کـــم خوارگی چـــو روح — هیـــچ احتیـــاج قـــالب او را بـــه جـــان نبـــود 12
بـــا تـــار عنکبـــوت همـــی کردمـــش شـــکیل — کـــش قـــوت دریـــدن آن ریســـمان نبـــود
لبهـــا گشـــادمش کـــه بدنـــدان نظـــر کنـــم — چیزی جـــز آب حســـرتش انـــدر دهـــان نبـــود
159[a] K
گفتـــم کـــه در جهـــان تـــو بـــداغ کـــه آمـــدی — گفـــت آن زمـــان کـــه زادم و عـــالم نشـــان نبـــود 15
ناگـــاهش از وزیـــدن بـــادی میـــان شکســـت — کـــآن ســـاعتش تحمـــل بـــارگران نبـــود
بـــودم ملـــول ازیـــن کـــه چـــو مـــوران مردنـــی — بگذاشـــت ســـالها کـــه دمـــی در میـــان نبـــود
چـــون عـــاقبت بـــه راه عـــدم رفـــت عقـــل گفـــت — مـــا را ازیـــن گیـــاه ضعیـــف ایـــن کمـــان نبـــود 18

43

151[a] Ü 144[b] K
ســـتوده خواجـــه خورشـــید فـــرا بـــو نصـــرآن — کـــه از تـــو عمـــر عزیـــزم عزیزتـــر نبـــود
بمیـــل آتشـــم ازســـر کشـــیده بـــاد دو چشـــم — کـــرم ز خـــاک رهـــت ســـر مـــه بصـــر نبـــود
ســـرم بـــه تیـــغ مذلـــت بریـــده بـــاد آن دم — کـــه تـــاج فرقـــم از آن خـــاک رهگـــذر نبـــود 21

---

2 همایون Ü : همایان K || 3 نشنیدی Ü : نشنودی K || 17 ملول ازاین که Ü : ازاین که ملول K

1,2,3– این بیتها در چاپ M موجود نیست.

4– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.
19– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

نمی برم بتو تصدیع تا سکان ترا — ز ناله سگ دیوانه درد سر نبود
به نیت تو یکی بنده خانه ساخته ام — چنان رفیع که در قدرت بشر نبود
145a K فلک اساس مقامی چنان رفیع بنا — که بر محدب او چرخ را گذر نبود 3
بجز درخت گلستان تو نمی خواهم — که آسمان ورا محوری دگر نبود
گر این نیاز در آن بار که قبول افتد — چنان فرست که نواب را خبر نبود
زکیه تو توان کاسهای زر بردن — اگر مشاوره با رای کاسه گر نبود 6
هزار سال بمان تا مدام عصمت را — جز آستان درت مسکن و مقر نبود

44

149b Ü 167a K ای سرور که خاک نشین در ترا — خاطر بسوی جنت اکبر نمی رود
از جام عشرت تو ظریفی که باده خورد — دیگر دلش به چشمه کوثر نمی رود 9
از شرم حسن لاله عذاران مجلست — زردی ز روی خسرو خاور نمی رود
رفتار ساقیان ترا تا به دیده است — دل در هوای قد صنوبر نمی رود
صدر بلند مرتبه محمود کآفتاب — با نعل مرکب تو برابر نمی رود 12
دستور ملک خواجه اعظم که بر درت — داغ غلامی از مه انور نمی رود
هر چند می پرد سوی گردون همای فکر — از سده رفیع تو برتر نمی رود
غلمان آستان ترا از توانگری — دل جانب خزینه گوهر نمی رود 15
شاها بهر کجا که طمع می برد رهی — دست تهی بجانب دیگر نمی رود
پارم ز بخشش تو نصیبی رسیده بود — امسال آن توقعم ازسر نمی رود
احیا بکن وظیفه عصمت که این گدای — انعام نا گرفته ازین در نمی رود 18
قیمت شناس نظم رهی را که تا بحشر — نام تو زین صحیفه دفتر نمی رود
پاینده باد ذات شریفت گزین جناب — دولت بسوی خصم بد اختر نمی رود

45

138a Ü 150a K ای فلک رتبه کریمی که همای کرمت — بر سر کس نکند سایه که سلطان نشود 21
گر دمی در کنف لطف تو یابد راهی — مور مسکین نتواند که سلیمان نشود
کشوری را که عطای تو کند معماری — تا به حشر از الم حادثه ویران نشود
اگر از مرهم لطف تو شفا جوید باز — خسته حادثه محتاج بدرمان نشود 24

---

2 به نیت Ü : نه نیت K || 8 سرور Ü : سروری K || 22 نشود Ü : گردد K

8– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

21– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.

ور بدریوزه ز لطف تو نجوید مددی — نگهت باد حیات گل و ریحان نشود
با همه روشنی و پایه بالا خورشید — تواند که ترا بنده فرمان نشود
غالب آنست که از باغ بر آن راند گل — بلبلی را که بمدح تو ثناخوان نشود 3
فیض دانش ندهد قوت فکرت به قلم — تا به تحریر ثنایت گهر افشان نشود
150[b] K کار اهل نظر از محنت بی سیم و زری — آنچنان بود که بد خواه بدانسان نشود
همه از لطف تو امروز بسامان شده ایم — آن که باشد که ز لطف تو بسامان نشود 6
گنج زر یافتم و شکر نمی یارم گفت — که فلک ناگه ازین کرده پشیمان نشود
138[b] Ü قصه دارم و پیش تو نمی گویم از آنکه — مشکلی نیست که بر طبع تو آسان نشود
مدعی در پیش تو در شرع چو کافر شده بود — بکشش زود که ناگاه مسلمان نشود 9
عصمت از مدح تو خوشگوست که بلبل بهار — پیش گل تا نبرد مدح خوش الحان نشود
باد ایمین ز پریشانی ایام دلت — تا که از حادثه آفاق پریشان نشود

46

150[b] Ü ای خردمندی که از شوق سواد خامه ات — پر سیاهی می شود هر شب دوات زرنگار 12
صفحه دل را به خون دیده جدول کرده ام — تا ز کلک تو برو خطی بماند یادگار
نو عروس نظم من بیشک جهان گیرد بحسن — گر ز تحریر تو در پوشد لباس افتخار

47

131[b] Ü 142[b] K اگر پاک طبعی و پاکیزه رای — توقع به درگاه دو نان مبر 15
لب نان خشک از سر نان خویش — خوری به که از دیگری گلشکر
بیک استخوان صلح کن چون همای — مگس وار بر شهد دونان مبر
143[a] K بزن گوش شاهی بر ایوان فقر — متاع دو عالم بیک جو مخر 18
گذشتم به قصر ملک زاده — خطی دیدم آنجا نوشته بزر
چو مور از قناعت شوی خاک به — که تاج سلیمانت آید بسر
غبار ره فقر از آن گنج به — که بعد از تو ماند بقومی دگر 21

---

3 برآن Ü : برون K || 4 گهر Ü : شکر K || 9 درپیش Ü : پیش K || 16 سرنان Ü : سرخوان K

12– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

15– هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن.

48

172ᵇ K — ای ز پای شبهه بالای تو صد پایه فرو تر — عشر شاخ مگس از قد تو بالاست بده سر
تو به این قامت اگر پوشش صد ساله بخواهی — شود از صد یک بال مگسی جمله میسر
گر ذخیره کنی از صد یک خشخاش تو عشری — تو و اولاد ترا طعمه شود تا دم محشر 3
بر نشین مورچه را و روان شو سوی منزل — که تو و توشه ره را ببرد تیز چو صرصر
173ᵃ K — قرن پیره شده اجداد تو اولاد مگس را — بسر کیک ترا عم و تو فرزند برادر
بترازوی خیالست ترا وزن بحدی — که عدم نیز نیاید بو جود تو برابر 6
بلبل بزمی و آواز تو فوت همه دلها — گر بصورت چو مگس خورد و نحیفی و محقر
طوطی گلشن الستی بنوای سکر افشان — شده کام همه از نطق تو پر طعمه شکر
عصمت از ناله شوقست چو نالی ز نحیفی — تو هم از ناله چو اویی که چنین زاری و لاغر 9

49

140ᵃ Ü 152ᵃ K — کوکب برج شرف خسرو اقلیم کمال — ای شده خاک درت قبله ارباب هنر
میوه باغ و زارت گل بستان کرم — حامی دین و دول آصف جمشید سیر
ناصرالملک جلال الحق والدین یونس — ای غبار قدمت سرمه ارباب نظر 12
خازن گنج عطای تو بفیض کرمت — هر سحر در دهن غنچه بنهد خرده زر
لعل را پرتو خورشید عطایت شب و روز — در دل سنگ بو پرورده بصد خون جگر
کیمیای گفت از تربیت خاک کند — بر محک چون زر خالص نماید جوهر 15
تا کنون از پی فضل و هنر و اصل و نسب — خواستم مایه قدر از همه کس بالاتر
با همه دولت و اقبال و توانایی و زور — بودم اندر ره پاکان ز غباری کمتر
سالها خلعت ناموس کشیدم بر دوش — بارها افسر اقبال نهادم بر سر 18
سوی مقصود ز هر یک طلبیدم راهی — چون ندیدم بد می کردم ازین جمله گذر
ساکن کوی قناعت شدم اما دیدم — که بود وجه معیشت ز ضرورات بشر
152ᵇ K — هر که سیم و زر خود از من بی دل طلبید — اشک چون سیم روان دید برخسار چو زر 21
چون هنر در نظر بیخبران قدر نداشت — حیفم آمد که برم حاجت خود جای دگر
مردم سفله چه دانند چو تو قدر سخن — هرکه صراف نباشد نشناسد جوهر
بر درت حلقه صفت روی نهادم باامید — باشد این کار فرو بسته گشاید زین در 24
عصمت از دور دعا گوی و سخن کوته کن — گر دهد دست ملال از حد و اندازه مبر

---

13 خرده Ü : خورده K || 14 سنگ بو Ü : سنگ K || 21 خود Ü : خوش K

1– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.
10– رمل : فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.

تا بود بر سر آفاق به پیروزی و بخت | سطح نه توی فلک نکته که هفت اختر

(140b Ü) همچو خورشید بر اوج شرف ای اخت رسعد | از حیات و هنر و بخت و جوانی بر خور

50

(133b Ü, 145b K) فروغ مسند شاهی خدایگان ملوک | زهی زرشحه کلکت بنای دین معمور (3)

فضا سزد که ز شرم خط تو محو کند | ز روی صفحه گیتی خط سنین و شهور

چو دید خط تو گردون به آب چشمه مهر | خط ظلام بشست از صحیفه کافور

خور از خطوط مداراست صفحه مسطر زد | که ز خط تو سطری برو شود مسطور (6)

(134a Ü) تویی که از بسی تحریرخط تو رضوان | همی کند قلم منور بند گیسوی حور

زنعمه طرب انگیز عود روح افرات | بدل شود غم واندوه انس و جان سرور

برای ملک تو بسیار سعی کرد جهان | هزار شکر که شد سعی او همه مشکور (9)

به نیم شب اگر از تیغ تو زند برقی | چو نیم روز مصفا شود شب دیجور

زهی نوایی قهر ترا قضا تابع | خمی آمر حکم ترا قدر مامور

شها حدیث نصیری شنو بسمع قبول | وزین گدای کمینه مکن بقهر نفور (12)

ز موضعی که تو انعام بنده کردی پار | همه گیاه طرب رست و تخم شادی وسور

(146b K) ز حاصلش من و اهل مرا که مرگش باد | ز ناز و عیش و تنعم نبود بسیج قصور

تمام حاصل دخلش بعیش شد مصروف | که هیچ بهر زخیره نداشتم مستور (15)

برای فضل حریم محصلیست کنون | که همچو دیو مهیبست و همچو کرک غیور

کنون به جای سلیمان تویی بفرما حکم | کزآن خرابه شود حادثات دیوان دور

کرم نمایی در بسته اش به بنده بو بخش | و گر نه زود به جان دادنم بده دستور (18)

همیشه تا که بود قرص مهر و مه دوار | مدام تا که بود قصر آب و گل معمور

چو روزگار حیات تو باد نا معدود | چو سیر چرخ بقای تو باد نا محصور

51

(166b K) وی جوانمردی که دایم خوان احسان ترا | کاسه سیمین مهست و کرده زر قرص خور (21)

وی عطابخشی که پیش بخشش دست و دولت | حاصل دریا و کان باشد متاع مختصر

سید الساده نظام الملک سلطان قطب دین | آفتاب مکرمت کهف الوری فخر البشر

---

6 ز Ü : تاز K || 12 کمینه Ü : کمین K || 16 مهیب Ü : مهیل K || مرگ K : کرک Ü || 18 بو بخش Ü : ببخش K

3– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

21– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

در ازل دست در افشان تو افشاند آستین — آسمان برد از یکی بخشش بدامنها گهر
زرع کامی را که آب از بحر انعام تو خورد — خوشه او سنبلست و مشتری جاورس زر
همتت بحری کزو سیراب می گردد دو کون — خامه ات ابری کزو پیوسته می بارد خطر 3
سرفرازا وقت رقع ارتفاعست و مرا — نیست از اهل کرم غیراز تو غمخواری دگر
نی مرا مرد دروگر نی مرا چرخ و رسن — نی مراد است واسکونی مرا گاوست و خر
با وجود فقر دشمن کامی و خواری و عجز — از غنیمان می کشم هر لحظه صد درد سر 6
از زراعت دانه حاصل نخواهد آمدن — گر نخواهی داشتن معذورم از مرد حشر
ما هوادار کمینیم و تو غمخوار قدیم — لطف فرما و غم کار هواداران بخور
167aK مزرع عیشت به آب خرمی سر سبز باد — آسمان تا زرع کامست و مه نو داس زر 9

52

159bK عصام مله و دین پادشاه کشور شرع — زهی جناب تو مجموعه خصال و سیر
چو دانش تو کند از بدایه کشف رموز — در آن حدیقه نماند دقیقه مضمر
تویی لوامع خورشید شرع را مطلع — تویی بدایع اسرار فضل را مظهر 12
مصنفات بدیع تو گلشنیست که او — بکاینات دهد میوه های فضل و هنر
160aK غبار نعل تو مرآت علم را صیقل — نهال کلک تو گردون فضل را محور
ز شوق رشحه کلک تو بر صحیفه چرخ — خور از خطوط مدارات می زند مسطر 15
زبان خامه چو بیرون کشی ز دوات — بسلک مسطر هر خط کشی عقود درر
هزار تشنه زلال بهشت تو شد سیر — ز خامه ات که بلالیت بر لب کوثر
مناسبات ...* — از آن زیاده که ارواح را بود بصور 18
... ** — شفق ز حروف تصانیف تو نوشته بزر
ز انتساب به ذات تو ما گدایان راست — همان تفاخر و نازش که ذره راهت بخور
بهرچه حکم نمیی غلام فرمانیم — بهیچ بار نداریم از در تو گذر 21
بهرکجا که گذاری و هر طرف که بری — چوخامه گیست که از خط تو بو پیچد سیر
بر آستان تو ره یافتن بفراشی — هزار بار به از سلطنت بجای دگر
سپهر منزلتان شرح حال عصمت راست — زبان عرض کم و شاه بر جناح سفر 24
کرم نما که چو این لطف بیند و شنود — حسود از این غم و اندیشه کور کرد دگر
چه عیش باشد ازین به که آدمی خود را — غزیز بیند و مسرور و حصم را مصطر

* و ** این قسمتها خوانده نمی شود.

10– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

ز جـور و ظلـم دو شـداد پیشـه نزدیکست　　که باز خویش بو بندم بگاو ولته به خر
حسـود جـاه تـرا بـاد چـون جریـب کشـان　　طناب دار بـه خلق و سفر بسوی سقر

53

[143a Ü 155a K] ای خردمندی کـه انـدر حـل و عقـد روزگـار　　همچو عقـل کـل نداری در جهان شبه و نظیر　3
[155b K] کـار سـاز ملک نصـرالله دانـایی کـه هسـت　　در حیا از دست گوهر بار تـو ابـر مطیر
فـاضل صـاحب کـرم صـدر الصـدور روزگـار　　ای بدانایی شده بر عقل اول خـرده گیر
عقل کل هر خلعت ذاتش کـه می دوزد بـه فکر　　یک بیک بـر قـامت طبـع تـو می آیـد قصیر　6
غیر طبع تو که نقش دانش عـالم دروست　　کس نشـان ندهـد شـده آب روان صـورت پذیر
هشت خلـد از نفحه گلزار خلقت یک نسیم　　هفت بحر از قلزم ز خـار جـودت یک غدیر
گلشن از فیض عطـایت عرصـه زنـدان دهـر　　روشن از خورشید رأیت پیکـر بـدر منیر　9
شکر بر تست این که از یمن شـه جمشید قدر　　بخت نصرت کرد و باز از سرجوان شد چرخ پیر
خسروی کز دست و فـرق و خاک پایش تازه شد　　آب روی تیغ و خنجر رونـق تـاج و سریر
از نمکدان دو لعلش پـر نمک خـوان خلیـل　　لطف و دشنامش بهم آمیخته چـون شهد و شیر　12
هـر کـرا مویـی نگین شـاه جنبـد بـر وجـود　　در شب تارش بـروزی بـر تـن خـاکی بـه تیر
می نوشتم قطعه چون خلعت بخلق تو رسید　　ماند مرغ جامه را منقار در مشک و عبیر
بـوی وصلـی گـر تـو آرد بـاد مـی مـاند بـدآن　　کآورد تـا کـه بـه کنعان مژده یوسف بشیر　15
ای ملک خـو آدمیت کـن برحمت گـوش دار　　تاچه غـایت روز و شب در جنگ دیوانم اسیر
[143b Ü] بـاغ ویرانی که بـا علـم تـو مـوروث منسـت　　کو نداده میوه هرگز جز بـه درویش و فقیر
بـاز دیوانی شـد و مـن شـاد بـودم زیـن امیـد　　گـر گـدای خسته هرگـز بـاج نستاند امیر　18
درچنین موسم کـه عـالم را کمـال زنـده گیسـت　　کاهل دل را عیش مرغوبست و صحبت نـاگزیر
گـر ز محنت خانه تـا کـه می گریزم سـوی بـاغ　　تا به آب دیده شـویم گـرد هجران از ضمیر
[156a K] مـال خـواه بـاغ مـی بینـم بـرای قبـض روح　　بر در جنت نشسته همچـو بـواب سعیر　21
هـر طرف بزمی طربنـاک از نفیر چنـگ و نـی　　مـا و بلبل مـانده در جنگ محصـل در نفیر
عـالمی در عیـش و مـن در مـانده فریـاد و غـم　　چون تویی مشکل گشا درماندگان را دستگیر
ور سـلیمان زمـان بسـتان نشـان مخلصـم　　کافت دیوان عظیمست ومن مسکین حقیر　24
آنچنـان حکمـی کـه از فـر همـای دولتـش　　مرغ بـی فرمـان نبایـد کـرد آن بستان مطیر

---

5 صدر Ü : صدار K || 10 شکر Ü : سکر K || 11 کز K : کر Ü || 14 خلعت Ü : مدحت K || جامه Ü : خامه K|| مشک Ü : مسک K || 18 دیوانی Ü : ویرانی K

3– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

حیفم آمد التجا بردن بسوی دیگری — چون تو عصمت را بنایی و نصیری و نصیر
تا در آفاق از برای جلوه رخسار روز — عرصه ملک از فروغ مهر گردد مستیر
از فروغ خلعت خسرو دلت پر نور باد — ازین حسد گرد شمن جانبت بمیرد کو بمیر 3

54

[137a Ü, 149a K] ای ملک خویی که همچون پاسبانان نه سپهر — بزم خدام ترا تا حشر می دارند پاس
خواجه اعظم نظام الملک داوودی که هست — طور اوصاف کمالت خارج از حد قیاس
سعد اکبر کو سعادت بخش اهل دولتست — در ازل از دست ارشاد تو پوشید پلاس 6
چیست عمان از کف رادت گدایی خرده جو — کیست کیوان بر دربارت غلامی حق شناس
جامه نیلی مرصع می کند هر شب سپهر — گویا بر قد اقبال تو می دوزد لباس
می برد گردون برای طعمه کر و بیان — شوربای مطبخت هر صبح در زرینه کاس 9
سرفرازا بنده در دور تو می خواهد که باز — بر زمین سازد بنایی چون فلک عالی اساس
[149b K] آنچنان مرفوع بنیادی که چون گردد تمام — در برش گردد فلک پیوسته چون چرخ خراس
[137b Ü] بعد از آن دوری همی خواهم که جرم نرین — چون دو سنگ آسیا با یکدیگر یابد مپاس 12
وز نجومش آسمان درد لور یزد دانها — چون بهر گردش پدید آید دقیقش بیقیاس
برسرخوان عطای بنده باشد هرصبح و شام — گردهای کرم او با قرص خور راسا براس
از تو می خواهد چنان بنیاد عالی کز علو — سقف مرفوعش به اوج آسمان گردد مماس 15
عصمت کوته زبان چون نقش بندد مدحتت — پادشا را چون ثنا گوید غلام ناسپاس
تا بود بر خاکیان بنیاد گردون پایدار — باد اساس قصر اقبالت مصون از اندراس

55

[146a Ü, 161a K] چیست آن مرغ عطارد پیکر برجیس قدر — پنج ماه نو گرفته همچو تیر اندر برش 18
می پرد بی جان مگر تحری که طبع نقش بند — چون مسیحا می دهد هر دم حیات دیگرش
بو العجب مرغی همایون کز کمال قدرتت — هر طرف پروازها بی منت بال و پرش
سرعت بالش چنان غالب که عقل دوربین — در دمی صد بار بیند زایر بحر و برش 21
پیش ارباب خرد چون بندگان بسته کمر — تیزتر گردد بخدمت چون نگین پری سرش

---

7 خرده جو Ü : خرده بین K || 10 دردورتو می خواهدکه باز Ü : میخواهدکه دردورتو باز K || 12 دوری Ü : دروی K || 13 دقیقش Ü : وصفش K || 15 بنیاد Ü : اوتاد K || 18 پیکر Ü : طالع K || 22 چون نگین Ü : گربگین K

4– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
18– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

اندرون حالیست چون اهل ریاضت گویا — غیر دود دل نیامد خیر دیگر در حورش
گرچومن دیوانه زلفی نبودست ازچه روست — بر سمن زنجیرها گسسته از مشک ترش
161[b] K هر دمش صد گونه سودای پریشان در سر ست — کان خیالات این چنین کردست زرد و لاغرش 3
با وجود ضعف در عالم نگنجد از نشاط — گر بخوانی خامه دستور معنی پرورش
کار ساز ملک نور الحق والدین کآفتاب — شاید از روی تفاخر چهره بر خاک درش
هر غباری کز بیم اسبش رود سوی سپهر — صیقل آیینه سازد آفتاب انورش 6
146[b] Ü ماه نو از نعل شبرنگش خیالی مانده بود — بهرآن مهر ماه می کرد سپهر اندر زرش
ای خرد خورشید اوج عزتش تا خوانده — طالعت روشن که فرمودی ثنای درخورش
شاه شرق از دور جام پر می لعل تو دید — از شفق بر بسته شد خون جگر در ساغرش 9
گر ملک در مجلس عیش تو ره یابد شبی — برسر غلمانت افشاند عقود گوهرش
وآن زمان کاندر سرود آید کنیز مطربت — نفرت آید از نوای زمره خنیاگرش
سعد اصغر را که نام او عطارد خوانده اند — حد آن نبود که بنویسد سواد دفترش 12
آسمان قدرا زهی امسال هر نجمی که گشت — چون بر آمد از درون خاک نومیدی سرش
خوشه اش افلاس بود و دانه اش فقر و غنا — شاخ و برگش درد و رنج و غصه و محنت برش
وز پی مالش محصل بود شیطان هیکلی — کز کدورت شاید ار خوانند نحس اکبرش 15
آنچنان عفریت شکلی گر نهیب صورتش — مرگ لرزیدی اگر دیدی صفای منظرش
هرچه بودآن سنگ ستاند و بنده از بوی سبکی — کس همی جوید که گردد سوی عقبی رهبرش
با وجود فکر حال خویش می سوزد مدام — غصه دیده بر آذر دم بدم بر آذرش 18
162[a] K منت ایزد را که باری حامی عصمت تویی — کز خردمندی همی دانی بهای جوهرش
گاه تحقیق جریب امسال از روی کرم — گر نخواهی ساخت بسیاری ز پیشش کمترش
اسب و جامه از برای مال می باید فروخت — یا همی باید نهادن لته بر گاو و خرش 21
سایه لطف تو بر فرق رهی تابنده باد — تا نباید التجا بردن بجای دیگرش

56

150[a] Ü 167[b] K ای کریمی کز پی آرایش بزمت بهار — در بر گلزار می پوشد لباس اخضرش
لاله تا در صحن یاقوتی کشد پیشت نثار — میکند هر دم ز شبنم تا بلب پر گوهرش 24
غنچه گل تا کند ترصیع بزمت هر سحر — می شود درج زمرد پر ز لعل احمرش

---

2 گسسته Ü : پیوسته K || مشک Ü : مسک K || 7 زرش Ü : برش K || 10 ملک Ü : فلک K || 14 افلاس K : افلاش Ü || 19 خردمندی Ü : خردمندان K || 24 نثار Ü : بهار K

23– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

هر گیاهی کز دم سرد زمستان مرده بود — می دمد انفاس لطفت دم بدم جان در برش
از حیای قامت ترکان مه رویت چنار — می زند در بوستان دست خجالت بر سرش
از برای جلوه بزم تو می بندد بهار — هر سحر بر لعبتان باغ زیب و زیورش 3
تا بدوزد دیده خصم تو بر اطراف باغ — سبزه نو رسته از زهر آب داده خجرش
نیر اعظم غیاث الحق والدین خواجه شیخ — کآفتاب از فخر نازد گر بخوانی چاکرش
بر امید رشحه کلک عطارد پیکرت — صبح از آب چشمه خورشید شوند دفترش 6
خادم طباخت آن ساعت که روبد مطبخت — کله بندد آسمان دیگر از خاکسترش
همتت گر رو به محصولات دیوان آورد — دریکی بخشش ببخشد حاصل بحرو برش
ذات تست آن مشتری علمی که دایم می کند — عقل کل کسب کمال ازطبع معنی پرورش 9
چاکر خاصت که دستور خراسان بود و فارس — شهر ویران بخارا کی بود اُندر خورش
آنکه دایم هفت کشور بود در فرمان او — عار چون ناید که خوانی عامل این کشورش
آنکه از عزت کله بر تارک افلاک سود — کی ببار منت دو نان فرو آید سرش 12
اهل دولت هر کجا باشد بزرگی و شرف — همچو خورشید ست تابان از فروغ منظرش
168a K سر فرازا مدتی همچون درخت اندر خزان — داشت عریانم سپهر از همت دون پرورش
150b Ü ایزد از غیبم رسانیدست زیبا خلعتی — کش فرآویزی نمی یابم که باشد درخورش 15
هر قماشی را که بر پهلوی او می آورم — وصله بهتر نمی آید ز صوف اخضرش
وصله از عطف دامان تو دارم التماس — تا بوصل او دهم زیب و فروغ دیگرش
گر بود احسان نماور نیست بار آن مکش — دل غلامست ار بخوانی ور برانی ازدرش 18
حاجت عصمت دعای دولت آن حضرتست — گر ثنای تو بود زیب و فروغ دفترش
آفتاب دولتت بر محلصان تا بنده باد — تا بود گردون مدار گردش هفت اخترش

57

32a Ü 143a K ای خردمندی که لاف خرده دانی میزنی — یک نصیحت بشنو از عصمت بگوش اشتیاق 21
در جهان با هر که افتد اتفاق صحبتت — دشمنی زاید چو در مشرب نباشد اتفاق
گر بدانایی قرین کردی که نبود متفق — هر طرف جنبی دمار از تو بر آرد از نفاق
ورزدست همدم نادان ستانی جام عیش — فی المثل گر شهید باشد زهرت آید در مزاق 24

12 فرو Ü : فرود K || 19 گر Ü : کز K || 21 خرده Ü : خورده K || نصیحت Ü : وصیت K

21– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

لاجرم صحبت بنا اهلان گزیدن از گزاف — روح را بیهوده تکلیفی بود مالا یطاق
بعد ازین با هرکه بنشینی که هم جنس تونیست — گر کلیم الله بود چون حضرکو هذا فراق

58

136[b] Ü
148[b] K

ای هنرپرور خردمندی که طبع روشنت — کرده در یک فکر نازک مشکل کونین حل 3
آفتاب اوج عزت کوکب برج شرف — خواجه اعظم محمد حامی دین و دول
اهل دولت را چو دارا رفعت قدرت منال — اهل همت را چو حاتم قصه جودت مثل
با صفای مهر رویت قصه مه بی فروغ — با وجود خاک کویت ذکر جنت بی محل 6
تا ز حل کرد سرایت پاسبانی بیشه کرد — سعد اکبر دام می خواهد سعادت از زجل
عامل طبعت بمنشور خردمندی و فضل — عقل اول را بکلی کرده معزول از عمل

137[a] Ü
149[a] K

سرورا مه پیکری دارم که دل در بند اوست — چون خصالت بی نظی رو چون جمالت بی بدل 9
من ز لبهایش جگر خون گشته و آن شوخ از مژه — نیش زنبوران کشیده پاس می دارد عسل
ماه دی بنمود و دل چون بیدلرزان شد ز بیم — کزدم سرد خزان آن برگ گل یابد خلل
کرم و شیرین پوستینی دارم از لطف طمع — کآفتاب من زمستان یابد از برج حمل 12
همچو موی او سیه کآندم که پوشد قامیش — چون شب تاری نماید آفتاب اندر بغل
عصمت ازلطف تو حاجت خواه ازآن شدکین دمش — از عطای دیگران کوتاه شد دست امل
زمره تا در بزمگاه سدره باشد در سرور — تابوند از مدحت کل عندلیبان در جدل 15
دایم از مدح تو و وصف بتان لاله روی — بر سرود عیش بادا بزمت از شعر و غزل
همنشینانت چو غلمان بهشتی در نعیم — دشمنان چون اهل دوزخ گشته پا مال اجل

59

152[a] Ü
171[b] K
533 M

فضله اهل فضل فضل طبیب — ای حضورت هلاک عزرایل 18
چهره زرد و چشم پرآبت — هر دو بر شیشه دلیل دلیل
هر که در مانده شد بدرمانت — نبرد از تو جان به هیچ سبیل

---

2 هم جنس Ü : هم درد K || 6 کویت Ü : پایت K || 9 خصالت Ü : خصال K || 11 برگ Ü : شوخ K || 14 حاجت خواه Ü : صاحب خواه K || 15 جدل Ü : چمن K || 18 اهل فضل Ü M : اهل جهل K || 20 بهیچ ÜK : چگونه M

1,2– ترتیب این دو بیت در نسخه K به عکس نسخه Ü است.

3– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

18– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

پیش از آن کآوری قدم بسرش — می کند بر هلاک خود تعجیل
هر مریضی که تو علاج کنی — میرد از آرزوی عزرایل
داروی کار خورده تو بگوز — می زند سوی مرگ کوس رحیل 3
بهر ریشت نگاه می دارد — گوزها را چو گربه در زنبیل
شیشه های دلیل بیماران — بر سر گور تو بود قندیل
خسته ای را که داروی تو کشد — نکند زنده صور اسرافیل 6
سالها پیش اهل علم مگر — جهل شد حاصل تو از تحصیل
534 M خستگان را به مرگ چون تو طبیب — چاره ای نیست غیر صبر جمیل

60

148ᵇ Ü بزرگزاده عالی جناب لطف الله — زهی وجود کریم تو یادگار کرام 9
تو آن شریف نصب عنصری که ذات ترا — ز خدمت فلک سفله برترست مقام
اگر نه رای تو با در میان نهند هر روز — به دهرکار ممالک کجا رسد بنظام
و می ز مخلص دیرینه نکته بشنو — که چیست حالتش از دست محنت ایام 12
149ᵃ Ü سحر به نیت عیش آمدم ز خانه برون — که جرعه می صافی بنوشم از لب جام
که ناگه از در عشرت سرا درون آمد — چو دیو سر زده بد هیکلی محصل نام
هزار منقبت از نارکی برو خواندم — جز این نگفت که عدلی کجا و غله کدام 15
ز مال باغ رهی اندکی که باقی بود — که بر کفایت آیم رسیده بود العام
تمام ساز بلطفش وگرنه خواهد شد — بدین محصل بد شکل کار بنده تمام
هزار سال بمانی بشادکامی و عیش — عدوی جاه تو دایم خراب و دشمن کام 18

61

173ᵇ K ای ندیمی که دانشت بگرفت — همه عالم بر شحه اقلام
مکرمت را برای تست وجود — مملکت را برای تست نظام
174ᵃ K زده قدرت هزار مرحله پیش — خیمه برتر ز عرصه اوهام 21
همتت را بتازیانه حکم — توسن تند آسمان شد رام

---

2 علاج ÜK : صلاح M

7– این بیت در چاپ M موجود نیست.

9– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.
19– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

در منظوم بجز افضالت　　گوشوار افاضلست و انام

حسر و کشور فلک خورشید　　آنگه بر آستان تست غلام

می برد قرص کرم از خوانت　　بهر اقطار قدسیان هر شام　3

قرب سه ماه شد کز انبارت　　خازنان تو از ره اکرام

به رهی طرح کرده اند از آن　　که بر آدم بهشت کرد حرام

وین دمم بهر وجه اوست قرین　　اژدها هیکلی محصل نام　6

گر سلامش همی دهم به نیاز　　به کتک می دهد جواب سلام

بنشسته چو قابض الارواح　　بر رد بنده از سحر تا شام

اگر آن را ازین شکسته نخست　　بازگیری عنایتیست تمام　9

و آنگه این لطف را بر فر چرخ　　خواه بخشش نویس خواه انعام

بهر ترویح محلصان قدیم　　باش پاینده تا به روز قیام

62

134a Ü, 146a K　ایا جمشید فر شاه ملک خویی فلک رفعت　　که هست از عطف دامانت طراز کسوت عالم　12

زهی از رفعت جامت لوای سلطنت عالی　　زهی از حکمت حکمت بنای خسرو محکم

گر از لوح دل آدم نخواندی آیت حسنت　　ملک در مبداء فطرت نکردی سجده بر آدم

134b Ü　که ازنظم تو فردوسی شده در یک سخن عاجز　　که از بحث توعقل کل شده در یک جدل ملزم　15

شب و روز از مه و خورشید بر خود بسته زین زر　　ازین حسرت که در خیل تو باشند اشهب وا دهم

بهنگام تفکر چون شود مشکل گشا طبعت　　همی در عرصه عالم نماند نکته مبهم

زاهل دل شنیدم چند معنی باعث شعرست　　که لطف نظم کم گردیکی زینها چوگردد کم　18

لب آبی و دیوانی نوایی عود و بانگ نی　　شرابی روشن و صافی مقامی دلکش وخرم

طبیعت مستقیم و اغذیه بر شیوه حکمت　　رفیقی بی نفاق و همنشینی واقف و محرم

146b K　مقامی امن و کیسه پر زر و بزمی حکیمانه　　درون صافی و تن بی ضعف وخاطر شاد و دل بی غم　21

دگر منظور سیم اندام مسکین موی شیرین لب　　بغمزه غارت ایمان یخنده فتنه عالم

مرا آب روان اشک و شراب صاف و خون دل　　مقامم کلبه احزان و اندوه و بلا همدم

دلم چون عود می سوزد بر اسب و نوکران ساعت　　که از جوع البقر چون نی همی نالند زیروبم　24

مرا منظور سیم اندام بود آن تنگها کز من　　فلک بربود و ماند از درد آنم خسته و درهم

---

12 فرشاه Ü : شاه K || 25 از درد آنم K : از در دایم Ü

12– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

روان تر تیغ برگیر و مراکش ای اجل ور نی
جینم خسته و درهم مدار از حسرت و درهم

همه شب دیده سوی آسمان دارم که می بینم
خیال تنگهای خویش را بر هشتمین طارم

135ᵃÜ
بیاد تنگها اشک مرا از جسم سیم افشان
همه گلبرگهای نقره بر رو می رود هردم 3

من از درد جوان مردن هم اکنون تاجر گشتم
که رفت آن تنگها از دست وشدعمر و جوانی کم

من اینک هردم ای جان جراحت دیده ام روزی
گرت بار او فتد سوی جناب خسرو اعظم

بنه بر خاک روی و از کمال عجز و مسکینی
زبان بگشا و بر کو با هزاران گریه و ماتم 6

جهاندارا کریما خسروا شاها فلک قدرا
غلامت را کزین حسرت بصد زاری برآمد دم

زبهرآنکه صد چندان بیک بحشش دهی بارش
ببازی سکه بستاندی و عصمت کشته شد زین غم

بده ز آن تنگها باری بر وحش نان و حلوایی
که گر او کشته شد باری روان او شود خرم 9

سلیمان رفعتا از ملک تا نامی بود باقی
سعادت را مباد آندم که با دیوان دهد خاتم

63

135ᵇÜ 147ᵇK
سپهر فضل و هنر آفتاب اوج سعادت
زهی زرأی تو پر نور گشته عرصه عالم

مدبری که ز سلطان بارگاه حقیقت
ضمیرپاک تودرضبط ملک دین شده ملهم 12

وجود خرده شناست ز بو علی و ارسطو
مؤاخرست و بفضل و هنر ز هر دو مقدم

هنروری که سخن دان عقل کل بدلایل
که مجادله از طبع کاملت شده ملزم

بجنب قدر تو مقدار نه سپهر چنانست
که در مقابل دریا وجود قطره شبنم 15

زمانه حلقه زر پیش کش کند ز مه نو
چو سایسان تو بندند نعل بر بیم ادهم

در آن زمان که چو ابر بهار تیغ و سنانت
ز خون خصم بهر سوزند سیل دمادم

136ᵃÜ
چنان به موج در آید به خار خون ز نواحی
که چون حباب رود بر سرش سپهر معظم 18

ترا بعلم کنم وصف یا بجود و سجاعت
که این سه جامه ببالای تست خوبتراز هم

دمی بگوش ارادت شنو حکایت حالم
که درهمست شب و روز حالم از غم درهم

148ᵃK
بنا مرادی و فقرم گذشت عمر گرامی
که در وثاق دارم ز خوردنی بجز از غم 21

چنان ز حالت بی گندمیست گوشه خوانم
که قرص کرم نه بینم بغیر نیر اعظم

بر اهل فاخره بیفرصتم نویس برایی
ازآنکه روضه جنت حرام کرد بر آدم

هماره تازه کم و بیش در جهان اثری هست
مباد سایه چتر جلالت از سر ما کم 24

---

5 هردم Ü : رفتم K || 13 خرده Ü : خورده K

11– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن.

64

133ª Ü 144ª K

شیخ الاسلام ممالک ای که من — مر ترا چون مردم دیگر نیم
تا به حشرم از غم آزادی مباد — گر بجانت بنده و چاکر نیم
خاک خواری بر سرم بادا ریحان — حلقه در گوش سگ این در نیم 3
وقف اگر مخصوص اهل دانش است — کافرم گر بر همه سرور نیم
ور برای کودنان جاهل است — من به جهل از هیچ کس کمتر نیم

65

132ª Ü 143ᵇ K

مشو عصمت آزرده گر عاقلی — دلت گر شکستند دون پروران 6
که باسنگ کبر و رعونت بسی — گهرها شکستند بد گوهران
132ᵇ Ü
بسی پاکبازان عیسی نفس — که محنت کشیدند و بازار خزان
نه تنها تو آزرده محنتی — ز جور لیمان و شوم اختران 9
کزین پیش ازین بیش آزرده اند — ز ما بهتران را ز ما بدتران
تو فقر و هنرپروری پیشه ساز — رها کن بد و نیک با دیگران

66

175ᵇ K

ای کریمی که ز جود دل و دست تو تهیست — دامن و جیب سحاب و صدف و کیسه کان 12
روز دزدیست سپهرت چو غلامان و توش — در بغل کرده دو قرص مه و مهر از سرخوان
هرکه کرده طمع چشمه حیوان ز خضر — داده از دور به خاک کف پای توسان
مرغ کلک تو در سلک بیان می آرد — شدهای درر سفته به الماس زبان 15
پیش صاحب نظر طبع تو در پرده لفظ — تا ابد شاهد معنی نکند رو پنهان
ره نوردان تو از برق ستانند کرد — باد پایان تو از باد ربایند عنان
بختیانت که چو هفت اختر سیاره سیر — می جهند از ظلم کرد چو آتش ز دخان 18
اگر از سنبله خرمن داعی کردند — از برای علف ثور و حمل کاه کشان
تا بسال دگر انعام مرا زین انعام — بهر روزی نبمود حاجت راعی و شبان
چه دعا گویم ازین به که شب و روز به عیش — بر خور از دولت و کام از لب خوبان بستان 21

---

5 کودنان جاهل Ü : جاهلان کودان K

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
6– متقارب : فعولن فعولن فعولن فعل.
12– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعل.

67

534 M چون تن من باخم ابروی او پیوسته شد | خانه گیرآمد روان در نقش او شکل کمان
تا که از شکل جوانی پیش چشم آری دراد | روز روشن بین و نقش اولین را قلب خوان
بعداز آن نقش لب لعلی که عکس آن لبش | چون مجرد ماند نصف این لب آمد بی گمان 3
چون به عشر قلب نقش خویش و ضعف عشر او | جمع شد تصحیف قلبش اندر پی بخوان
نام محبوب تو بر تو حل شود یکبارگی | عکس جویی باژگونه چون روان سازی بر آن

68

152ᵃ Ü داروی حقنه بزد آتشم اندرین کون | کس نپرسید که چو نی تو و احوال تو چون 6
شب چو از سوز درون شطره بر افلاک زنم | ز غفرانی شود از که فلک غالیه کون
تیز خواهم که غلافی دهم اما چه کنم | ناگهان ناله بی خواست بر آید ز درون
حال سوز دلم از حقنه کهناک بپرش | رنگ رخساره خبر می دهد از سوز درون 9
تا چه حقنه بکون رفت و نمی داند کس | که فلک آخر ازین پرده چه آرد بیرون
152ᵇ Ü خایه ام صف زده بر دایره کون بامید | منتظر بود که ناگاه برون آمد بون
کون همی سوزد پالنگ ندانم چه کنم | که نه امکان گریزست و نه یارای سکون 12
کون فدا کردم و گفتم که شود به پایم | پا شد از دست و فزون گشت ز سر خارس کون
ای که با کون من این نوع خرابی کردی | تو هم اندیش که روزی فلک بوقلمون
ناگه اندرین کونت بنهد تا چه گیر | که زآنپانچه کون شطره زنی بر گردون 15
علم حکمت اگر این بود که بر عصمت رفت | گیر بقراط به سوراخ کن افلاطون
یا رب آن لحظه که در حشر کن خسته من | چهره زرد شفیع از دو چشم بر خون
حکما را کن صد پاره به دوزخ بفرست | تا دگر کس به طبیبان نشود زار و زبون 18

69

135ᵃ Ü 146ᵇ K ای فلک قدری که گردون میبردهرصبح وشام | از سر خوان تو قرص کرم زر در آستین
147ᵃ K هر سحر خورشید از بهر زمین بوس درت | می نهد از اوج گردون روی طاعت بر زمین
ای بهشتی روکه گردون از پی کسب شرف | خاک درگاه تو می روید به زلف حور و عین 21

---

21 رو Ü : روی K || گردون Ü : رضوان K

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
6– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
19– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعلن.

روح آدم در حریم روضه می می خواندی مدام / آیت حسن تویش از اتصال ما و طین
قوت معنی شناسی رفعت اصل و نسب / بر کمال ذات تست این جمله آیات مبین
از سحاب همت یک نم گدایی کرده بحر / جیب و دامانش لبالب پر شد از در ثمین 3
ز آرزوی آنکه در بزم تو سوزد همچو شمع / هیچ دل کرمی نمانده موم را با انگبین
گرد میدانگاه بزمت آسمان یک هرزه کرد / پیش خرمنگاه جودت سنبله یک خوشه چین
موکبت را چون معدل هفت گردون زیر پای / چاکرت را چون سلیمان دیو و دد زیر نگین 6
تیغ صافی جوهرت را خلق کرد ان آبخور / چتر گردون پیکرت مهر و مه سایه نشین
آب روکن حلقه در گوش در خود را بلطف / ای حریم آستانت رشک فردوس برین
قصه خود عرضه می دارم به حضرت دارگوش / تا شود ماهیت احوال من برتو یقین 9
مرکبی دارم بزرگی سال خورده کاهلی / یادگار از روح پاک طیبین و طاهرین
سالها در هر غزا رد هر شها کرده سیر / تا که پیرانه سرش آورده آدم زیر زمین
135b Ü بعد از آن کادم ز دارا لملک دنیا بسته رخت / بوده عمری زیرران انبیا و مرسلین 12
روز و شب یکجا علف خورده به گاو سامری / بوده دایم با خبرعیسی مریم همنشین
چون فلک درسرعت آیدگر بو بندگاه جور / چون شود وقت سفرازجا نجنبدچون زمین
تا بحدی اشتها دارد که گر صحن دو کون / پرزگاه و چو شود پیشش نه آن ماند نه این 15
147b K نوکری دارم که مرکب را همی دارد نگاه / دیوشکلی خوک رفتاری بخوردن صد چنین
هر صله کز شعر اول بنده حاصل کرده بود / جمله را خوردند ومن زین فکر دلتنگ و حزین
کاسب اگراینست و نوکران و میل خوردن این / الوداع ای جان و جامه الفراق ای قوم و زین 18
شعر دیگر عرضه می دارم به حضرت دارگوش / گاه گاهی بر غلام خویشتن کوی آفرین
تا مرتب گردد احوال نشاط بنده باز / آنچه در دل داشتم گفتم تودانی بعد ازین
تا بود تابنده بر اوج سعادت آفتاب / باد باقی دولتت آمین رب العالمین 21

70

139a Ü 151b K ای فلک قدر آفتاب عطا / پیشوای زمانه حامی دین
ای هنرپروری که نقد علوم / جمله در گنج طبع تست دفین
خواجه یونس مدبری که مدام / جرم خاک از تو یافته تمکین 24

---

1 طین Ü : عین K || 6 موکبت Ü : مرکبت K || 9 دارگوش Ü : گوش دار K || 11 پیرانه Ü : پیران K ||
13 یکجا Ü : به یکجا K || 14 گر Ü : کو K || 19 دارگوش Ü : گوش دار K

22– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

ای کـه بـی آب روی تدبیرت — بنشست از زمانه آتش گین

139ᵇK بارگـاه سـپهر بنیـادت — داده ایـوان عـرش را تزیین

چـون سـلیمان نفـاد احکامست — دیـو دد را کشـد بزیرنگین 3

ادهـم شـام را بحلقـه مـاه — داغ خاصـه نهـاده بـسرین

آتـش قهـرت ار ز پرتـو تـو — ندهـد هیـچ دانـه زیـر زمـین

انتظـام قواعـد حکمـت — نعش را جمـع کـرده چـون پروین 6

فتنـه را بـرده اسـت خـواب اجـل — سـرازآن بـر نـدارد از بـالین

هـنر و هـر دمـی و رفعـت واصـل — بـر کمـال تـو آتیسـت مـبی

گـرد خلـوت سـرای خـاص تـرا — رفتـه رضـوان بزلـف حورالعـین 9

کـرده در دور رحمـت تـو غـزال — خوابگـه در کنـار گـرگ عریـن

مدتـی زیـر چشـمه گـردون — مـن سـر کشـته داشـتم تسـکین

غـم همـی خـوردم و همـی خفتـم — کـرده دایـم دو گـوش را بـالین 12

انـدر آنجـاهم از ملامـت مـن — مـی کنـد مـاه نـو در ابـر و چـین

بـس کـه پهلـو نهـاده ام بـر خـاک — نیـک شـرمنده ام زروی زمـین

152ᵃK دربـدر مـانده ام ز بـی جـایی — سـرفرازا روا مـدار چنـین 15

مـانده ام در میـان دشمـن و دوسـت — کـه ازآن بـار مـی گشـتم کـه ازیـن

چـه شـود گـر بسـعی الطـافت — بنـده را مـنزلی شـود تعیـین

لطـف کـن وعـده را وفـا فرمـای — بغـایت بحـال بنـده ببـین 18

دولـت بـر زمانـه بـاقی بـاد — ایـن دعـا را از جملـه بـاد آمـین

71

174ᵃK ای مسـیحا دم کلیـم کـلام — وی فلـک رفعـت ملـک تمکـین

ای کریمـی کـه بحروکـان شـب وروز — بـه یسـار تـو مـی خورنـد یمـین 21

سـید احمـد مـدار لطـف و کـرم — سـرور و حـاکم زمـان و زمـین

174ᵇK کرمـت انتظـام ملـت و ملـک — همتـت آب روی دولـت و دیـن

تـا ابـد مسـند امـارت را — ذات دانـای تسـت صـدر نشـین 24

منشـآت ضمـیر تـو چـو نجـوم — داده گـردون فضـل را تـیز بـین

---

3 دیو دد Ü : دیو و دد K || نگین Ü : زمین K || 11 چشمه Ü : خیمه K ||

5– این بیت در نسخه K وجود ندارد.

20– متقارب : فعولن فعولن فعولن فعل.

ابر نیسان دست وکلک تو کرد　　دامن دهر پر ز در ثمین

در ضمیر تو از هر گنجست　　که برو جبراییل نیست امین

72

174[b] Ü 162[b] K　چیست آن لعبتی که پرهنش　　هست چون زلف نیکوان رنگین　3

زرد رو همچو عاشقان ز فراق　　چون لب لعل دلبران شیرین

آفتابست رفته در دل شب　　یا شده کوی زر بمشک دفین

هر طرف در هوای او خضریست　　کرد ظلمت برای ماء معین　6

غیر دل در درون ندارد هیچ　　گردنش گر بیفکنی بزمین

سر برآرد ز خاک هندویی　　کرده از کسوت خضرت زیین

خون رود فرصتی زهر رگ او　　بردند لعبتی هزار چنین　9

گر برای منش برون آری　　آتش سینه را دهم تسکین

سالها باد در نشاط و سرور　　دولت همنشین و بخت قرین

73

136[a] Ü 148[a] K　ای کوکب برج شرف کز مهر خورشید رخت　　می دارد از اوج فلک مه روی طاعت بر زمین　12

تا ز آن رخ گلگون کند درویزه نور آفتاب　　هر صبح در گرد درت بر خاک می مالد چنین

شمس الضحی بدر الدجی کهف الوری فخر الامم　　خورشید اوج معرفت هم نام ختم المرسلین

مهر سپهر مکرمت خواجه محمد کزرخت　　خورشید کرمی می برد براوج چرخ چار مبین　15

صورتگران چنین اگر بینند حسن صورتت　　هر ساعت از جان آفرین گویند بر جان آفرین

در گرد یاقوت لبت تا دست بالا کرد خط　　گویی زمرد باز رست از چشمه مای معین

نقش تو جان را درنظر ساکن چو نور اندر بصر　　مهر تو دل رادر درون ثابت چو نقش اندرنگین　18

بر اهل معنی هر زمان طبعت که شرح سخن　　در هر تفکر می کند تحقیق صد متن متین

فکر تو در کشف هنر چون طبع آتش گرم رو　　طبع تو در علم نظر چون چشم سربار یک بین

گرکشف کردی طبعت ازاسرارعلمت نکته　　طفل تهجی خوان شدی چون عقل کل روح الامین　21

136[b] Ü　هر که سحاب همتت بر خاکیان بارد مطیر　　چون دامن گردون شود آفاق پر درثمین

148[b] K　آن نور زر ماه نوست از اوج گردون تافته　　یا توسن شد فلک داغ تو دارد بر سرین

غلمان اقبال ترا شهباز دولت صیدگیر　　خدام درگاه ترا خنک سعادت زیرزین　24

---

13 می مالد Ü : می ساید K || 17 گویی Ü : کرد K || 22 مطیر Ü : گهر K || 23 نور K : نون Ü

3– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

12– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

از خواجگی و بندگی تا هست باقی در جهان — تو پادشاه حسنی و عصمت غلام کمترین
از نامه اعمال اگر پرسند روز محشرم — طوماراو صاف ترا آرم برون ازآستین
آوردن شعر رهی پشت بدان ماند که کس — زیره به کرمان آورد صورت برنقاش چین 3
خورشید رویا ذره سان تا دورم از خاک درت — با آه و ناله همدمم با درد و محنت همنشین
فصل زمستان عالمی درکسوت عیشند ومن — عریان چو شاخ نخلم و لرزان چو برگ یاسمین
مشکل روا باشد که در ایام دلسوزی چو تو — من لرزم ازبی برگی وباشد سگان را پوستین 6
گر دیر ماند عصمت ازسر ما نخواهد ز پستین — من آنچه در دل داشتم گفتم تو دانی بعد ازین
تاهست بر اوج شرف خورشید تابان بر فلک — تابنده بادا دولتت آمین رب العالمین

74

166ᵃ K
ای مسیحا دم کلیم کلام — سرور و حاکم زمان و زمین 9
صدر اسلام خواجه فضل الله — آفتاب سپهر دولت و دین
تا ابد مسند صدارت را — ذات دانایی تست صدر نشین
عزم تو داده چرخ را سرعت — حزم تو داده خاک را تمکین 12
ابر نیسان دست و کلک تو کرد — دامن دهر پر ز در ثمین
منشیات ضمیر تو چو نجوم — داده گردون فضل را تزیین
صبح تا شام بر در بارت — کمیت خورشید یک گدای کمین 15
همه بیگانه گان بدولت تو — نانشاطندو عیش و ناز قرین
همه را خلعت طرب بر دوش — همه را انس و جان بزیر نگین
همه در لذت تنعم و عیش — همه را مرکب مراد بزین 18
من فتاده بگنج غصه اسیر — زار و بیمار و دردمند و حزین
قرض خواهان چو قابض الارواح — کرد بنشسته بر سر بالین
دو محصل چو منکرند و نکیر — بردو پهلوی در گرفته کمین 21
آن یکی از برای قسط خراس — وین بسی چوب نسیه پیشین
ترش رو همچو نخل و تلخ چو مرگ — چون حسد تیره و چو جهل عفین
166ᵇ K
من بمانده بجنگ هر دو اسیر — که از آن بار می کشم که ازین 24
کرمت بیرگ تغانی را — گر دهد تا بغله رس تسکین

---

12 برون Ü : − K

9– رجز : مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن

صله هر دعا که خواهم گفت — همه را صلح می کنم بهمین
باش تابنده در تنعم و عیش — تا بود گردش شهور و سنین

75

153b Ü 159a K

سپهر مجد و شرف آفتاب اوج قبول — که روشنست جهان از ضمیر انور او 3
قضا باب مروت سرشت و خاک کرم — به دست صدق و صفا طینت مطهر او
نسیم گلشن خلقش بهر زمین که وزد — گل بهشت دمد از گل معطر او
شب کرم چو کند بر فلک گوهر باشی — تهی شود بسحر حقهای گوهر او 6
کجا به روی زمین روشنی دهد خورشید — اگر نیاورد آیینه در برابر او
رفیع مرتبه حاجی علی که می گردد — برای دفع گزند آفتاب بر سر او
امیر قافله معرفت که وقت نیاز — به کعبه نور دهد باطن منور او 9
ریاض گلشن بیت الحرام کعبه هنوز — معطرست ز اوراد روح پرور او
چو خشت فرش در بار او فکند سپهر — نبود قرص زر آفتاب در خور او
دلاوری که گلستان ملک تازه شود — بخشک سال حوادث ز آب خنجر او 12
اگر سپاه عدو کوه آهنین گردد — ز جار و در نهیب تن دلاور او
159b K به روز معرکه دشمن ز شوق جان بدهد — اگر ز دور ببینند صفای منظر او
بفرق هرکه دمد از خلاف یکسر مو — خدنگش آن سر مور ار باید از سر او 15
چو راه عمر کند کم عدو برزمگهش — به خوابگاه عدم تیر اوست رهبر او
154a Ü ز اسم اعظم نقش نگین خاتم اوست — که تا ابد شده اند انس و جان مسخر او
گر ای صبا به سمرقندت اوفتد گذری — به حضرتش برسان بندگی ز چاکر او 18
فراق صحبت او کشته بود عصمت را — خیالش ار بنشستی چو روح در بر او
ز شکرش ار بکند روز و شب شکر خایی — بریده باد سر خامه سخنور او
میان روضه جنت بنام او قصریست — مرا که غیرت نه طارمست پیکر او 21
بهشت و ار بهر جانبش گلستانیست — که جنت آب برد از زلال کوثر او
توقع آنکه به شریف او گشاده شود — ز هر طرف بسوی روضه جنان در او
همیشه بنماید بگرد مرکز خاک — دوام گردش نه چرخ و هفت اختر او 24
جهان بمقدم دستور دین منور باد — که روشنست ممالک برای انور او

---

6 گوهر Ü : گهر K || 24 بنماید Ü : تا بنماید K

3– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

76

133[b] Ü 145[a] K — ای کریمی که جهان نور هدایت گیرد — گر ز خورشید عطای تو زند یک پرتو

سالها سنبله در مزرع چرخ از کرمت — گشت امید درو کرد بداس مه نو

145[b] K — هر که تخم طمعی گشت باب کرمت — یافت صد خرمن مقصود بهنگام درو 3

سرو را چند برای خورش اسب و شتر — هر شبی دفتر اشعار فرستم بگرو

همه امروز برانند که از بی علفی — بر در بار تو آیند بدریوزه چو

نفسی بنده نوازی کن و با سمع قبول — گفت ایشان شنو و قول ندیمان مشنو 6

تا شود کار جهانی همه بر وفق مراد — ای فلک ره به خلاف روش خواجه مرو

77

151[a] Ü 145[a] K — ای فلک قدری که هرگز در جهان طالع نشد — از سپهر زهد و تقوی چون تو عالی کوکبی

جسم صافی جوهرت جانست ومعنی صورتش — ذات یوسف منظرت روحست و معنی قالبی 9

خواجه اعظم ابو نصر آن که اهل درد را — از پی ارشاد نامد چون تو صافی مشربی

151[b] Ü — علم اسرار حقیقت را معلم ذات تست — دل چو لوح وعقل کل طفل و فلک چون مکتبی

بسته بر خود روز و شب زین زر از خورشید و ماه — تا که در خیل تو باشند ادهمی و اشهبی 12

از سر افرازی شوم بر ابلق گردون سوار — گر بعاریت بدست آرم من از تو مرکبی

جز دعای خیر تو بر خاطرش جاری مباد — بر زبان هر که از طاعت بر آید یا ربی

78

152[b] Ü 169[b] K — ای ملک خویی که با چندین بلندی آفتاب — با وجود پایه قدرت ندارد رفعتی 15

153[a] Ü — در صف انجم بچندین خورده دایی مشتری — می کند هر ساعت از طبع تو کسب حکمتی

پاسبان بارگاه هفتمین معنی ز حل — می زند پیوسته بر بام تو کوس دولتی

مانی ثانی ابو بکر ای که اندر شش جهت — هیچ کس برشش قلم چون توندارد قدرتی 18

خط کوفی تاز تحریر علی محروم ماند — کس جودست صورت انگیزت ندادش زینتی

بر سرکلک تو چون مسک از دهن ریزد دوات — از خجالت نافه چین را نماند نکهتی

نقش بند کلک مشکینت در احیای صور — هر دم از اعجاز عیسی میدهد خاصیتی 21

170[a] K — در نظر نارد کسی یاقوت و این مقله را — تا تو در عالم بخطاطی گرفتی شهرتی

---

5 کرد Ü : کرده K || 8 از سپهر زهد و تقوی Ü : از سپهر و زهد تقوی K || 18 من از تو Ü : زچون تو K || 26 نقش بند Ü : نقش بندی K

1– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.

8– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

15– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

گـاه تصویـر صـور آواز کلکـت میدمـد — همچو انفاس مسیحا روح در هـر صورتـی
گـر رسـد آوازه درهـای منظومـت بجـز — گوهـر سیر آب را دیگـر نمـاند قیمـتی
می کشم در بزم افصالت عروس نظم خویش — بی سر وپا تاز تحریر تو پوشد خلعتی 3
بر امید آنک چون کلک تو بندد زیورش — راه در عشرت سرای شاه یابد ساعتی
بـر هـواداران ظـلال رحمتـت ممـدود بـاد — چـون ازیـن بهـتر نمـی دانم پنـاه عصمتـی

79

148ᵇ Ü 175ᵃ K

خورشـید کـرم پادشـه ملـک شـریعت — کـز روی کـرم قبلـه اربـاب مـرادی 6
مجموعـه انـواع هـنر خواجـه محمـد — کـاندر دو جهـان پیـش رو اهـل رشـادی
بـر بسـته نگـردد در مقصـود برویـش — بر هر که تو روزی در رحمـت بگشـادی
امسـال طلـب مـی کنـم از گنـج عطـایت — آن جامـه کـه صـد بـار بگفـتی و نـدادی 9

80

142ᵃ Ü 154ᵇ K

ای فلک قدری که هرگز دیده گردون ندید — بر سپهر ملک مانند تو مسعود اختری
اردشیر شیر دل کیخسرو ثانی که بخت — هردم از ذات تو دارد افتخار دیگری

142ᵇ Ü

ما در گیتی چو تو فرخنده فرزندی نزاد — در عطا دانش پرستی دروغاگین پروری 12
از بهار خرده دانی چون تو شکفته گلی — وز نهال شهریاری مانده چون تو پری
چاکری چند از سپاه سرگشت هفت اختراند — هر یکی بر طارمی رفته بضبط کشوری
قهرت از صور دغا چون حشر در عالم دمد — در بنی آدم نماند هیچ روحی در بری 15
ور ز فیاض گفت آوازه در دوران فتد — چون دل دریا نماند هیچ کف بی گوهری
هر کجا خنک فلک سیر تو در جولان رود — شعله نعلش ز هر پرتو نماید اختری

155ᵃ K

سرفرازا داشتم خنک جهان پیما چو عقل — در سکون کوه گرانی در روش چون صرصری 18
همچو عشق آتش نهاد و نیزجولان چون حیات — همچو من پا بسته زنجیر زلف دلبری
روزگاری شد که زار و ناتوان افتاده است — آنچنان گر خاک هجران برنمی دارد سری
چون وفاداران بغم برسی گذشتم برسرش — دیدم از دوران ندارد غیر محنت یاوری 21
اشک باریدم بسی برخاک و گفتم چیست حال — ای براه عشرتم جز تو نبوده رهبری
گفت زیر زین خسرونادیانی دیده ام — آسمان سیری کواکب سرعتی که پیکری
کرم رو چون حسن خوبان نیز جولان همچو عمر — روح پرور چون جمال گلرخان بی زیوری 24

---

6 خورشید کرم Ü : خورشید شرف K || 10 گردون Ü : دوران K || 13 خرده Ü : خورده K || 18 خنک Ü : خنکی K || 24 جمال گلرخان K : کمال Ü

6– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن.
10– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

۸۰

دی بیک رفتار شیرینم چنان از راه برد — کین ز ماتم غیر مردن نیست راه دیگری
حال در دهن تو می دانی که دردی دیده — زآنکه غم پرورده داند قدر هر غم پروری
در ره عشقت بکوی گلرخان من برده ام — کرده عمری در وفایت خدمت هر چاکری 3
کارم این ساعت ز درد دل بجان افتاده است — باکه گویم چون بغیراز تو ندارم غمخوری
حق خدمتها بجای آور به حضرت عرضه دار — بوکه بگشاید برویم لطفش از رحمت دری
143ᵃ Ü شهریارا هم تو می دانی که بعد از انتظار — خوش بود گر بیدلی یابد وصال دلبری 6
هر دمی فرما که خوش باشد بنزد اهل دل — گر بخاک افتاده رارحمت کند رحم آوری
تا بود وصل پری رویان دوای درد هجر — نو عروس ملک را جز تو مبادا شوهری

81

141ᵇ Ü 153ᵇ K ای فلک رتبه حکیمی که در انواع کمال — نیست در گنج هنر مثل تو عالی گهری 9
تا نخست آب ز طبع تو نخورده صد بار — از گلستان معانی ندمیده ثمری
عقل کل نشده بر ماهیت کون محیط — خارج از طبع تو مخلوق نگشته هنری
نخل طبعت نه درختیست که در باغ کمال — تا دم صبح ابد روید ازین به شجری 12
اگر آثار کمال از تو نگشتی ظاهر — دیگراز دانش و تدبیر که دیدی اثری
ناوک حادثه صد رخنه فکندی در ملک — که ز تدبیر تو درپیش نبودی سپری
رو بلشکر که مرخصم که آورده بقهر — کس بجز تیغ تو پشت تبرآورده سری 15
154ᵃ K چنگ در دامن هرکس زدم و گشت یقین — که مرا نیست بغیر از تو پناه دگری
سرورا مایه اقبال نصابیست نفیس — که زکاتش نبود جز به فقیران نظری
لطف کن گوش ارادت بمن سوخته دار — تا ز احوال دل خویش بگویم خبری 18
نه وثاقی که درو عزم اقامت بکنم — نه الاغی که ازین ورطه گزینم سفری
نه حراثت که ازو وجه معیشت سازم — نه تجارت که بدست آید از وسیم و زری
هر کجا نیز که تخم طمعی می کارم — غیر سرکشتگیم می ندهد هیچ بری 21
وقت آنست که بار دگر از راه کرم — رسم از گلشن جودت بنوای دگری
در لطفی که برویم بگشایی تا حشر — مردم از لطف برویت بگشایند دری

82

148ᵇ Ü 175ᵃ K ایا فرخنده دانایی که چون ذات سبک روحت — دیگر از ما در گیتی نزاید عشرت انگیزی 24
نه شها بلبل مستست در گلشن ثناخوانت — که وصف نخل ذات تست ورد هر سحرخیزی

---

9 گوش Ü : نوس K || 15 پشت K : پشت Ü

9– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.

24– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن.

مـی کـز روشـنی چـون نـار ابراهیـم مـی تـابد — بعشرت گوش و چون عصمت مکن بیهوده پرهیزی
سزد کز خلعت شاهی بجوبد کسوت فقرم — اگراز عطف دامانت بدست آرم فر آویزی

83

141ᵇ Ü 154ᵃ K
ای فرخنده دانایی که از معماری لطفت — چو حصن جنت ایمن شد جهان از تنگ ویرانی 3
142ᵃ Ü
امیر پادشا همت جلال الدین خضر شیخ آن — که از شرم گفت غرق حیا شد ابر پیشانی
بهرصبح آفتاب آید به پیش تیغ خونریزست — که جرم گهر پایی را کند لعل به خشانی
عطا بخشیست شمشیرت که گردد گاه خونریزی — بسیط خاک را دامن پر از یاقوت رمانی 6
تویی آن سیرحیدر دل که درمیدانکه مردی — بتن سام نریمانی و درکین رستم ثانی
ز وهم نیز روخنکت بجولان کی فروماند — که از خیل سبک رو جان نکوناید گرانجانی
به هروقت سحر گوید ز اوج سدره خورشیدت — زهی منت که شد چشمم برویت باز نورانی 9
بجودت خواست تا حاتم کند دعوی خرد گفتمش — چرا غافل کند کاری که باز آرد پشیمانی
154ᵇ K
به درویشان چوبگشادی در رحمت یقینم شد — که سلطانیست درویشی و درویشیست سلطانی
ملایکه پیکر بشنو عصمت نکته گرچه — تو حال ما نمی پرسی و نقش ما نمی خوانی 12
ز کوته همتان کارم بویرانی کشید آخر — چه گویم حال خود با تو چو می دانم که می دانی
ز فن شعر بگذشتم بکلی کاندرین دورم — هنرآزار خاطر گشت وتهمت شدسخنرانی
بهر جا همچو صرافان گهر پاشیدم از خاطر — زارباب کرم بهره ندیدم جز پریشانی 15
زمین آرزو دادم باشک دیده آب اکنون — که اندر مزرع دنیا کنم بنیاد دهگانی
ز کشت همتم تا حشر دخل خرمی روید — گرش ز انبار لطف خویش تخم عشرت افشانی
هماره تا جهان باقیست وز ملکست بنیادی — باقبال تو محکم باد آمین جهان بانی 18

84

150ᵇ Ü 532 M
ایا عالی خردمندی که عصمت — ندارد در کمالت اشتباهی
مظفر شد بر اعدا هر که یابد — دمی در سایه لطفت پناهی
هواداران بسی داری و لیکن — نداری همچو داعی نیک خواهی 21
ز تو دریوزه ای دارم و لیکن — نه مالی از تو می خواهم نه جاهی
تو کوه حلمی و کان مروت — من از کوهی شده راضی بکاهی

---

7 سیر Ü : شیر K || 18 وز K : ور Ü || 22 دریوزه ای M : درویزه ای Ü

3– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن.

19– هزج : مفاعیل مفاعیل فعولن.

85

156ᵇ Ü
173ᵇ K

ای پادشه مملکت فضل که بر چرخ / برجیس بنام تو کند خطبه سرایی
وی موی شکاف نکت علم که کلکت / بر صفحه خورشید کند غالیه سایی
بر عارض معنی فکند جعد مسلسل / صورتگر کلکت چو کند چهره گشایی 3
از راه نسب تذکره اهل کمالی / وز روی حسب آیینه لطف خدایی
هر روز غبار کف پای تو چو صیقل / ز آیینه خورشید کند زنگ زدایی
بر بسته سماک از مه تو خاتم زرین / تا رمح تو بر چرخ کند حلقه ربایی 6
هر بار که دست تو دهد بوسه عدو را / تیر تو کند سوی عدم راهنمایی
احباب همه خانه به فردوس گرفتند / المنه لله که تو همسایه مایی
چون عمر غنیمت شمرم دولت وصلت / ز آن پیش که هجران بکشدتیغ جدایی 9
از بی علفی دهر چنان شد که بگردون / از گاه کشان تور کند گاه گدایی
رخساره زردم ز طمع گاه ربا شد / کز خرمن جود تو کند گاه ربایی
مفتاح سعادت بگفت باد که تا حشر / هر دم بمحبان در رحمت بگشایی 12

---

11 ربایی Ü : گدایی K

1– هزج،مفعول مفاعیل مفاعیل فعول.

معمیات

262b Ü 286a K

ز جذر دو اگر ثلثان نصف قلب نبینی — که گردد عشر آن نصف افکن برج ماهی را

ز بعد پنج یک بر خوان که گردد نام مطلوبت — بصد فکر دقیق آنکه بده روز این گره بگشا

2

262a Ü 285a K

چند بتی تازه در سلک بیان آورده ام — بر سبیل تعمیه صافی چو در شاهوار

ای خرد گر ذوق آن داری کزین دریا تو نیز — دم بدم صد گونه گنج گوهر آری بر کنار 3

285a K

سدس جذری را که ثلث نصف مجذور خود است — سوی مجذور آر و از مجذور سدسی کم شمار

وآن مکعب را که کعبش عشر عشر او بود — خمس کعب او و کعب و ضعف کعب از پی یار 6

کم کن از مجذور جذر مخرج ربع از نخست — چار خمس و باقیش بر جذر قلب او گذار

ضعف آن مجذور و خمس او و نصف خمس عشر — چون به عشر نصف تصحیف یکی گیرد قرار

هر که این نام آورد بیرون بمدتها بود — در میان اهل معنی خرده دان روزگار 9

3

261b Ü 285a K

ضعف ضعف ضعف مجذوری که جذر او بود — کعب نقش یک به قلب نقش یک ده اتصال

---

1 برج Ü : بر برج K || مطلوبت K : 2 مطلوب Ü || 6 و ضعف کعب Ü : و ضعف و کعب K|| 10 ضعف ضعف ضعف Ü : ضعف ضعف و ضعف K

1– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

3– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

10– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

قلب جذری را که ثلث نصف مجذور خود ست — چون مرتب شد روان ترتیب ده با عکس مال

گر تو از مجذور جذر مخرج ربع افکنی — مخرج ربعی به نصف خویشتن گیرد کمال

گر به قلب خمس آن نصف و به ثلث عشر او — نصف خمس نصف تصحیف تصحیف یک آری در خیال 3

262ᵃ Ü نام زیبا طلعتی گردد که شمع عارضش — همچو خورشید ست و ما در پیش او ذره مثال

4

262ᵃ Ü 285ᵃ K قلب جذری را که مالش در مراتب از عقود — هست در اول نود و آنکه بسیوم ضعف آن

در چهارم پنج باشد شست در هفتم مدام — خامس و ثانی بود پیوسته ششصد را مکان 6

چون به خمس کعب جزو اکثر او ضم کنی — کعب و ضعف کعب آن اکثر بیاور وانگهان

آنچه اندر سیومین باشد بیفکن سه و باز — اولین را بعد ازو با نصف تسع او بخوان

5

286ᵃ K زمنی جنابی که بهر پاسش بسی مه از مهر کسته کیوان — به راه مهر از شرف نهند سر چو نعل رخش قند به میدان 9

بر آن گروه نموده یک دل دعا ست لازم مراد دل را — رسیده افسر بیک سرده چو دیده کو سر سده ز ارکان

بر انس وجان از عطای به اهل دل سلیمان دو کرده دریا — بود که باری به شکل عیشی دلی پرور زیر را بپایان

چو او خرامان شود براهی بگیرد آرام در دل ما — وز آن دو سمط گهر نماید یکی لب لعل شکر افشان 12

چو دیده داغ تو اهل دولت به لوح خاطر نوشته نامت — به شعر عصمت بدار گوش و بپوش جسم از ضمیر سلیمان

6

262ᵃ Ü 285ᵇ K پیش رخسار و سر زلفی که عکس داغ او — با شب و بی غایت و شکل ضم دارد قران

262ᵇ Ü نیم نون در ضد تصحیف رجای منعکس — نیران مقرون قلب دوستی پیکران 15

صورت خوب و لب او چون مصور شد درو — قلب قلب قلب آب زندگانی شد عیان

در هوایش چون غبار دل به عالم نقش بست — شب جدا از پیکر خورشیدش آمد در میان

چون تن من با خم ابروی او پیوسته شد — خانه گیر آمد روان در نقش او شکل کمان 18

ناگه از شکل جوانی پیش چشم آری درو — روز روشن بین و نقش اولین را قلب خوان

بعد از آن نقش لب لعلی که عکس آن لبش — چون مجرد ماند نصف آن لب آمد بی کمان

چون به عشر قلب نقش خویش و ضعف عشر او — جمع شد تصحیف قلب قلبش اندر پی بخوان 21

نام مطلوب تو پرتو حل شود یکبارگی — عکس جوی باز گونه چون روان سازی بران

---

14 پیش Ü : نفس K || با شب و بی غایت Ü : با شب بی غایت K

5– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

9– مجتث : مفاعلن فعلان مفاعلن فعلان.

14– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

7

262[b] Ü 285[b] K

آفتابی گر شب طالع شود بر برج جدی | بعد یکشنبه مه نو بینی از سگ اختری

286[a] K

چون به ثور آید قمر از بعد ماهی پنج بار | وز پی جوزا و دلو افکن ز کیوان مشتری

چون قرین کردند باهم دلو و حوت و سنبله | نقطه کم کن ز عقرب گر معما پروری 3

بعد از آن برجیس را تحویل ده با برج حوت | تا یقین گردد که تو صاحبقران کشوری

1جدی Ü: دلوK

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

رباعیات

261ᵇ Ü
285ᵃ K

دایم دل و چشم هردم بی خور و خواب | این طاس پرآتش است وآن طاس پرآب
در خرقه خاک طاس بازان اجل | هر روز یکان یکان ربوده بشتاب

***

2

259ᵃ Ü
282ᵇ K

چون توسن شه قدم بجولان انداخت | آتش به دل سپهر گردان انداخت 3
پیش مه نور مشک چوگان آویزد | خورشید چوکوی زر به میدان انداخت

***

3

257ᵇ-258ᵃ Ü
281ᵃ K
536 M

ماییم که کوی بی خودی منزل ما ست | بی حاصلی و شکستگی حاصل ما ست
دوزخ که مقربان ازو در خوفند | یک شعله ز آتش درون دل ما ست 6

***

4

258ᵃ Ü
281ᵃ K
538 M

اسرار حقایقی که در پرده ما ست | تفسیر غم خاطر آزرده ما ست
هر خون که در و بوی شهید غم تست | از ریش درون دل خون خورده ما ست

***

5

258ᵃ Ü
281ᵃ K
537 M

گفتم دل من گفت که خون خورده ماست | گفتم جگرم گفت که آزرده ما ست 9
گفتم که بریز خون من گفت برو | کآزاد بود کسی که پرورده ما ست

---

1 این ... وآن Ü : این ... وین K

6

258ᵃ Ü, 281ᵇ K, 537 M

دیرست کـه عشـق محـرم خانـه مـا سـت   غـم راحـت روح دل دیوانـه مـا سـت
آن باده کـه هـر دو کـون ازو سـر مستند   چـون در نگـری جرعـه پیمانـه مـا سـت

***

7

258ᵃ Ü, 281ᵇ K, 537 M

زآن بـاده کـه عشـق جرعـه سـاغر اوسـت   خورشـید نفـی ز پرتـو جوهـر اوسـت   3
تـا سـاقی جـان پیالـه داد بـدل   هـر روز هـزار فتنـه در کشـور اوسـت

***

8

258ᵃ Ü, 281ᵇ K, 537 M

عشقست که شمع معرفت روشن ازوسـت   پیوسـته شـراب حسـن مـرد افکـن ازوسـت
خـاک ره عاشـقان بخـود خواهـم بـرو   چـون روز قیامت آب روی مـن ازوسـت   6

***

9

260ᵃ Ü, 283ᵃ K, 538 M

عشقست که هر دمش بلای دگر است   کـز بهـر حیـات آشـنای دگـر اسـت
جـان گرچـه سینه جـای دارد همـه عمـر   چـون در نگـری غـم تـو جـای دگـر اسـت

***

10

260ᵃ Ü, 283ᵇ K, 538 M

در عشـق تـوم واقـف اسـرار دلسـت   در دور غمـم یـار وفـادار دلسـت   9
غـافل نیـم از حقیقـت عـالم حسـن   کآگـاه بـود کسـی کـه بیـدار دلسـت

***

11

260ᵇ Ü, 283ᵇ K

توحیـد ز نـامش آتـش افروختنسـت   وز پرتـو آن هـر دو جهـان سوختنسـت
بیگانـه شـو از عقـل و خـرد در ره عشـق   کآنجـا نـه مقـام حکمـت آموختنسـت   12

***

12

261ᵃᵇ Ü, 284ᵇ F

چـون مـاه شبی لالـه عـذاری سـر مسـت   مـی رفـت بـه کوچـه فنـاری دردسـت
چـون شمـع فـروغ روی او دیـد ز شـرم   لرزیـد بسـی و در پـس پـرده نشسـت

---

1 دیرست ÜK : دیریست M || 2 پیمانه ÜK : زپیمانه M || 3 نفی ÜK : تفی M || 6 روز قیامت ÜK : روی قیامت M || 8 سینه ÜK : به سینه M || 9 درعشق M Ü : وزعشق K || توم ÜK : توام M || 10 کآگاه ÜK : گه گاه M || 14 لرزید K : لرزه Ü

13

536 M

خون خواره و یار مهربان غمزه تست	مرد افکن و دست وناتوان غمزه تست
بمیار که جان دهد فراوان هستند	بمیار که جان ستاند آن غمزه تست

***

14

538 M

ما را بجز این جهان جهانی دگر است	جز دوزخ و فردوس مکانی دگر است 3
قلاشی و رندی است سرمایه عشق	خود رایی و زاهدی جهانی دگر است

***

15

536 M

دل را هوس زلف دلارای گرفت	یکباره شد اندر خم او جای گرفت
بر پای نهاد بند زلف مشکین	کاریست دراز این که در پای گرفت 6

***

16

536 M

وقت سحری چو عزم رفتن بگرفت	دل را غم جان رفته دامن بگرفت
اشکم بدوید تا بگیرد راهش	در پی نرسید و دامن من بگرفت

***

17

258ᵇ Ü
282ᵃ K
537 M

ای آنکه ز حال دل ما نیست غمت	دل نیز به جان کشیده بار ستمت 9
بر خاک درت فتاده نومید نیم	باشد روزی بر سرم آید قدمت

***

18

259ᵃ Ü
282ᵃ K
542 M

ای صحن فلک دایره خرگاهت	خورشید به جان غلام خاک راهت
در قبضه چرخ ماه نو را چو کمان	تیر اجل است راست بر بد خواهت 12

***

19

540 M

خود عهد کسی کسی چنین نگذارد	کاندر بدو نیک هیچ یادش نارد
جانا ز وفا روی مگر دان که هنوز	خاک در تو نشان رویم دارد

***

20

259ᵃ Ü
282ᵃ K
542 M

دی چرخ سعادت آزمایی می کرد	وز خنگ تو رفتار گدایی می کرد 15
چوگان مهش برد ز میدان چون گوی	خورشید چو با تو خود نمایی می کرد

---

10 نیم M Ü : نه یم K || 12 چو ÜK : ز M || 16 برد M Ü : بزد K

21

539 M

دستارچه در دست تو بازی می کرد   با زلف وخطت دست درازی می کرد
ز آتش ز کمر بر نگون آویزند   کو با لب تو دست درازی می کرد

***

22

260[b] Ü
284[a] K

هر دل که بهر دستان بر خیزد   باید که نخست از سر جان بر خیزد 3
بر خیزد حجاب خویش بر گیر ز راه   کین دوری صوری از میان بر خیزد

***

23

260[b] Ü
283[b] K
541 M

هر دل که ز لذت غم آگاه نشد   مقبول مقربان درگاه نشد
ای بر آنکه در بیابان امید   صد قرن برفت و محرم راه نشد 6

***

24

260[b] Ü
284[a] K
541 M

تا دست دل از دو کون کوتاه نشد   مقبول نگشت و محرم راه نشد
صد دفتر حکمت ارچه آموخت ز عقل   یک نکته ز سر عشق آگاه نشد

***

25

260[b] Ü
284[a] K
541 M

هر دل که ز کاینات بیزار نشد   محرم بسرا پرده اسرار نشد 9
تا نکته معرفت نیاموخت ز عشق   آگاه نگشت و واقف کار نشد

***

26

261[a] Ü
284[a] K

از خواب غرور هر که بیدار نشد   شایسته عشق و محرم یار نشد
هر که جشید جرعه از ساغر عشق   شد مست چنانکه هیچ هشیار نشد 12

***

27

261[a] Ü
541 M

رفتی و ز گریه دیده خونبار بماند   دل سوخت ز هجر و جان گرفتار بماند
هر کس به رهی سفر گزیدند و مرا   در خانه همین غم تو در کار بماند

***

28

261[a] Ü
284[b] K
541 M

آنانکه بهای عمر نشناخته اند   این گنج به عیش و ناز در باخته اند 15
شادی و طرب نه از برای دل ما ست   کین خانه برای رنج و غم ساخته اند

---

6 ای بر Ü : ای وای K M || 10 آگاه ... نشد ÜK : شدمست چنانکه هیچ هشیار نشد M || 11 محرم Ü: مجرم K || 12 هرکه Ü : هر دل که K || 16 کین ÜK : کاین M

29

261ᵃ Ü 284ᵇ K

آنانکه چراغ عشرت افروخته اند | صد بار به آتش بلا سوخته اند
آسوده دلان نه در خور درد تواند | کین جامه بقد عاشقان دوخته اند

***

30

539 M

تا طارم نه سپهر آراسته اند | یا باغ جهان طبع پیراسته اند 3
در خار فزوده وز گل کاسته اند | چه توان کردن چواینچنین خواسته اند

***

31

260ᵃ Ü 283ᵇ K

آن روز که استخوان تن گرد شود | وز شرم گناه روی جان زرد شود
یا رب ز شفا خانه رحمت بفرست | فیضی که مرا داروی آن درد شود 6

***

32

540 M

گر سوز توام یک نفس آهسته شود | از دود دلم راه نفس بسته شود
در دیده از آن آب همی گردانم | تاهرچه نه نقش تست ازآن شسته شود

***

33

539 M

چون یوسف باغ در چمن میآید | بویی ز زلیخا سوی من میآید 9
یعقوب دلم نعره زنان میگوید | فریاد که بوی پیرهن میآید

***

34

539 M

دستارچه را دست تو در میباید | از چشم من و لب تو تر میباید
نتوان که چو دستارچه دستت بوسم | زیرا که به دستارچه زر میباید 12

***

35

540 M

جان را ز غم تو هیچ خوشتر ناید | کار دل من خبر به غمت بر ناید
وین دل که مراست گر همه جان گردد | تا خون نشود به چشم اندر ناید

***

36

540 M

گر در همه عمر خویش فرصت جوید | تا با من دلخسته حدیثی گوید 15
ناگاه ستیزه مرا چشم رقیب | چون دیده نرگس از زمین میرود

37

258ᵇ-259ᵃ Ü
282ᵃ K
540 M

ای خـاک نشـین آسـتانت جمشـید — وی نغمـه سـرای بزمگـاهت نـاهید
بر تخت به سـلطنت نشـین از پـی آن — وقت است که بر اوج نشیند خورشید

***

38

258ᵇ Ü
281ᵇ K
542 M

بـا یـار موافـق آشـنایی خوشـتر — وز همـدم بـی وفـا جدایـی خوشـتر 3
چون سـلطنت زمانـه بگذاشـتنی اسـت — پیونـد بـه ملـک بینوایـی خوشـتر

***

39

261ᵇ Ü
284ᵇ K

در معرکـه جهـان بـی رحمـت و مهـر — پیوسـته مثـال طـاس بازسـت سـپهر
در چـرخ در آیـد و ببـازی بـبرد — در خرقـه و زرنگـار طـاس و مـه و مهـر 6

***

40

261ᵇ Ü
284ᵇ K

در معرکـه زمانـه سـفله نـواز — طاسـت مـه و مهـر فلـک طاسـک بـاز
چرخـی زده در خرقـه ازرق شـب و روز — طاسـی بـرد و طـاس دگـر آرد بـاز

***

41

261ᵇ Ü
284ᵇ K

ایـن طـارم حقـه بـاز دیرینـه اسـاس — دزدیـده هـزار مهـره در زیـر پـلاس 9
در چـرخ بسـان طـاس بازسـت مـدام — شب خرقـه زرنگـار وخورشید چـو طـاس

***

42

257ᵇ Ü
281ᵃ K
542 M

ای سـایه رحمتـت پنـاه همـه کـس — وی خـاک درت گریزگـاه همـه کـس
اربـاب گنـاه را ز تقصـیر چـه غـم — چون رحمت تست عـذر خـواه همـه کس 12

***

43

258ᵇ Ü
281ᵇ K
542 M

ای جـور تـو خوشـتر ز وفـای همـه کـس — دشـنام تـو بهـتر از دعـای همـه کـس
بـا ایـن همـه نـازکی نشـاید بـودن — بیگانـه ز مـا و آشـنای همـه کـس

---

4 چون ... بگذاشتنی است ÜK : با این همه زیرگی نشاید بودن M || 6 طاس و مه و مهر Ü : طاس مه و مهر K || 11 رحمتت M : رحمت ÜK || 12 ز تقصیر چه غم ÜK : چه تقصیر چه غم؟ M || 13 بهتر از Ü : بهترکه K : بهتر ز M || 14 نازکی ÜK : زیرگی M

44

543 M

بگشاد به خنده لعل جان پرور خویش
تا بگشادم به گریه چشم تر خویش
او مایه شادی است و من کان غمم
او گوهر خود نمود و من گوهر خویش

***

45

543 M

تا دست طبع بشستم از عالم خاک
از گرد زمانه دامنی دارم پاک 3
امید به زندگی شد و بیم هلاک
چون من ز جهان به مردم از مرگ چه باک

***

46

259^{b} Ü
282^{b} K
543 M

ای لعل لبت نگینه خاتم دل
زلف تو گشاد طالع درهم دل
گر محرم راز دل خیالت نبود
آزرده عشق با که گوید غم دل 6

***

47

260^{ab} Ü
283^{b} K
543 M

ای وصل تو دولت پسندیده دل
خاک قدم تو سر مه دیده دل
گر حسن تو پای در میان ننهادی
کی جمع شدی طالع شوریده دل

***

48

544 M

خواهم که لب باده پرستت بوسم
وآن عارض خوب و چشم مستت بوسم 9
صد نقش دو دستارچه بر آب زدم
باشد که چو دستارچه دستت بوسم

***

49

258^{b} Ü
282^{a} K
544 M

در برزخ غیر هیچ نگشود دلم
ورزید محبت تو تا بود دلم
کو یاد من تو بود دل را مقصود
زآن هیچ نمی رسد به مقصود دلم 12

***

50

259^{b} Ü
282^{b} K

ماییم که صد خانه بر انداخته ایم
تا خانه به کوی عاشقی ساخته ایم
از غارت حسن اگر گداییم و لیک
صد گنج به کوی عشق در باخته ایم

***

51

259^{b} Ü
283^{a} K
544 M

تا از غم دل حیات جان یافته ایم
وز درد تو عمر جاودان یافته ایم 15
خوش دولت ما که در پناه غم تو
از محنت روزگار امان یافته ایم

---

5 لبت ÜK : لب تو M || 7 دیده ÜK : در دیده M || 8 ننهاذی K M : نهادی Ü || 12 کو ÜK : گر M

52

260ᵇ-261ᵃ Ü
284ᵃ K
544 M

تا قیمت نقد درد بشناخته ایم | در راه رضا دو کون در باخته ایم
عیش دو جهان ملازم صحبت ما ست | تا خانه به کوی نیستی ساخته ایم

***

53

259ᵃ Ü
282ᵇ K

خواهم به خون جامه نمازی کردن | منصور صفت بدار بازی کردن 3
مشکین رسن زلف پری رویان را | پیوسته دعای جان درازی کردن

***

54

259ᵇ-260ᵃ Ü
283ᵃ K
545 M

گر با خبری ازین و آن یاد مکن | ور عاشق صادقی ز جان یاد مکن
شادی و غم زمانه چون برگذر است | می نوش و ز محنت جهان یاد مکن 6

***

55

259ᵃᵇ Ü
282ᵇ K
545 M

عشق از ازلست کار ساز دل من | غم هم نفس و محرم راز دل من
از ناز به اوج عرش سایم سر خویش | گر در تو اثر کند نیاز دل من

***

56

259ᵇ Ü
283ᵃ K
544 M

ای خاک در تو آبروی دل من | درد تو همیشه آرزوی دل من 9
بر راه فگنده ام کباب دل خویش | کآید سگ کوی تو ببوی دل من

***

57

258ᵃᵇ Ü
281ᵇ K
545 M

ای مایه اصل شادمانی غم تو | خوشتر ز حیات جاودانی غم تو
از حسن تو رازها به گوش دل من | گوید به زبان بی زبانی غم تو 12

***

58

259ᵇ Ü
283ᵃ K
545 M

ای راحت روح و شادی جان غم تو | در کشور دل صاحب فرمان غم تو
می مردم اگر نمی شد اندر شب هجر | بر درد دل شکسته درمان غم تو

---

3 خواهم Ü : خواهیم K || 9 در تو ÜK : ره تو M || 11 اصل ÜK : اهل M

59

260ᵃ Ü 283ᵇ K 545 M

گفتا کـه دلـت جـای الم نیسـت بـرو — فـردوس بریـن مقـام غـم نیسـت بـرو

گفتم که وهم جان به سگ کوی توگفت — در کویـم ازیـن متـاع کـم نیسـت بـرو

***

60

261ᵃ Ü 284ᵃ K 546 M

گـر قیمـت ملـک نیسـتی دانـی بـه — خـاطر بـه غـم جهـان نرنجـانی بـه 3

چون مـور بـه پـای ملخـی قـانع بـاش — کـآن سـلطنت از ملـک سـلیمانی بـه

**

61

258ᵇ Ü 282ᵃ K 546 M

ای آنکـه ز مشـک حلقـه بـر خـور داری — مـی کوش کـه خـاطری ز خـود نـا زاری

گـل قـاصد آزار دل بلبـل بـود — از عمـر ازآن نیـافت برخـور داری 6

***

62

260ᵃ Ü 283ᵃ K 546 M

ای آنکـه بـه ملـک یـافتی دسترسـی — عـزت طلـبی کـم طلـب آزار کسـی

صـد تـیر سیاسـت آن خرابـی نکنـد — کـآزرده محنـتی بـر آرد نفسـی

***

63

259ᵃ Ü 282ᵇ K 546 M

ای از تـو مشـام خسـروی یافتـه بـوی — در بـزم تـو نـاهید کمـین قافیـه گـوی 9

اقبـال چـو چوگـان سـعادت بتـو داد — از جملـه اهـل سـلطنت بـردی گـوی

---

1 فردوس ÜK : فروس M || 6 عمر Ü M : حسن K || 8 تیر Ü : تیغ K M

مفردات

هر چند که در دفتر اشعار بزرگان | وز نی نبود خط من بی سر و پا را — 264ᵃ Ü

**

چون نیمه مهر در دل ما می شد | بر پهلوی دل نهاد ما هی پارا — 263ᵇ Ü, 287ᵃ K

**

در رشته کشیدم شبه با درکه همه وقت | بر دسته گل نیر تو بندند کیا را — 264ᵃ Ü — 3

**

ز غیرت روز ما شب شد بلای دل هزار آمد | که بی داغ دلی چون یافت کوهی گوهر کان را — 262ᵃ Ü, 286ᵃ K, 548 M

**

گهر برانی که راست در یابی | نام او را تو قلب خوان به خوب — 287ᵃ K

**

یار از هر جا که بر دارد قدم | ما بر آنجا خون دل خواهیم ریخت — 263ᵃ Ü, 286ᵇ K, 549 M — 6

---

6 یار از هر جا KM : یار هر جا Ü

1– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن.

2– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیلن.

3– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعل.

4– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

5– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

6– هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعل.

263ª Ü 286ᵇ K 548 M	تا زلف کفرانگیز را بر رخ پریشان کرده	نقش خم ابروی تو در خون دل جا کرده است	
	**		
263ª Ü 286ᵇ K 548 M	گفتم بصورت تو همی ماند آفتاب	ز آن روی میل خاطر خلقی بسوی تست	
	**		
263ª Ü 286ᵇ K 549 M	زیر پای افتاده ام دیوانه وار	بهر آن کآرم سر زلفت بدست	3
	**		
264ª Ü 287ᵇ K 549 M	بر راه تو چشمم آب می ریخت مدام	تا عاقبت آن راه به دریا پیوست	
	**		
264ª Ü 287ᵇ K 549 M	به لب لعل تو دارد دل ریشم میلی	به خدا کش بجز از نام تو مقصودی نیست	
	**		
263ᵇ Ü 287ª K	چشم من نخواست ناگه غایت مقصود دید	بود الم بی حد ز حسن او سر و پای گرفت	6
	**		
287ª K	در صحبت صاحب نظران پاره لعل است	چیزی که درد لعل لب یار توان داد	
	**		
262ª Ü 286ª K	سر غلامی که دلش پی بسر کوی تو برد	یافت آن کو و چو ارکان فلک سر بنهاد	
	**		
287ª K	آن شوخ چو خواهد که بیاری ببرد دل	بی پا و سرش دیده بر تر قدم افتد	9
	**		
287ᵇ K	نقش خم ابرو را ما در کشش آوردی	پیکان خدنگت را بر گوشه دل جا شد	
	**		
263ª Ü 286ᵇ K 549 M	محرمی را که هیچ یاری نیست	می توان بر کنار دیده نشاند	

1– ابروی ÜK : گیسوی M ‖ 5 ریشم ÜM : رشم K

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
2– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.
3– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
4– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن.
5– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.
6– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعل.
7– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن.
8– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.
9– هزج : مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن.
10– هزج : مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن.
11– هزج : مفعول مفاعیل فعولن.

چشم بیمار تو بی حد جادو ست — که ز دردش همه در مانده اند — 263^{b} Ü 287^{a} K

**

بر ما اگرچه روز فراقش چو شب گذشت — باری شبم بصورت خود روزی می کند — 264^{a} Ü 287^{b} K 549 M

**

دل شکسته به فریاد آید آن ساعت — که آفتاب ز نام تو سر به راه شود — 3 — 263^{b} Ü 287^{a} K 549 M

**

ما بسی می طلبیدیم لب لعل ترا — آنچه ما می طلبیدیم به ما باز رسید — 263^{a} Ü 286^{b} K 549 M

**

در آب حیات می نماید — عکس لب لعل آبدارش — 263^{b} Ü 287^{a} K 549 M

**

سر جان کز اثر صورت جاوید شود — ماه کیوان شود و صورت او گیرد پاک — 6 — 263^{b} Ü 287^{a} K

**

ما ز فراق آن پری بی خبریم ای صبا — کوی نهفته صورت به خبری ما بدل — 287^{a} K

**

چون دل آن شوخ بد خو بار گشت — بار دل بی حد شد و خون گشت دل — 263^{a} Ü 286^{b} K 550 M

**

رسد به مرکز تدویر مشتری آن دم — که آفتاب به برج شرف شود مایل — 9 — 263^{a} Ü 286^{b} K 550 M

**

ابروی کژت که بی نهایت جادو ست — پیوسته همه بسوی دل دارد میل — 264^{a} Ü 287^{b} K 550 M

**

در درون من چو آمد دل نموداری ز عشق — باز می دارد بر آن کز نام او یابم نشان — 263^{b} Ü 287^{a} K 550 M

2–چو شب ÜK: ز حد M ||3 نام ÜK: بام M ||5 می نماید ÜK: میتوان دید M ||10 دارد ÜM:داری K

1– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فعل.
2– مضارع : مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن.
3– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.
4– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن.
5– هزج : مفعول مفاعیل فعلن.
6– رمل : فعلاتن فعلاتن فعلن.
7– منسرح : مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن.
8– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.
9– مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن.
10– هزج : مفعول مفاعیلن مفاعیلن فع.
11– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

263ᵃ Ü 286ᵇ K — اگـــر محـــروم مـــاند دل از آن رو — دل غـــم دیـــده خواهـــد ســـر نهـــادن

**

264ᵃ Ü 287ᵃ K 550 M — یاراگر خواهد که چوگانت زهد تو کوی دل — سوی میدان آر وآنگه دست ازو کوتاه کن

**

263ᵇ Ü 287ᵃ K — صورت چشم تو گفتم بی نهایت نازک است — گفت با او گر توانی صورت ما را ببین 3

**

264ᵃ Ü 287ᵇ K 550 M — مـــا را ســـر مهـــر تســـت دایـــم — لیکـــن تـــو ســـر وفـــا نـــداری

**

263ᵇ Ü 287ᵃ K — گـــر ســـر بنـــده در شمـــار آریـــد — ســـر خـــود بـــر قـــدم نهـــد حـــالی

**

264ᵃ Ü 287ᵇ K — خطت بی حد برویت دل یکی دارند تا خال او — بدین نقش آورد روزی که سر نهد مسلمانی 6

---

2 دل Ü : دور K || خواهد سر نهادن Ü : سر خواهد نهادن K

1– هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن.

2– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

3– رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن.

4– هزج : مفعول مفاعیلن فعولن.

5– خفیف : فاعلاتن مفاعلن فعلن.

6– هزج : مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن.

بحر طویل

551 M رنگ رخسار و در گوش و خط و خد و قد و عارض و خال و لبت ای سروری روی سمن بر
شفق و کوکب شام و سحر و طوبی و گلزار بهشت است و بلال و طرف چشمه کوثر
3 خال و چاه ذقن و خنده جان بخش و سرو دست چو سیم و دهن و قامت و زلف و بر رویت
سحرها روت و چه بابل و اعجاز مسیح و ید بیضا و کلیم است و درخت و شب و آذر
عارض و قامت و خال و خط و درج دهن و موی تو و چشم من و جسم سخیفم نموده
6 ذره از مهر و مه از سرو و شب از روز و گل از مشک و می از لعل و خور از شام و در از بحر و زر از بر
لب و دندان و رخ و زلف و بنا گوش و جبین و قد در رفتار تو در نازکی و حسن و لطافت
خاک ره کرده و آتش زده آب در و لعل و سمن و سنبل و خورشید و مه و سرو صنوبر
9 552 M چشم و روی و بدن نازک و پیراهن والا و خوی و چهره و قد و دو لب لعل در افشان
نرگس و لاله نو رسته و گلبرگ حریر است و گلاب و سمن و نیشکر و قند مکرر
برده ترکان کماندار و قد و شیوه رفتار و شکر خنده و گفتار و فریب حرکاتت
12 خوابم از چشم و قرار از دل و روح از تن و آرام و شکیبایی و تقوی و صلاح و خرد از سر
خون اشک من و خط و لب و طعم سخن و عارض و چشم و دهن تنگ وشکر خنده شیرین
دانه نار و شب تار و می روشن و قند ست و گل تازه و بادام تر و فندق و شکر
15 بخرامیدن و خندیدن و عیاری و مکاری و شوخی و شکیبایی و نازی و کرشمه
غارت انگیز و دلازار و ستمکار و جهانسوز و جفا پیشه و بی رحم و مسلمان کش و کافر

1– فعلاتن x 8

روم از سحر و فریب و ستم و غارت و تاراج و دل آزاری و مردم کشی و فتنه چشمت
هر دم آزرده و بیمار و دل افکار سنان خورده و مجروح و جگر سوخته و عاجز و مضطر
پیش شاهی که به خیل و چشم و عدل و شکوه و روش و بخشش و دلجویی و الطاف شکسته 3
شوکت و چشمت کیخسرو و جمشید و قباد و جم و دارا و فریدون و سلیمان و سکندر
بایسنقر عضد الدوله که زیب و فر و لطف و کرم و همت و فضل و هنر و حکمت او را
شده تاج و کمر و تخت و سپاه و حشم و مسند و پیروزی و شایستگی ملک میسر 6 553 M
کرده یمن قدم و عزت و جاه و شرف و منظر زیبا و صفای نظر و رای ضمیرش
قصر و ایوان و سرا پرده و خرگاه و سریر و خیم و تختگه و مشعله ملک منور
هست از و تازه و سر سبز و جنان نزهت و سیراب و بر افراشته و عالی و زیبا و سر افراز 9
عرصه گلشن و صحن چمن و حسن بساتین و ریاض و علم و بارگه و خلعت و افسر
خرگه و روزن و سرهای خم آورده و دور کمر و عقد در و تخت زر و حضرت رأیت
فلک و عقده رأس و قسی و دایره و منطقه انجم و اوج شرف و خسر و خاور 12
بنده و چاکر و فراش سر اپرده و دربان و غلام است و جنیبت کش و مطبخ چی و خادم
با صد اعزاز و تفاخر بدرش سنجر و فغفور و کی و رستم و بهرام و جم و کسری و قیصر
کرده چاک و زده بر خاک و بیفکنده و بشکسته و بریده و آویخته و رانده و کشته 15
تیر و تیغش جگر و افسر و توغ و علم و گردن و گوی سر و خیل و حشم خصم بد اختر
شوکت و حشمت و دشمن کشی و حمله و نهیب و کشش و غارت و تاراج دلیران سپاهش چو سلیمان
کرده ملک و ملک و نه فلک و ثابت و سیاره و جن و بشر و دیو و دد دهر مسخر 18
توسنش گاه سکون و روش و خطوه و رفتار و سبک سیری در زم آوری و حمله و سرعت 554 M
همچو خاک است و چو آب است و چو ناراست و چو برق است و چو کوه است و چو رعدا ست و چو صرصر
بس که در زلزله و خوف و هراس و قلق و شورش و ترس و الم و لرزه در آورده عدو را 21
صیحه و شیهه و فریاد و نفیر و شغب و نعره و افغان سران سپهت چون صف محشر
خرد بشکسته و بسبریده و آزرده و بااریده و دریده و پیچیده و بستانده و برده
استخان گرز و گل و تیغ و جگر ناوک و خون تیر و سران زهره رسن گردن و جان رمح و سنان سر 24
بس که افگنده بخاک از کتف و بازو و دست و کمر و پا و سر و قبضه و دوش اسلحه اعدا
تا قیامت ز زمینها سپر و ناوک و شمشیر و سنان روید و خود و زره و نیزه و خنجر
ای به اوصاف و کمالات و خصال و شیم و مرحمت و موهبت و مکرمت و عدل کیهن چاکر جاهست 27
بر ملوک عرب و روم و عراق عجم و هند و بدخشان و ختا حاکم و سرور
عرض نه طارم و هفت اختر و شش ناهیه و وهم و خیال و هوس و فکر و تصور به تمامی
عرض گردان و دلیران و عبید و خدم و رأیت و چتر و علم و خیل تو را تنگ و محقر 30
از تف و تربیت و پرورش و خاصیت و تابش و فیض و اثر و گرمی خورشید عطایت
داده سیل ابر و شجر میوه صدف در و زمین سبزه و خون مشک و حجر لعل و معادن زر و جوهر 555 M

به طباقت و به رد العجز و سجع و به ترصیع و بـه تجنیس و بـه ایهام و بـه تشبیه و تقابل
عصمت اندر چمن جاه و جلال و کرم و سیرت و خلق و روش و فضل و کمال تو سخنور
دارد امید کریما که ز خیل و غنم و سیم و زر و لعل و در و حرت و نعم تادم آخر 3
بود از تربیت و موهبت و بخشش و انعام و عطا و کرم و جود و سخای تو توانگر
بنده و چاکر و خاک قدم و گرد ره و خلقه به گوش و سگ دربان و غلام است دعا گو
تندی و جرم و خطا و گنه و عترت و تقصیر و سبکساری و جرات که کند بنده و چاکر 6
از ره مرحمت و مغفرت و عفو و خطا پوشی و ستاری و فضل و کرم و بنده نوازی
زار و خوار و خجل و بیکس و مجروح و دل آزرده و بیچاره و محروم کجا را نیش از در؟
تا نشانی ز سعادت بود و دولت و مجد و شرف و سلطنت و عزت و شاهی و خلافت 9
از جوانی و حیات و هنر و فضل و نشاط و طرب و عشرت و فرزند فلک مرتبه بر خور

فهرست قوافی

در اینجا آغاز و انجام بیت اول اشعار به ترتیب الفبایی آورده است

حرف الف

حرف ب

حرف ت

حرف د

حرف ل

حرف م

حرف ن

حرف و

حرف ه

حرف ی

فهرست آیات

فهرست احادیث

فهرست اسامی رجال و کتب و اماکن